A TREIA EUROPĂ
SERIA SEMINAR
Volumul de faţă face parte din programul editorial al Fundaţiei „A Treia Europă” şi a fost realizat de grupul de studii culturale.
Această carte a apărut cu sprijinul financiar al Fundaţiei pentru o Societate Deschisă (Open Society Foundation).
Coordonatorii colecţiei „A Treia Europă”: Adriana Babeţi şi Cornel Ungureanu
Redactor: Daciana Branea
Coperta colecţiei: Angela Rotaru-Serbenco
e 1999 by Editura Polirom Iaşi Editura POLIROM
B-dul Copou nr. 4, P.O. Box 266, 6600 Iaşi Bucureşti, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, el. 7
Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale:
HEIM, MICHAEL *Un Babel fericit*! Michael Heim; postf.: Cornel Ungureanu; volum coordonat de Daciana Branea şi Ioana Copil-Popovici – Iaşi: Polirom, 1999
216 p., 18 cm – (A TREIA EUROPĂ. Seria „Seminar”)
ISBN: 973 – 683 – 386-O
I. Ungureanu, Cornel (postf.)
II. Branea, Daciana (coord.)
III. Copil-Popovici, Ioana (coord.)
cip: 008
Printed in ROMÂNIA
Michael Heim
UN BABEL FERICIT
Volum coordonat de Daciana Branea şi Ioana Copil-Popovici
Postfaţă de Cornel Ungureanu
POLIROM
Cuprins

Argument 9
PREISTORIA UNEI CĂRŢI 11
PARADISUL, CU TERMEN REDUS 25
O insulă cam ciudată 27
Hajdu, muzicant şi patiser 29
Pianul sau fotografia 33
„Cărţile mi-au schimbat viaţa” 35
Literatură şi gunoaie 38
Despre xerox şi sfârşitul literaturii 40
De la Dostoievski la Havel 44
„Mă deranjează că oamenii nu gândesc” 45
SUPERMAN. ALTE MIRACOLE 49
Hello, Mr. Lincoln 51
„Voiam să fiu deştept” 54
Chinezoaica şi pixul 57
Cartea de telefon 58
Spaniola fără profesor 61
Cafeaua doamnei Jakobson 62
Moştenirea 66
„I-am promis soţiei că voi pune punct” 68
Un „detaliu tehnic” 71
Literatura, pur şi simplu 75
K., K., K. ŞI TRIUMFUL
LITERATURII 79
Puzzle cu profilul lui Michael Heim 81
Acea „bandă” loială 82
„Am fost un pionier ratat” 86
O lume vibrantă 89
Strada Armatei Cehoslovace 92
Jurnal ceh 97
Kundera şi literatura de idei 104
Garden Party 108
Naratorul nebun 111

Introducere la Iugoslavia 115
Zaharicale turceşti 117
Konrád şi melancolia traducerii 122
Vrăjitoarele 125
Artişti, cuvinte, cafenele 129
„Nu există formule univoce” 132
Scriitorii români şi postcolonialismul 135
Literatura şi exilul 139
O definiţie a Europei Centrale 141
Americanul era Generalul 143
De ce nu adolescenţa? 147
Sfaturi pentru o istorie a literaturii central-europene 149
UN CENTRU PREA ÎNDEPĂRTAT 153
Imperfectul. Plan de lecţie 155
Mai există Europa Centrală? 157
Temă cu variaţiuni 160
Švejk şi profeţiile secolului 162
Imperiul contraatacă 166
Un mit întremător 170
Identitate şi memorie 172
„Exilul venea din interior” 177
La un pahar de Coca-Cola 180
Cum să rezişti fără duşmani 183
Mitteleuropa, între ideal şi catastrofă 189
Political coreciness şi rescrierea canonului cultural american 193
Ultimele trupe rock sau câteva secole de tradiţie 195
„Nu sunt un american tipic” 198
Graalul ideii central-europene 200
ÎN LOC DE POSTFAŢĂ 205
O voce din off sau
Ce ni s-a întâmplat în ultimii 56 de ani 207

Argument

La începutul lui 1999 apărea în colecţia „A Treia Europă” un volum consacrat unui autor central-european puţin cunoscut nespecialiştilor, Sacher-Masoch, dar a cărui creativitate continuă să marcheze gândirea ştiinţifică şi artistică a secolului nostru. Prin cartea despre Sacher-Masoch era inaugurată seria editorială a „instrumentelor de lucru” destinate unui public intelectual care doreşte să se familiarizeze cu sau să aprofundeze aria culturii central-europene. Aceste noi suite de cărţi sunt complementare antologiilor, dicţionarelor, cronologiilor consacrate Europei Centrale, deja apărute sau în curs de publicare, elaborate, în cadrul *Centrului de studii comparate centralsi sud-est europene* al Fundaţiei „A Treia Europă”, de către cele patru grupuri de cercetare (studii culturale, sociologie politică, antropologie-istorie orală, istorie).

„*Caiete*”, „*Seminar*”, „*Teme*” – sunt cele trei variante ale seriilor de tip „şantier”, lucrări exploratorii, care îşi propun să instruiască, să clarifice, să ordoneze. „*Caietului*” *Sacher-Masoch* îi va urma, „*Caietul Otto Weininger*”, iar în anii următori, volume dedicate lui Karl Kraus, Martin Buber, Hermann Broch, Witold Gombrowicz. „*Temele*” se vor concentra asupra unor elemente specifice ale literaturii şi artei central-europene (conjuncţia idilic/grotesc, imaturitatea, patologia identitară, metamorfoza etc.).

Volumele din seria „*Seminar*” intenţionează să dezbată teme de larg interes (cultural, istoric, socio-politic), printr-un şir de dialoguri cu câţiva din marii specialişti în domeniul Europei Centrale, invitaţi ai Fundaţiei „A Treia Europă”. „*Seminariile*” doresc, deopotrivă, să informeze şi să formeze. Cartografia unui spaţiu (Europa Centrală şi de Sud-Est) e realizată de

cercetători cu experienţă, dar şi de autori, în majoritate (foarte) tineri, care pun întrebări. Sunt, de cele mai multe ori, întrebările unui public viu, dezinhibat, deloc inert.

Faptul că „*Seminariile*” sunt inaugurate de dialogul cu Michael Heim are o semnificaţie aparte. Eminentul profesor de la UCLA este, în acelaşi timp, unul din experţii de notorietate mondială în literaturile Europei Centrale şi de Est. Adevărat „fenomen” de poliglosie, Michael Henry Heim realizează performanţa de a cunoaşte nu numai majoritatea limbilor central şi est-europene (inclusiv româna), ci şi literaturile respective. Numărul volumelor de beletristică şi eseu traduse de el în engleză (din cehă, germană, maghiară, sârbă, rusă) este impresionant. Milan Kundera, üanilo Ki š, Konrád György, Bohumil Hrabal, Péter Esterházy, Ivan Klíma, Miloš Cinjański, Dubravka Ugrešic, Hans Magnus Enzensberger, Günter Grass – sunt doar câţiva dintre autorii central-europeni ai veacului nostru pe care Michael Heim i-a făcut cunoscuţi publicului american şi cititorilor de limbă engleză în genere. Mai mult „practician” (prin creativitatea actului traducerii), decât teoretician al culturii, autoritate absolută în domeniul literaturii central-europene în SUA, vedetă a lumii editoriale şi publicistice, Michael Heim s-a dezvăluit în timpul celor cinci zile petrecute la Timişoara în vara lui 1998 şi ca un fascinant „personaj”, caz de exemplaritate culturală şi morală, cu un impact deosebit asupra fiecăruia din conlocutori. Tocmai de aceea, întâlnirea cu el a avut un caracter aparte, pe care volumul *Un Babel fericit* încearcă să îl surprindă printr-o formulă publicistică, alertă, neconvenţională.

Acest prim volum al seriei „*Seminar*” va fi continuat, în următoarele luni, de alte două cărţi-dezbatere cu profesorii Tony Judt şi Vladimir Tismăneanu, specialişti de

anvergură internaţională în domeniul istoriei ideilor.

Preistoria unei CÂRTI

Povestea întâlnirii cu Michael Henry Heim începe într-un lift, în 9 aprilie 1992, la ora 8, 15 a.m. Hotelul Hilton, Newark, etajul nouă, pe palier. Liftul coboară, se opreşte la cinci, uşile se deschid şi intră patru persoane. Două figuri îmi par cunoscute de undeva, din fotografii, de pe coperte de cărţi, din reviste. Saul Bellow şi Czesław Miłosz. Primul, plăpând ca un pui neajutorat, susţinut de o doamnă tânără şi foarte frumoasă, al doilea singur, un fel de urs blând. Şi încă un domn, destul de tânăr, înalt, subţire, cu o figură ciudată, greu de uitat prin expresivitatea ei, un fel de Abraham Lincoln hipiot, cu părul lung şi negru, abia lăsând liberă fruntea, cu nişte sprâncene stufoase, cu ochii extrem de conturaţi şi scrutători. *Bonjour*. Coborâm cele patru etaje în tăcere, în timp ce Bellow respiră zgomotos, aproape gâfâit, Miłosz îşi duce repezit şi foarte des mâna dreaptă, cu palma făcută căuş, la ureche, iar domnul necunoscut priveşte undeva peste noi, liniştit şi zâmbitor. Ajungem în fine la parter, unde fiecare îşi găseşte prietenii şi se aşază la mese pentru micul dejun. Bellow rămâne singur cu doamna tânără şi foarte frumoasă, ea îi toarnă ceaiul, îi dă medicamente, Miłosz se înconjoară de polonezi (se aude după cum vâjâie consoanele), iar lângă domnul necunoscut, care alege o masă din colţ, vin două femei.

Eu stau cu Vladimir Tismăneanu, Daniel Chirot şi Mircea Mihăieş. Bem cafele, ceaiuri, sucuri, imaginându-ne ziua ce abia urmează să înceapă, cu un prezidiu festiv unde vom putea vedea trei Nobeli (Bellow, Brodsky, Miłosz) şi o puzderie de alte celebrităţi în sală, cum ar fi Doris Lessing, Susan

Sontag, Konrád György, Adam Michnik, Ivan Klíma,

Vasili Axionov, Hans Magnus Enzensberger. Îl întreb pe Vladimir cine e domnul cu figură ciudată de la masa din colţ. Îmi spune plin de entuziasm că sunt prieteni, că Michael Heim e un adevărat fenomen, pe care neapărat va trebui să-l cunoaştem, că ştie toate limbile Europei Centrale şi ruseşte pe deasupra (vom afla mult mai târziu că ştie şi chineza, italiana, spaniola), că e profesor la UCLA, celebra universitate din Los Angeles, că i-a tradus în engleză pe Kundera, Havel, Ki š, Konrád György, Örkény, Klíma, Esterházy, Hrabal, Cinjański şi pe câţi alţii, că e foarte apropiat de unii dintre ei, dar că, din modestie, nu se laudă niciodată cu asta, că nicio editură sau revistă serioasă din SUA care vrea să publice literatură central şi est-europeană nu face un pas fără să îl consulte, că acum la masă lângă el au venit Tatiana Tolstaya şi Slavenka Drakulić. Aşadar Michael Henry Heim. Mike. Aşa ni-l prezintă câteva minute mai încolo şi aşa va rămâne pentru toţi, simplu, firesc şi prietenos: Mike.

Încep lucrările celei mai mari reuniuni scriitoriceşti de după 1989: „Intelectualii şi schimbarea socială din Europa Centrală şi de Est”, organizată de Universitatea Rutgers (Newark) şi *Partisan Review*. Am şansa să pot asista la tot ce se întâmplă, deoarece zânele bune de la USIA, al cărei invitat sunt (prin extraordinarul Internaţional Visitors Program), s-au dat peste cap ca acest colocviu să fie înscris ca punct de maxim interes pe traseu. Stau trei zile lângă Michael Heim, aşa încât îi pot studia în voie figura concentrată, atenţia cu care îi urmăreşte pe Adam Zagajewski, pe Richard Pipes şi Slavenka Drakuli ć, pe Vladimir Tismăneanu, Daniel Chirot, Norman Manea, Stanisław Baranczak. Despre unii ştiu mai multe, le-am citit parte din cărţi şi articole, despre alţii – mai puţine. În afară de Vladimir Tismăneanu şi

Daniel Chirot, îi văd, aud şi cunosc abia acum pe „greii” ale căror pagini, înghiţite pe nerăsuflate în ultimii ani, mi se învălmăşesc în minte, aşa cum stau lângă Mike şi încerc să fiu atentă la tot ce se spune. Notez cu sârguinţă. Lucruri adevărate, crude, despre lumea din care tocmai ne-am desprins, gânduri pline de speranţă pentru lumea spre care ne îndreptăm, dar şi avertismente lucide, presimţiri sumbre. Scriu totul într-un fel de jurnal, apoi, în pauze sau serile, la cină, prind curaj, pun întrebări, răspund, mă întind la discuţii.

Cel mai mult stau de vorbă cu Mike în timpul cinei de la restaurantul portughez, chiar în seara de dinaintea plecării. Totul începe de la exaltarea mea în legătură cu prietenul său, Danilo Kiš. Mă întreabă dacă e un autor cunoscut în România. Îi spun că e puţin ştiut în ţară, deşi s-au tradus *Clepsidra*, *Criptă pentru Boris Davidovici* şi fragmente din *Grădină*, *cenuşă*, *Enciclopedia morţilor*. Dar la Timişoara suntem un mic grup de fanatici ai lui Danilo Kiš, în frunte cu Cornel Ungureanu. Îi povestesc cum am scris toţi despre el prin reviste, cum Ioan Peianov se gândeşte la o integrală Kiš în română, cum Mircea Mihăieş s-a întâlnit cu Michael March, prietenul englez al lui Danilo, cum au făcut un lung interviu despre el şi în final a ieşit un număr tematic Kiš în *Orizont*. I-l arăt. E de-a dreptul impresionat. Spune că nu şi-ar fi închipuit aşa ceva. Ce anume? îl întreb. Că la Timişoara, despre care ştia doar din *Migraţiile* lui Cinjański şi din presă, din decembrie ’89, sunt oameni pe care i-ar putea interesa literatura lui Kiš, că e o mare bucurie pentru el să vadă că, peste ocean, în estul Europei, cineva are aceleaşi gusturi ca şi el. Îi spun precipitat, ca şi cum n-aş vrea să ratez ceva, că ne interesează nu doar proza lui Kiš, ci toată literatura central-europeană, că am vrea să facem mai

multe pentru ideea asta, să o transformăm cândva într-o temă de studiu pentru un grup de tineri cercetători, să iniţiem cursuri la

Universitate, unde predăm cu toţii, să lansăm o colecţie cu autori din Europa Centrală, cum e cea a lui Philip Roth din America, poate să scoatem cândva chiar o revistă, care să se cheme, cum de atâtea ori s-a auzit pronunţat şi aici, la Newark, „A Treia Europă”. Nici Vestul, nici Estul. O „altă” Europă, nici occidentală, nici răsăriteană: Europa Centrală. Ascultă încântat, aprobă.

De ce vreţi să faceţi asta chiar la Timişoara? mă întreabă Mike. Pentru că Timişoara şi Banatul ni se par o Europă Centrală în mic, cu toate limbile, culturile, confesiunile ei, coabitând de peste două veacuri în armonie, că trăim aici de multă vreme, că simţim lucrurile astea din interior. E ca un Babel? vrea el să ştie. Da, ca un Babel paşnic, ba chiar ca un mic paradis, plusez eu. Ce limbi vorbiţi acolo? I le înşir, cu grija de a nu uita nimic: româna, germana, maghiara, sârba, slovaca, polona, ceha, ucraineana, italiana. Şi nu sunt probleme? Nu. Probleme mari, nu. N-au fost şi nici nu au cum să fie. Evrei mai sunt? Puţini, dar mai sunt. Şi ţigani? Da. Mulţi. Îi explic cât mă pricep de unde îi vine Timişoarei echilibrul bun, cum de a izbucnit chiar aici revoluţia, îi descriu teatrele (român, maghiar, german) de parcă aş da pe vremuri un raport, îi recit pe nerăsuflate revistele şi editurile care publică literatură în cel puţin patru limbi, Asociaţia Scriitorilor, cu cinci cenacluri (în română, maghiară, sârbă, germană şi slovacă). Vorbesc întruna, preţ de vreo jumătate de oră, fără ca el să mă întrerupă.

Dă aprobator din cap şi spune din când în când ba „*bien*, *très bien*”, ba „*amazing*”, ba „*wunderbar*”. În timp ce stăm pe terasa restaurantului, cu luminile zgârie-norilor

în fundal, într-un peisaj ireal, şi eu îi povestesc cum în multe cartiere de la noi mai poţi vedea pe porţi plăcuţe cu „*Câine rău*” în patru limbi, începe să râdă pronunţând în cascadă „*harapós kutya*”, „*beissiger Hund*”, „*rđav pas*”. Cum se zice în română? „Câine rău”. Repetă rar: „*Câine rău*” – şi deodată îmi spune că ar vrea neapărat să ajungă la Timişoara. îmi pare o simplă politeţe. Ştiu deja că americanii sunt prietenoşi, amabili, interesaţi de ce le povesteşti, măcar formal, aşa încât răspund lejer, „nicio problemă”, deşi e ca şi cum l-aş invita pe lună. Chiar nu îmi fac niciun gând, pentru că sunt sigură că nu va veni niciodată. Râd numai când îmi închipui că ar putea ateriza de la Los Angeles sau New York la Timişoara şi am începe să îl plimbăm pe malul Begăi, prin piaţa Unirii sau pe strada Memorandului, ca să-i arătăm plăcuţele cu „Câine rău”.

Apoi ne luăm rămas bun. Promitem să ne scriem, să păstrăm legătura, să ne trimitem reviste şi cărţi. Urc în camera de la etajul nouă şi, spre miezul nopţii, încep să notez în jurnal ce am făcut în 11 aprilie. Ajung la episodul Michael Heim şi brusc îmi dau seama că nu ştiu nimic despre el, decât ce scrie în scurtele note biobibliografice din programul reuniunii. Nici câţi ani are, nici de unde vine, nici cine îi sunt părinţii, bunicii, nici câte limbi vorbeşte, nici de ce e atât de atras de Europa Centrală. Recapitulez întâlnirea şi văd că am vorbit eu aproape tot timpul, că el a ascultat atent şi a pus doar câteva întrebări. Notez două propoziţii: „Discuţie cu Mike la restaurantul portughez. Nebunia cu venitul lui la Timişoara”. Atât.

Peste un an îi trimit un *Orizont* în care i-am tradus eseul din *Partisan Review*, cu o scurtă prezentare şi cu un titlu improvizat – *Un american în Europa Centrală*. Expediez revista prin poştă. Niciun semn. Apoi, peste o

jumătate de an, i-o mai trimit o dată prin doi mesageri. În primăvara lui ’94 soseşte scrisoarea de la UCLA. E încântat şi onorat, îmi mulţumeşte şi mă anunţă că se pregăteşte să vină, aşa cum a promis, la Timişoara, dar că, pentru asta, a hotărât să se apuce de română. Mai trec doi ani. Între timp, scurte mesaje – felicitări de Anul Nou prin poştă, salutări şi noutăţi în scrisori laconice. Aşa aflăm că Mike a învăţat – în chip de exerciţiu pregătitor – italiana, că studiază singur gramatici româneşti, că începe să se descurce binişor, că, între timp, a lucrat mult la o antologie a eseurilor lui Konrád György, că i-au mai apărut volume traduse din Uspenski, Cinjański, Čapek, Hrabal, Kiš, că l-a editat pe Ripellino, cu *Praga Magica* (de care ne vom îndrăgosti cu toţii ceva mai târziu), că a publicat în cele mai importante reviste de literatură din New York şi Los Angeles articole, recenzii, că a călătorit.

Aşa ajungem în 1997, când visul câtorva dintre noi de a organiza un grup de cercetare a literaturii central-europene se împlineşte. Fundaţia pentru o Societate Deschisă inaugurează proiectul „A Treia Europă”. Ne apucăm de lucru, citim, conspectăm, ţinem cursuri şi seminalii, traducem, organizăm simpozioane, colocvii, conferinţe. Încep să apară şi cărţile în colecţia la care râvneam: antologii, studii, romane. îl ţin la curent pe Mike cu tot ce facem, pentru că din 1997 putem coresponda prin email. Scrisori scurte, la obiect. Între care două, ale lui, cu totul ciudate: una despre o carte pierdută în timp ce aduna deşeuri de pe stradă ca să le ducă la reciclat şi a doua despre refuzul de principiu de a face o copie xerox după o carte. Nu înţeleg nimic. Mă gândesc că engleza îmi joacă feste, că nu sunt suficient de subtilă ca să descifrez un mesaj. Ocolesc răspunsul, dar şi întrebările. îi scriu doar despre proiectele grupului nostru, despre cum creştem

precum cozonacul din poveste şi îi urez un an nou fericit.

Şi, deodată, la începutul lui ’98, bomba. Mike vrea să vină în România. Există la Universitatea din Timişoara cursuri de vară unde ar putea să-şi perfecţioneze româna? Există, şi încă foarte bune, dar nu în perioada când ar putea el veni. Aşa că va merge la Cluj. Tot nu îmi vine să cred. În iulie am deja pe email, trimis din LA, numărul de telefon şi numele doamnei de la Universitatea Babeş-Bolyai care se ocupă de cursurile cu străinii. Persoana de legătură, pentru a vedea exact când şi cum va ajunge Mike la Timişoara. Doamna mă asigură că totul e în regulă, că dl. Heim se simte bine, că va da personal un telefon într-una din seri. Sună luni seara. 19 iulie 1998. Nu îmi vine să cred că e chiar el. Îl întreb în franţuzeşte dacă putem deja vorbi în română. Da. „Cum eşti? Când vii?” Răspunde rar, articulând cu grijă fiecare cuvânt, cu un vag accent străin, că se simte minunat, că vine joi la prânz, cu trenul.

Intrăm în trepidaţie, ne organizăm, facem rezervări la hotel şi restaurant, ne împărţim pe echipe, după un plan riguros: dezbateri în grup şi discuţii individuale, seminalii în toată regula. Dar şi relaxare, mici excursii, plimbări prin Timişoara şi împrejurimi. Pregătim sala festivă, cumpărăm casete, baterii, filme, blocnotesuri, cafea, apă minerală, sucuri. Aşteptăm. Vară toridă, căldură stătută în România. Nici măcar o pală de vânt pe malurile Begăi, în timp ce mapamondul se agită oră de oră, după cum se vede la CNN. Miercuri seara, o ştire pricăjită la TVR 1 anunţă mişcări sindicale, parcă o scurtă grevă a CFR-ului. Nimeni nu o bagă în seamă. Aşa că joi, spre prânz, ne plantăm pe linia 6 peron. Prin difuzor se anunţă 120, apoi 160 de minute întârziere. Pe o căldură de iad revenim, de data asta, la linia 7, cu ochii ţintă spre acceleratul de Iaşi, vagonul doi. Nu ne vine să credem!

Vagonul doi e o fierotanie cu toată vopseaua scorojită, ruginit, scăpat parcă dintr-un bombardament, trăsnind a urină şi mizerie. Se revarsă din el un puhoi de oameni năduşiţi, congestionaţi, descompuşi de oboseală, târând saci, geamantane, sacoşe uriaşe de vinilin, plase. De-a valma cu ei, în bermude safari, într-un tricou leoarcă de transpiraţie, cu o mică sacoşă şi o pungă de plastic „Izvorul minunilor”, coboară radiind de fericire Michael Heim. Îl recunosc cu greu. A încărunţit, e bronzat şi parcă mai slab. Nu pot să înţeleg ce caută într-un vagon de clasa a doua. Îmi spune că totul a fost perfect, că a stat în câmp vreo trei ore, fără să poată ieşi nici măcar pe coridor din cauza aglomeraţiei. A avut măcar ce să bea şi să mănânce? Îmi răspunde senin, în timp ce ne croim drum prin marea de oameni, că a avut la el un sandvici cu salam şi un ardei, dar apă, nu, fără să înţeleagă de ce mă agit atâta cu nişte fleacuri fără importanţă. Drumul s-a încheiat cu bine, iar pentru el a fost chiar foarte interesant să stea zece ore într-un compartiment ticsit şi să observe lumea. Mă consolez cu gândul că poate a făcut conversaţie tot timpul, că a luat-o ca pe o lecţie de română, ca pe o experienţă. Îl întreb ce a putut vorbi atâta. Îmi răspunde în româneşte rar, liniştit, zâmbind: „Nu am vorbit nimic. Am tăcut şi am privit”.

Când, la hotel, i se cere paşaportul, nu îi mai poate dezlipi paginile, după ce îl scoate din sân, dintr-un fel de săculeţ din pânză legat cu şnur de gât, muiat tot în transpiraţie. Râde. Nu vrea să mănânce nimic. Face un duş, bea nişte apă şi ne zoreşte, pe mine şi pe Eva Szabó, care am făcut oficiile de gazde la gară şi la hotel. Ajungem la cinci fără cinci în sala festivă a Asociaţiei Scriitorilor din Timişoara. La cinci şi cinci încep prezentările după un tipic eficient, dar care, prin aerul cam didactic, a ajuns să îi

exaspereze pe tinerii din grup. Mike, şi el profesor, ia în câteva secunde pulsul situaţiei şi, cu un firesc extraordinar, calm şi zâmbitor, ne pofteşte să lăsăm protocolul, să ne aşezăm în jurul mesei, să ne tutuim şi să începem discuţia. Totul devine brusc foarte simplu. Începe să ne întrebe pe rând, pe fiecare în parte, când în engleză, când în franceză sau germană, ba chiar în română, ce studiem, ce proiecte avem. Ascultă atent, curios, concentrat, până într-atât încât, vorbind despre noi, uităm că el e invitatul, oaspetele aşteptat de atâta vreme, eldorado-ul informaţiei despre literatura Europei Centrale, prada pe care abia aşteptăm să o vampirizăm. Într-un târziu ne revenim şi începem timid întrebările.

La începutul începutului, am vrea să ştim cine e de fapt personajul – pentru că deja el este pentru noi un personaj – care a venit de peste mări şi ţări ca să ne cunoască. Întrebările curg ca la un interogatoriu sau la o anchetă. Stăm şi ascultăm fascinaţi o poveste muiat – scoasă parcă dintr-un roman – despre părinţi, bunici, profesori, despre adolescenţă, muzică, fotografie, dar mai ales despre o fabuloasă pasiune pentru literatură şi pentru traducere. De atâta uluire, uităm la un moment dat să schimbăm caseta şi o parte a discuţiei piere în aer. O reluăm în ultima zi, când ne întâlnim din nou, cu toţii, în sala festivă. Până atunci, Michael Heim stă de vorbă, pe rând, zi după zi, dimineţile, după-amiezile şi serile, cu fiecare dintre noi, pe câte o temă sau alta. Cornel Ungureanu vrea să afle, pornind pe urmele tatălui lui Mike, cât mai multe lucruri despre filmul central-european implantat prin mari regizori, scenarişti, compozitori la Hollywood, despre relaţia literaturii Europei Centrale cu filmul; Gabriel Kohn, Marius Lazurca şi Radu Păiuşan descoperă (pe malul lacului Surduc, unde Gabi are o casă

de vacanţă) ce crede Mike despre modernitatea vieneză şi despre relaţia ei cu spiritul central-european); Daciana şi Doru Branea se plimbă o dimineaţă întreagă prin Parcul Botanic din Timişoara şi îl năpădesc pe Mike cu întrebări despre literaturile cehă, sârbă şi croată; Sorin Tomuţa şi Ioana Copil-Popovici îi fac un traseu turistic prin Timişoara, după care se aştern la o discuţie lungă despre modelul central-european în cultură, despre condiţia intelectualului, a exilatului, despre soarta multiculturalismului, a globalizării, despre şansele feminismului.

Mă gândesc, acum când scriu, în chip de introducere, preistoria acestei cărţi la aproape un an după plecarea lui Michael Heim, că întâlnirea cu el a avut ceva fast pentru noi toţi, că ni s-a ivit cu acel prilej şansa de a cunoaşte îndeaproape nu doar un mare profesionist al literaturii, de la care am putut afla o sumedenie de lucruri, ci şi un om aparte. Atât de diferit de ceea ce eram obişnuiţi să înţelegem printr-un profesor universitar, printr-un american răsfăţat de soartă, o adevărată vedetă a lumii literare, încât ne-a apărut, mai ales după plecare, drept un personaj descins dintr-o ficţiune quijotescă. Rememorez mici întâmplări, gesturi sau vorbe, neînregistrate pe bandă sau peliculă. Cum ar fi, de pildă, grija lui Mike de a nu bea niciun fel de alcool cu două zile înainte de a pleca acasă, deoarece e programat pentru o nouă donare voluntară de sânge (spunând cu tot firescul că face acest lucru de ani de zile, pentru că ştie cât de preţioasă e grupa lui sanguină). Sau atenţia cu care ne face fotografii tuturor, cu aparatul lui străvechi (ni le va trimite peste o lună şi vom fi de acord că sunt cele mai bune fotografii pe care le-am avut vreodată). Sau gestul cu totul extraordinar de a-i expedia fiecăruia în parte, prin poştă, câte o carte sau două, despre

care fusese vorba în lungile noastre discuţii (toate, cărţi preţioase, de negăsit aici). Sau jubilaţia de a-i primi răspunsurile prompte, atente, prin email sau prin poştă, la orice apel, cât de mic. Sau bucuria de a ne prelungi întâlnirea printr-un proiect de lucru comun, iniţiat şi conceput de el: o reuniune a celor mai importanţi traducători din literaturile Europei Centrale şi de Sud-Est, aici, la Timişoara, în anul 2000. Sau uimirea de a vedea un CV (trimis la solicitarea noastră) de vreo 15 pagini, înghesuind unul sub altul zeci şi zeci de titluri (traduceri, studii, articole, volume proprii).

Fără îndoială, un erudit, un Maestru al Literaturii. Poate, la ora actuală, cel mai bun cunoscător din lume al atâtor limbi şi literaturi din Europa Centrală. Un profesor extraordinar. Dar mai presus de toate, dincolo de ce am putut afla în cinci zile petrecute împreună, dincolo de cele 10 casete înregistrate, transcrise şi transformate într-o carte-seminar, rămâne ceva chiar mai important: imaginea unui om ieşit din comun. Un amestec rareori întâlnit de bunătate generoasă şi senină, de pragmatism lucid şi idealism înduioşător, de spirit devotat cu ardoare aproape fanatică literaturii şi artei, ştiind însă deopotrivă să se bucure de natură şi de oameni, căutând întâlnirea, dialogul, făcând să se atenueze, prin comunicare, diferenţele şi totuşi respectând dreptul fiecăruia la a fi *altfel*. Un Babel fericit, descins la Timişoara cu acceleratul de Iaşi, într-o vară toridă, spre sfârşit de mileniu.

Adriana Bateţi

P ARADISUL.
CU TERMEN REDUS
O insulă cam ciudată
Adriana Babeţi: Când ai coborât din trenul de
Iaşi, din compartimentul acela nenorocit de clasa a

doua…

Michael Heim: „era un tren de Cluj.

Adriana Babeţi: Nu, tu veneai de la Cluj, dar trenul se numeşte „de Iaşi”, pentru că pleacă de acolo. Erai transpirat, flămânzit, însetat, după două ore de stat în plin câmp, într-un soare năprasnic. Şi totuşi, când ai coborât, aveai un zâmbet fericit pe faţă, pe care nu l-am putut înţelege. Te-am întrebat care e cauza seninătăţii şi bucuriei tale şi mi-ai spus că în compartiment, faţă în faţă cu tine, era un tânăr care îţi semăna leit. Erai chiar tu, cel de la 17 ani. Cum erai la 17 ani?

Michael Heim: întâi să îţi spun de ce eram atât de fericit. Pentru simplul fapt că urma să vă revăd. Asta trebuie subliniat. Şi acum, despre mine la 17 ani. Eram un american mai mult sau mai puţin tipic. În sensul că eram foarte naiv, că nu cunoşteam deloc lumea (nu călătorisem încă). Deci aveam 17 ani, era în 1960. Tocmai terminasem liceul la New York, mai precis lângă New York, pe o insulă cam ciudată numită Staten Island. E aşezată chiar în faţa Manhattan-ului, dar e foarte liniştită, provincială de-a dreptul. Închipuie-ţi că trăiau acolo unii oameni care nu fuseseră niciodată la „oraş” – cum numeau insularii Manhattan-ul. Şi totuşi, oficial, insula face parte din New York. Mă simţeam oarecum străin de locul acela, deoarece veneam din California. Eram acolo deoarece mama mea se recăsătorise după moartea tatălui şi a trebuit să ne mutăm.

Adriana Babeţi: Unde te-ai născut?

Michael Heim: M-am născut în 21 ianuarie 1943 la (*râde*) … New York, dintr-o întâmplare. Tata era soldat în sudul Statelor Unite, în Alabama. Va să zică ar fi trebuit să mă nasc acolo. Dar, în ultima clipă, mama s-a speriat de condiţiile din spitalul militar şi a hotărât să vină la New York, la bunica. Foarte curând, la nici trei săptămâni după

ce m-a născut, ne-am mutat în Texas, unde fusese transferat tata; apoi, spre sfârşitul războiului, ne-am stabilit în California, la Los Angeles, deoarece tatăl meu era compozitor de muzică de film. Făcea parte aşadar din acea comunitate artistică a Hollywood-ului.

Adriana Babeţi: Cine era tatăl tău?

Michael Heim: Era, bineînţeles, un Heim, Imre Heim, dar semna muzica filmelor cu un pseudonim, Hajdu, adică „haiducul”. Tata s-a născut la Budapesta. Poate că Hajdu era numele real al mamei sale, nu-mi e prea clar. Poate că semna Hajdu ca să atragă atenţia asupra rădăcinilor. Heim e un nume german, nu? Bunica îmi povestea că atunci când a compus muzica acelui film ceh din anii ’30, foarte cunoscut, *Extaz-ul* lui Gustav Machatý, voia să se vadă că e originar din Ungaria. Nu ştiu exact, povestea asta e cam tulbure. Tata s-a născut la Budapesta, ca de altfel şi părinţii săi. Bunicul se numea Lajos Heim, iar bunica Sarolta. Din păcate, despre străbunici nu ştiu nimic. Asta e ceva specific american. De pildă, mama mea, care s-a născut în SUA, dar şi mama ei, care s-a născut tot în America, nu au habar despre proprii strămoşi. Doar că bunica făcea parte dintr-o familie cu 16 copii şi că era singura care se născuse în America. Restul veneau din Lituania, din Kovna, adică Kaunas. Mama mea era evreică, iar tatăl – catolic.

Hajdu, muzicant şi patiser

Adriana Babeţi: Dacă ar fi să porneşti pe urmele tatălui, ai putea să-i refaci biografia? Ce ştii, ce îţi mai aduci aminte?

Michael Heim: Ştiu doar ce mi s-a spus. îmi aduc aminte, de pildă, că prima muzică pe care am auzit-o în viaţa mea a fost Bartók. Şi Straviński, *Petruska*. Aveam vreo doi ani, doi şi jumătate. Când i-am ascultat, mult mai

târziu, i-am recunoscut imediat. Peste întâmplarea asta se suprapune imaginea tatălui. Am acasă fotografii de-ale lui. îi seamăn foarte mult. Atât de mult încât, într-o zi, unul din prietenii mei cei mai buni, văzând o fotografie de-a tatălui ca soldat, m-a întrebat uimit cum de eram în uniformă, ştiind că eu nu făcusem armata. Când m-a văzut prima dată, bunica de la Budapesta a plâns mult. Spunea că, de fapt, în vizită nu îi venise nepotul, ci fiul. Tata s-a născut la Budapesta, în 1908. A studiat pianul la Conservatorul Regal, cu Bartók, dar – bunica a ţinut mult la asta – a urmat şi nişte cursuri de patiserie la Viena. Era afacerea familiei. Bunicii aveau patru patiserii la Budapesta. Am o fotografie din 1913, cu un magazin de-al lor. Deci tata a studiat muzica la Budapesta şi patiseria la Viena.

Adriana Babeţi: Cum se studia patiseria la Viena?

Michael Heim: Foarte serios. Dar la noi în casă, mai apoi, tradiţia a dispărut, aşa că prima *palacsinta* am mâncat-o la Budapesta la bunica, când aveam 19 ani. Înainte de a pleca din Europa, tata îşi câştigase reputaţia de compozitor popular. Compunea o muzică foarte comercială. Prelucra cântece ţigăneşti, folclor maghiar pentru orchestrele din localuri. Odată, într-un restaurant din Budapesta, li s-a spus muzicanţilor ţigani că eram fiul lui Hajdu. Toţi îl ştiau. Mi-au şi cântat o melodie de-a lui. Era prin 1962 sau ’63. Cum spuneam, tata a mai compus şi muzică de film. Acum câţiva ani un prieten mi-a adus o casetă video cu un film unguresc din anii ’30, care avea muzica făcută de tata. Nu suna rău deloc. Apoi a compus muzica pentru *Extaz*, filmul acela ceh, un soi de clasic, fiindcă e, pare-se, primul film care arată o femeie complet dezbrăcată: faimoasa frumuseţe austriacă Hedy Lamar aleargă goală prin pădure. Nu puteam înţelege ce căuta un compozitor ungur în Cehia. Dar acum cinci ani am reuşit

să văd filmul şi am priceput. Era o scenă în care eroul merge într-o cârciumă ţigănească – scena dura vreo 20 de minute, fiind un moment important – şi se aude muzica lor specifică. Iată de ce fusese ales tatăl meu pentru ilustrarea muzicală a acestei secvenţe, restul muzicii din film aparţinând altcuiva cu un nume italian.

Adriana Babeţi: Când şi de ce a venit tatăl tău în *» America?

Michael Heim: A venit în America în 1937, din cauza expoziţiei mondiale. Restaurantul *Gundel*, cel mai mare din Budapesta (aşa a rămas până azi), îi avea ca unii dintre principalii furnizori de patiserie pe părinţii mei. Şi tot acest celebru restaurant deţinea concesiunea pavilionului ungar la marea expoziţie de la New York. În ’37 toată lumea voia să plece în America, dar era foarte greu să obţii o viză. Însă tata a mers ca patiser, având o supercalificare la Viena, cum v-am spus deja.

Adriana Babeţi: Dacă nu ar fi fost expoziţia, ar fi plecat din Ungaria?

Michael Heim: Nu. De fapt, nu ar fi putut. A venit nu ca emigrant, ci – repet – ca patiser angajat. Şi a rămas. A cunoscut-o pe mama, în ’37 sau în ’38, la nişte prieteni, care i l-au recomandat ca profesor de pian. Ea voia să ia nişte ore pentru că în copilărie făcuse ceva pian, iar prietenii respectivi ştiau că tata căuta de lucru. Aşa s-au cunoscut. Mama avea cu cinci ani mai puţin decât el. Se numea – pentru că nu mai trăieşte – Blanche. Familia ei era destul de înstărită. Veniseră cu una sau două generaţii mai devreme decât majoritatea evreilor. Se ocupau cu un fel de comerţ cu lemne. Erau o familie evreiască aşkenază, dar complet asimilată, când tata a întâlnit-o pe mama.

Adriana Babeţi: Cum era mama ta?

Michael Heim: Era frumoasă şi inteligentă. Dar, ca

majoritatea femeilor din America acelor ani, nu făcea mare lucru cu propria-i viaţă. A terminat universitatea în timpul crizei economice. Voia să studieze literatura engleză. Pentru ea, asta era esenţialul. A citit până în ultima clipă. Era o anglofilă perfectă. Îi plăceau ceaiul englezesc şi literatura engleză, stilul de viaţă din Anglia. Dar a trebuit să facă faţă vremilor şi s-a apucat de marketing. Mai exact, de publicitate. Nu era prea interesant, însă a reuşit să-şi câştige existenţa. Apoi s-a căsătorit. Pe vremea aceea, a te căsători însemna pentru o femeie a renunţa la a mai munci undeva. A fost păcat, în ceea ce o priveşte. Nu a făcut nimic în viaţă. A citit zeci de cărţi pe săptămână, a gătit, a croşetat. Asta a fost tot. Dar, în fond, a crescut un copil, pe mine… (*râde*) Cei doi s-au căsătorit aşadar, apoi a izbucnit războiul. Tata a devenit cetăţean american imediat ce s-a înrolat în armată. Era foarte mândru de asta. După aceea m-am născut eu şi m-au botezat Mike, Michael, nu pentru că am fi avut prin familie aşa ceva, ci pentru simplul fapt că Mike i se părea tatălui meu cel mai american nume cu putinţă. Ca soldat, tata s-a descurcat tot cu muzica. Era solicitat să compună marşuri. Dar s-a întâmplat ceva, niciodată nu am aflat exact ce anume, un accident în urma căruia el a murit în 1946, la 38 de ani.

În 1966 am fost concentrat în armata americană. Credeam că va trebui să plec în Vietnam. Nu eram pentru război, dar nici *quaker* nu eram. Dacă trebuia să merg, aş fi mers. Când au început să îmi pună întrebări, au descoperit că eram fiul unic al unei familii care îşi pierduse tatăl sub arme. Deci era ilegal să fiu concentrat. După cinci minute mi-au zis „la revedere”. A fost o şansă. Altfel…

Adriana Babeţi: Deci ai rămas cu mama. Dar relaţia cu bunicii tatălui, care nu părăsiseră Budapesta?

Michael Heim: Cu toate că tata, înainte de a muri, îi invitase să vină în vizită, nu au vrut. Apoi, când mama i-a invitat, a fost prea târziu. Au avut multe probleme sub regimul comunist. Erau o familie burgheză, aveau un apartament propriu şi încă o clădire care fusese bombardată în război, aveau patiseriile. Totul le-a fost confiscat. Bunicul a murit în ’50 şi ceva, iar pe bunica am cunoscut-o în 1962, când am fost pentru prima oară în Europa. Era o fiinţă extrem de liberă şi senină, în ciuda dezastrelor din viaţa ei. Îi muriseră şi fiul, şi soţul, nu mai avea nimic, iar apartamentul l-a împărţit mai întâi cu încă o familie, apoi cu încă două. Păstram adresa ei şi îi trimiteam aproape în fiecare lună câte un pachet. Când am fost la ea, în 1962, mi-a arătat o jachetă a mea pe care mama i-o trimisese prin ’49. O mai purta încă. După ce a murit tata, eu şi mama îi scriam în engleză, fără să îmi dau seama că nu ştia această limbă. De-abia când am vizitat-o am aflat că trebuia să plătească pe cineva care să traducă atât scrisorile noastre, cât şi pe ale ei. Însă între timp învăţasem nemţeşte şi corespondam de mult în germană. Şi totuşi când m-a văzut pentru prima dată a început să plângă: nu doar pentru că semănam izbitor cu tata, dar şi fiindcă nu-i venea să creadă că ştiu într-adevăr germana şi că ne putem înţelege. Presupunea că, aşa cum ea ruga pe cineva să îi traducă scrisorile pentru mine, tot aşa făceam şi eu. Am păstrat o mulţime de scrisori înduioşătoare de la ea. La sfârşit s-a retras într-o casă de bătrâni.

Pianul sau fotografia

Adriana Babeţi: Parcă ţin minte că prima limbă străină învăţată la liceu a fost franceza. De ce?

Michael Heim: Pentru că era limba internaţională, o limbă a marii culturi. Apoi a venit germana, datorită căreia am putut coresponda cu bunica şi cu mătuşa de la Viena,

care îmi făcea în fiecare an de ziua mea câte un cadou, parcă din partea bunicii, care atunci nu putea trimite nimic din Ungaria din cauza regimului.

Adriana Babeţi: Îţi aminteşti unul mai deosebit?

Michael Heim: Da. Mai multe, pe care le şi păstrez. Un fel de borsetă de piele şi mai cu seamă un aparat fotografic. Ceva foarte complicat pentru mine la ora aceea, cu toate instrucţiunile în germană, pe care nu le puteam citi. Aveam 11 – 12 ani, era înainte de a începe să învăţ vreo limbă străină. Era cu totul deconcertant. Ce să fac? Atunci am perceput pentru prima oară o limbă străină ca pe ceva abstract. M-am apucat totuşi să fac fotografii. Făceam tot soiul de experienţe, multe eşuate, pentru că nimeni din jur nu îmi putea citi instrucţiunile. Am decis că voi fi fotograf. Că asta va fi viaţa mea. Şi am făcut mii de fotografii, mi-am amenajat chiar şi un laborator. Mă luasem foarte în serios. Probabil că aş fi putut face carieră. Când am fost prima oară la Budapesta, m-am întrebat ce m-aş fi făcut dacă mă năşteam acolo, sub comunism. Greu de zis. Poate profesor de pian sau poate fotograf, pentru că nu erau nişte domenii ideologizate.

Adriana Babeţi: Ai spus că ai moştenit de la tatăl tău şi talentul muzical.

Michael Heim: Când aveam opt ani, am început să studiez pianul, cu un profesor magnific. Apoi am urmat cea mai cunoscută şcoală Superioară de

Muzică, „Juilliard”. Mergeam săptămânal la ore: pian, flaut şi clarinet. Plus teorie. Am cântat chiar într-un cvartet de suflători.

Adriana Babeţi: Şi totuşi, nu ai urmat nici muzica, nici arta fotografică. De ce ai ales literatura?

Michael Heim: Nu am urmat până la capăt o carieră muzicală deoarece îmi era limpede că nu am suficient

talent. Muzica e extrem de exigentă. Apoi am vrut să mă fac arhitect, deoarece noi locuiam într-un apartament şi visam să cumpărăm sau să ne construim o casă şi am tot răsfoit prospecte, reviste de arhitectură. M-au fascinat. Însă desenam foarte prost. Mi-a rămas literatura, care îmi înghiţea, de fapt, aproape tot timpul. Citeam şi iar citeam, la fel ca mama. Până şi atunci când luam pauza de o oră obligatorie după exerciţiile de pian, citeam.

Adriana Babeţi: Ce citeai?

Michael Heim: Romane, literatură clasică, mai ales engleză. Dar şi romane de aventuri sau pentru copii. De toate. Chiar şi când făceam arpegii citeam. Dar nu doream să fac literatură, ci numai să o citesc. Când m-am înscris la facultate dinadins n-am optat să studiez literatura. Nu voiam să-mi stric plăcerea de-a citi, să schimb o plăcere pe o profesie. Era interesant, dar sec. Am hotărât să îmi dau masterul în literatură.

Adriana Babeţi: Unde ai studiat?

Michael Heim: Primii patru ani de facultate i-am făcut la Universitatea Columbia din New York. Aveam 17 – 18 ani. M-a reţinut la New York faptul că puteam continua studiile la „Juilliard”, nimic altceva. La Columbia m-am apucat de studii orientale. Apoi m-am mutat la Harvard, unde am început să studiez lingvistica. Era interesant, dar sec. Simţeam că mă va obosi. Şi continuam să citesc ca un disperat. În cele din urmă, după masterul de doi ani, m-am dat bătut: am hotărât să mă consacru literaturii. În 1970 mi-am dat doctoratul în slavistică. La Harvard l-am avut ca profesor pe Roman Jakobson şi tot acolo soţia sa mi-a spus să mă orientez spre literatură. Ea a fost profesoara mea de cehă.

Daciana Branea: Eşti un excelent povestitor. Ai încercat vreodată să scrii tu însuţi literatură?

Michael Heim: Mi se pune deseori această întrebare. Răspund foarte simplu: există atâtea cărţi minunate care trebuie traduse şi acesta este lucrul pe care ştiu să-l fac cel mai bine – nu sunt modest, sunt onest. Atâta vreme cât mai rămân cărţi netraduse pe lume, ştiu că asta este datoria mea. Am câteva idei despre ce aş putea scrie dacă m-aş apuca de literatură, dar prefer să lucrez la cărţile despre care ştiu dinainte că pot schimba vieţile oamenilor. Mai am încă timp.

„Cărţile mi-au schimbat viaţa”.

Adriana Babeţi: Azi, când ai peste 55 de ani, mai crezi în literatură? Crezi că mai poate ea ceva, spre a relua o cunoscută întrebare?

Michael Heim: Când? Acum?

Adriana Babeţi: Da, acum. Mai poate ceva literatura?

Michael Heim: Oh, da, poate extrem de mult. Astăzi cred în enorma importanţă a literaturii. Dar atunci nu credeam. O iubeam şi asta era tot. Repet: cred în enorma ei importanţă, tocmai pentru că e neglijată: nu e un domeniu practic, e – s-ar putea spune – o minciună. Însă e o minciună care duce undeva, foarte departe: la un adevăr. Nu la Adevăr, ci la *un* adevăr pe care noi l-am uitat. Un adevăr care se află deasupra noastră, care nu e în noi, dar care poate intra în noi dacă ştim să acceptăm că în afara noastră există lumi, oameni care simt diferit.

Adriana Babeţi: Cine crezi că mai are azi nevoie de literatură? Şi aici, la noi în România, unde înainte de ’89 s-a citit enorm (din motivele ştiute), se simte un recul al lecturii beletristice.

Michael Heim: Lucrurile aici erau, într-adevăr, diferite de cele din America. Dar situaţia voastră era una artificială. Citeaţi enorm pentru că nu aveaţi alternativă. Se citea cea mai bună literatură a lumii şi pentru că,

uneori, era dificil să ajungi la acea lume sau măcar să vorbeşti despre ea. Era ca o formă de sublimare a revoltei împotriva unei ordini politice. În momentul în care au apărut alte forme de acţiune, când individul a avut şansa să aleagă în mod real, literatura a început să fie uitată. E un declin pe care societatea occidentală îl înregistrează de peste o sută de ani. Şi totuşi, literatura continuă să existe, pentru că întotdeauna va supravieţui un mic grup de oameni care nu ar putea trăi fără literatură şi pentru care ea are încă un sens. Mă nelinişteşte faptul că în societatea americană e ca şi cum cineva s-ar strădui să-i împiedice pe oameni să citească literatură. E un fel de falsă democraţie. Ne temem că literatura e prea elitistă, prea dificilă pentru cei mai mulţi. Evident, toată lumea în America a auzit de Shakespeare. Dar mult mai puţini (spun cele ce urmează fără să am vreo statistică la îndemână) au auzit de Goethe, Dante, Flaubert. Şi asta chiar în mediul universitar. Ceea ce înseamnă că nu i-au citit, deci nu li s-a dat posibilitatea să afle că aceşti autori uriaşi există. S-ar putea ca unii să ştie că Cervantes e un mare scriitor spaniol, dar asta au aflat-o probabil de la un exerciţiu de gramatică spaniolă, limbă foarte învăţată la noi.

Adriana Babeţi: Se poate trăi fără *Don Quijote*?

Michael Heim: Se poate, sigur că se poate. Dar ce fel de viaţă e asta? Una perfect tihnită şi plată. Poţi trăi fără *Don Quijote* dacă nici nu ştii că există. Pe mine mă disperă faptul că în SUA trăiesc mii şi mii de oameni care sunt privaţi de *Don Quijote*. Sau de *Divina Comedie*. Sau de *Comedia umană*. Pur şi simplu nu ştiu că aceste lucruri există. Ei nu ştiu că literatura poate fi citită. Am studenţi, la Universitate, care nu au citit niciodată un roman.

Adriana Babeţi: Cum se poate? În licee nu se predă literatura universală? Nu se predă literatură?

Michael Heim: Se predă ceea ce lumea numeşte „engleza” şi care, pentru cei mai mulţi, înseamnă ortografie şi apoi un exerciţiu foarte practic: să scrii o compoziţie care să aibă un început, un sfârşit ş.a.m.d. Nici măcar profesorii nu ştiu ce e literatura, pentru că s-au născut şi ei acum 30 – 40 de ani. Ei nu ştiu măcar ce le lipseşte.

Adriana Babeţi: Dar cei care studiază Literele, la Universitate?

Michael Heim: E un grup foarte restrâns, cum am mai spus. Desigur, există întotdeauna un astfel de grup. Există nişte părinţi care citesc, există nişte copii care îşi văd părinţii citind literatură sau care au un profesor în stare să-i convertească, să-i trimită în biblioteci, în numeroasele şi imensele biblioteci publice din America, şi să-i determine să citească romane. Numărul acesta mic de împătimiţi ai cititului îmi pare o tragedie. Ce putem face? Ca profesor, eu unul ştiu ce am de făcut. Cum să-i fac pe studenţi să se îndrăgostească de literatură? În loc să le ţin conferinţe, să le expun o teorie sofisticată, îi provoc cu întrebări foarte simple, cum ar fi: de ce ai citit cartea asta, ce îţi mai spune o operă clasică? Deci ce înseamnă *pentru tine* literatura. Cum îţi poate ea modifica viaţa.

Adriana Babeţi: Există o carte care ţi-a modificat viaţa?

Michael Heim: Aş spune mai degrabă nu că o carte anume, ci *cărţile* mi-au schimbat viaţa. Cum ar fi viaţa mea fără cărţi? Absolut fadă, lipsită de interes. Nu spun că asta e lege pentru toţi. Spun doar că mulţi, foarte mulţi oameni din Statele Unite duc o viaţă searbădă fără ca măcar să o ştie. Poate că simt că le lipseşte ceva, dar nici măcar nu ştiu ce. Se uită la televizor, muncesc, stau acasă, se duc la cinema, cel mai adesea duc o viaţă goală. Mulţi cred că şi-

o pot umple făcând cumpărături. Asta e o adevărată boală la noi. Excursia la centrul comercial, la „mall”, e punctul culminant al fiecărei săptămâni. Nu cred, de altfel, că literatura ar putea reprezenta o soluţie pentru toţi oamenii, dar ea le-ar putea oferi tuturor o existenţă mai plină de sens. Însă ei nu ştiu acest lucru, pentru că noi nu le-am spus-o de când erau copii. Romancierul francez Daniel Pennac a scris o carte formidabilă despre lectură, despre cum ar trebui să fie învăţată literatura. Cartea se numeşte *Comme un roman*. Pennac afirmă că fiecare copil, fiecare om are o nevoie aproape fizică de poveşti. Poveştile pe care copiii le urmăresc la televizor sunt fade, repetitive, stereotipe. Îi lasă nesatisfăcuţi. E destul să povesteşti pur şi simplu intriga unui roman bun, să citeşti tare un fragment din el, ca să antrenezi o clasă întreagă de copii şi să-i câştigi pentru literatură.

Adriana Babeţi: Tu ai copii?

Michael Heim: Am trei copii vitregi, copiii soţiei mele. Două fete gemene şi un băiat. Am chiar şi nepoţi. Şapte. Deci sunt deja bunic. Suntem o familie mare, amestecată, din toate punctele de vedere. De pildă, una din gemene e căsătorită cu un chinez crescut în Thailanda. Cu excepţia băiatului, nu am reuşit să îi atrag spre literatură. Soţia mea are un principiu pe care am convenit să îl respectăm: să fim alături de copii, dar să nu îi dirijăm.

Literatură şi gunoaie

Cornel Ungureanu: Pe noi ne-a surprins plăcut liniştea şi seninătatea ta. Există lucruri care te sperie?

Michael Heim: Mă îngrijorează cantităţile enorme de gunoi pe care le producem zilnic. În fiecare zi, în drum spre universitate – s-ar putea să fie jenant, şi totuşi o fac deja de 7 sau 8 ani – adun sticle şi cutii goale de conserve în pungi mari de plastic pe care le duc acasă şi le predau

apoi unor muncitori mexicani care probabil că din asta îşi câştigă existenţa. Aduc 60 – 70 de obiecte de acest fel în fiecare zi, deci am contribuit deja, probabil, la reciclarea a milioane de doze şi cutii de conserve. Nu mă simt totuşi mai bine.

Adriana Babeţi: Mi-ai scris că ai pierdut aşa nişte cărţi. Ce cărţi? Povesteşte-ne despre cărţile pierdute, pentru că ai spus că întâmplarea ar avea un sens aproape paranormal. Nu înţelegeam ce gunoi cari, ce plase cu deşeuri aduni…

Michael Heim: E ridicol. Se face atâta risipă în America. dacă nu aţi fost niciodată acolo, nu vă puteţi da seama. La fiecare sută de metri sunt automate unde poţi cumpăra sucuri sau apă minerală. Toate se reaprovizionează cam din trei în trei ore. Nimeni nu-şi aduce mâncare de acasă. Toate restaurantele vând mâncare în recipiente de plastic, care se aruncă. Grămezi întregi de cutii sunt aruncate în pungi de plastic care, la rândul lor, vor fi aruncate. Am citit undeva că, dacă nu s-ar folosi aceste pungi de plastic, s-ar economisi şase milioane de barili de petrol pe zi. Şi nu se poate face nimic, pentru că oamenii refuză să se gândească la problemă. De fapt, nu ai nevoie de toate astea. Îţi poţi face un sandvici pe care să-l iei cu tine la serviciu într-o cutie pe care o foloseşti de 40 de ani.

Adriana Babeţi: Când eram mici şi mergeam la grădiniţă aveam nişte tăşcuţe mici de tablă.

Michael Heim: Adică din folie de tablă. Da, era bine.

Daciana Branea: Cred că ai citit prea mult Hrabal!

Michael Heim: Poate că ai dreptate.

Adriana Babeţi: Sau Klíma, cu *Dragoste* şi *gunoaie*. Ce sunt gunoaiele?… N-ai citit *Dragoste* şi *gunoaie*? Este o carte autobiografică în care autorul îşi povesteşte

experienţa de gunoier.

Michael Heim: M-ai întrebat cum îmi pierd cărţile. Învăţ limbi străine în drum spre facultate. La fel s-a întâmplat şi cu limba română. Nu face parte din munca mea de cercetare, deci o învăţ plimbându-mă. Dar dacă şi citesc şi strâng gunoaie în acelaşi timp, se poate întâmpla să pun şi cartea laolaltă cu gunoiul.

Adriana Babeţi: Mi-ai scris că, poate exact în timp ce tu îmi scriai, cartea pierdută era reciclată împreună cu deşeurile.

Daciana Branea: Cât a trecut de când ai pierdut cartea din care înţeleg că învăţai româneşte?

Michael Heim: A, nu foarte mult. Am mai primit un exemplar, dar am fost pus să promit că nu mai scot cartea din casă. Deci nu am mai plecat cu ea şi de aceea nu am reuşit s-o termin.

Despre xerox şi sfârşitul literaturii

Ioana Copil-Popovici: Michael, mai ai şi alte obsesii în afara reciclării deşeurilor, despre care ne-ai povestit?

Michael Heim: Da, mai am. Mă veţi considera poate un excentric şi un ciudat pentru ce vă voi spune. Am observat că, în ultimii 20, 30 de ani – şi predau la UCLA de aproape trei decenii –, fotocopiile au devenit o obsesie. îmi amintesc cum, pe vremea când eram student, mergeam în librării să-mi cumpăr o carte şi simţeam, în mod inconştient, că dacă deţin acea carte ştiu într-o oarecare măsură ce se află în ea. Bineînţeles că nu era adevărat, dar ţineam cartea în bibliotecă şi puteam oricând să o deschid şi să revin la ea ori de câte ori aveam nevoie. Xeroxul produce astăzi o senzaţie similară, însă mult mai gravă: când ai xeroxat un material, ai senzaţia că îl ştii. În Germania am văzut un afiş deasupra unui xerox, care spunea: „Kopiert ist nicht kapiert”, va să zică „A copia nu e

totuna cu a pricepe”. La noi problema are un aspect mai insidios: la facultate, în loc să-i îndrume să-şi cumpere cărţi, mulţi profesori le vând studenţilor „antologii” copiate din cărţi. Să spunem că predai un curs despre nuvelă în literatura rusă. Vei face un „pachet” de copii după zece nuvele despre care urmează să vorbeşti la curs. Şi pare frumos, pentru că studenţii vor avea materialul despre care vorbeşti, şi e mai ieftin decât să cumpere şase, şapte cărţi, dar părerea mea e că ceea ce se întâmplă e foarte periculos, din mai multe motive. În primul rând pentru că studenţii nu vor mai cumpăra niciodată cărţile respective. Asta înseamnă că nu vor avea acele cărţi în biblioteca lor. Chiar dacă nu citesc mai multe nuvele de Cehov sau Puskin pentru seminar, avându-le în bibliotecă ar constata că le plac, ar putea oricând reveni la ele, li le-ar putea împrumuta prietenilor…

Ioana Copil-Popovici: Dar cărţile, cel puţin acum, la noi, au devenit inaccesibile studenţilor din cauză că sunt scumpe.

Michael Heim: Se poate. Când vorbim de Europa Centrală chestiunea se pune în alţi termeni. Ştim cu toţii că în vremea regimului totalitar nu existau xeroxuri. Pentru că, în general, maşina de copiat era considerată subversivă: puteai să produci în cinci minute sute de manifeste, să le împrăştii şi să dispari. Deci xeroxuri existau puţine şi erau bine păzite. (În 1980 am făcut un curs de vară la Facultatea de Litere din Moscova. Singura maşină de copiat se încuia.) Aşa încât acum trăiţi o adevărată euforie a xeroxatului, putând să multiplicaţi orice la un preţ de nimic. Vă aflaţi de fapt în aceeaşi situaţie ca noi, poate chiar mai gravă, pentru că aici xeroxul e încă o noutate. Dar şi nouă ni se spune că studenţii nu au bani să cumpere cărţi, pentru că şi la noi

ele costă mult. Cărţile nu sunt mai scumpe decât erau, relativ vorbind, pe vremea mea. Dar să ne gândim câţi bani cheltuie generaţia voastră, de exemplu, pe casete, CD-uri, mă rog, pe baterii! De ce să nu dai banii pe cărţi, dacă eşti student? Un student citeşte cărţi. Asta este ocupaţia lui. Poate că sunt demodat şi nu pot să înţeleg că, de fapt, studenţii moderni nu citesc originale, ci doar copii. Cred însă că se pierde ceva prin faptul că ei nu vor avea niciodată acele cărţi. Când termini de citit pachetul de xeroxuri, le arunci. Nu e ceva frumos, care să merite păstrat şi, într-un anumit fel, îţi aminteşte de acte, de documente, de birocraţie.

O altă consecinţă importantă este aceea că sistemul universitar te învaţă că literatura sau oricare din cursurile pe care ţi le-ai alege e o materie delimitată clar. Un curs de 150 de pagini. Când ai terminat, arunci pachetul. Pentru cursul acela nu ai studiat de dragul conţinutului, ci ca să treci anul, să iei o notă bună sau să fii admis la o renumită facultate economică, de medicină sau de drept. Studenţii nu mai tratează cursurile ca pe ştiinţa pe care o reprezintă.

Xeroxul are un efect şi asupra curiozităţii intelectuale: dacă ai la dispoziţie numai o parte a unei cărţi, habar nu ai ce era pe paginile anterioare sau pe cele următoare şi te frustrează faptul că nu poţi şti mai mult. Există un motiv pentru care acel material se afla în cartea din care a fost copiat. Iar cartea aceea formează un tot. Înţeleg ca în Europa Centrală, unde cărţile sunt încă mai puţin accesibile, să se folosească uneori xerocopiile. Dacă nu poate fi obţinută cartea, atunci înţeleg că ea va fi xeroxată. Dar mi se pare că noi încercăm, parcă intenţionat, să găsim modalităţi de a-i împiedica pe oameni să cumpere cărţi sau chiar să meargă la bibliotecă. În SUA

toate bibliotecile sunt concepute cu acces la raft, unde poţi căuta singur ceea ce doreşti să citeşti. Acum există un serviciu care te roagă doar să introduci pe computer date precise despre materialul de care ai nevoie şi în câteva minute acesta ţi se înmânează gata xeroxat. Costă mult, în schimb economiseşti ceva timp şi energie. Însă pierzi contextul fragmentului xeroxat şi posibilitatea de a consulta cărţi cu conţinut similar de pe rafturile vecine.

Ioana Copil-Popovici: Crezi că mai pot apărea şi alte efecte?

Michael Heim: Sigur că da. O altă consecinţă nefastă este faptul că editurile nu încasează banii pe acele cinci, şase cărţi pe care fiecare student ar trebui să şi le cumpere pentru diferite cursuri. Dacă editura are mai puţini bani, nu va mai publica atâtea cărţi, vor fi din ce în ce mai puţine resurse financiare pentru altele noi şi multe vor rămâne nepublicate. Dacă profesorii îşi îndeamnă studenţii să nu cumpere cărţi, ci pachetul de xeroxuri pe care îl fac ei, cei care câştigă sunt producătorii de xeroxuri şi fabricile de hârtie. Nu editurile. Şi sunt afectate toate tipurile de cărţi pe care acestea le-ar putea publica. Beletristica, de pildă. Dacă aş vrea să fiu apocaliptic, aş spune că xeroxul este sfârşitul literaturii. Dar nu vreau să exagerez. E totuşi sigur că supralicitarea xerocopiei poate avea consecinţe grave, şi nu am auzit pe nimeni care să atragă atenţia asupra acestui pericol. Există, bineînţeles, situaţii în care xeroxul este nemaipomenit: multiplicarea manuscriselor pentru a trimite versiuni provizorii în diferite locuri etc. Cu toate că astăzi poşta electronică preia o bună parte din aceste atribuţii… şi se economiseşte o grămadă de hârtie. Am uitat să pomenesc consumul de hârtie, inutil de mare, printre consecinţele nefaste ale xeroxului. Spre deosebire de acum 20 de ani, consumul de

hârtie a crescut imens în întreaga lume. Copacii sunt tăiaţi mai repede decât viteza cu care apucă să crească. Până la urmă, nu neg că xeroxul este şi el bun la ceva, dar sunt lucruri pentru care până şi un creion este bun, nu trebuie să uităm asta. Ceea ce ni se întâmplă e că uităm să gândim. „Stai puţin, îţi xeroxez imediat acest material, dacă te interesează” este fraza pe care o aud cel mai des. Eu prefer să citesc textul, să-l diger şi să-l asimilez luând notiţe şi abia apoi să înapoiez cartea. Numai astfel ştiu cu siguranţă ce se află în interiorul ei.

De la Dostoievski la Havel

Marius Lazurca: Dacă îmi permiţi, aş dori să-ţi pun o întrebare personală. Ai spus la un moment dat, înainte de a ne apuca să înregistrăm discuţia pe bandă, că Dostoievski a apărut în viaţa ta într-un anumit moment, că el a marcat acest moment, dar că, mai târziu, te-ai îndepărtat de viziunea lui, pentru a te îndrepta către o altă sferă culturală. S-ar putea zice că ai parcurs astfel un soi de itinerar de la o vârstă a credinţei spre o vârstă a ateismului?

Michael Heim: Nu, nu aş putea să spun asta.

Marius Lazurca: Sau, mai bine zis, ai trecut de la o vârstă a neştiinţei pioase la una a luciditătţii atee?

Michael Heim: Nu, în niciun caz. Ţin foarte mult să răspund la această întrebare care nu mă deranjează deloc. La vârsta de 16 – 17 ani căutam, aşa cum e aută toţi tinerii, nu eram nicidecum un caz special; poate doar eu însumi, în acea perioadă, credeam că reprezint un caz aparte. Din acest motiv îmi place acum să îl predau pe Dostoievski adolescenţilor. Ştiu că pentru ei acest autor poate să fie foarte important, că au nevoie de un reper înspre care să-şi direcţioneze ideile, iar Dostoievki îmi pare un scriitor foarte potrivit pentru aşa ceva. Savurez şi astăzi

cărţile lui Dostoievski, însă o fac adoptând mai degrabă perspectiva studenţilor mei. Cehov nu aminteşte niciodată de Dumnezeu, dar se comportă de parcă ne-ar arăta o lume în care a-l imagina pe Dumnezeu este posibil. E vorba despre o cale mult mai subtilă, de un mod mai voalat de a vorbi despre divinitate, dimensiuni pe care le-am găsit ulterior stimulatoare, atât din punct de vedere intelectual, cât şi spiritual. Acest lucru l-am întâlnit şi în textele unor autori central-europeni. Deşi nu mi-au rezolvat problemele, nu mi-au oferit soluţii, făcându-mă să-l urmez pe vreunul dintre ei, textele lor mi-au sugerat trasee de meditaţie asupra temelor care mă obsedau, trasee pe care altfel nu le-aş fi descoperit. Iată un motiv pentru care consider că literatura are un rol extrem de important pentru cei care simt nevoia să se ocupe de latura spirituală a existenţei. Pentru mine, în calitate de om al secolului XX, extrem de importante – poate chiar mai importante decât perspectiva teologică a lui Dostoievski – sunt cuvintele lui Havel, care se referă la o lume în care noi, rasa umană, nu avem o existenţă solitară, ci una legată de o putere aflată deasupra noastră, pe care putem s-o numim cum vrem, dar care ne solicită asumarea responsabilităţii pentru faptele noastre. Dacă existenţa noastră nu susţine ideea unei realităţi aflate nu deasupra noastră, ci dincolo de noi, atunci poate că nu există niciun motiv autentic – iar aceste cuvinte par să-l evoce pe Dostoievski – pentru care nu am putea să ne ucidem unii pe alţii. Responsabilitatea asumată a libertăţii noastre – cuvinte ce par, iarăşi, dostoievskiene, dar cred că formularea lui Havel este mai adecvată sensibilităţii secolului XX – provine din sentimentul că nu suntem singurele sau supremele fiinţe ale acestei lumi.

„Mă deranjează că oamenii nu gândesc”.

Cornel Ungureanu: Există un mare scriitor maghiar care a scris o *Istorie culturală a prostiei omeneşti*. Ai citit-o?

Michael Heim: Nu, din păcate.

Cornel Ungureanu: Hai să vedem totuşi care ar fi manifestările de prostie pe care le-ai întâlnit…

Michael Heim: N-aş discuta despre o formă sau alta de manifestare a prostiei, dar m-aş întoarce la situaţiile jenante pe care le-am trăit. M-aţi întrebat care sunt lucrurile care mă deranjează. În general – şi despre asta aş vrea să scriu odată – mă deranjează faptul că oamenii aleg să nu gândească, mai ales să nu gândească prospectiv. Şi glumesc spunând că aceasta este contribuţia noastră pe plan mondial, contribuţia noastră californiană sau americană. California este un bun exemplu: acolo plouă doar două-trei luni pe an, deci nu trebuie să te gândeşti dacă îţi iei cu tine umbrela sau nu când pleci de acasă sau dacă vei putea merge la picnic când ţi-ai planificat. Nu trebuie să te gândeşti dinainte şi, bineînţeles, multe lucruri derivă de aici. Aproape toate magazinele sunt deschise non-stop – acesta este capitalismul: te gândeşti că, dacă ţii deschis o oră peste program, mai poţi câştiga un dolar în plus, dar, în acelaşi timp, acest fapt încurajează oamenii să nu gândească, să acţioneze impulsiv, instinctiv. Cred că ne înjosim şi minimalizăm viaţa prin refuzul nostru de a gândi. Nu spun că trebuie să fii serios, şi nici chiar raţional, tot timpul – nu vreau să dau această impresie – dar faptul că neglijăm relaţia cauză-efect doar pentru că e mai simplu aşa. Capitalismul american profită din plin de această comoditate. Se aruncă o mulţime de lucruri… Cineva a găsit o formulă potrivită pentru asta: suntem nu doar o societate de consum, ci şi o societate de uzat şi aruncat. Dacă arunci sticla, nu trebuie să-ţi mai aminteşti

s-o duci la magazin ca s-o umpli din nou. E mai simplu aşa. Aceasta înseamnă, pe de altă parte, că în fiecare an se pierd miliarde de asemenea sticle. E doar un exemplu, însă el dovedeşte faptul că oamenii îşi irosesc şi vieţile în acelaşi mod.

Sorin Tomuta: Am auzit poveşti asemănătoare despre Germania.

Michael Heim: N-aş crede. Nemţii stau, de fapt, mult mai bine decât noi la acest capitol, cel puţin în ceea ce priveşte reciclarea.

Sorin Tomuta: Oamenii nu trebuie să gândească şi sunt încurajaţi să n-o facă.

Michael Heim: Da, oamenilor le convine situaţia. Noi, americanii, exportăm această idee, dar mapamondul o primeşte cu braţele deschise. Deci chiar dacă, pe de o parte, ea reprezintă un soi de imperialism cultural american sub titlul la modă de „globalizare”, pe de altă parte noi n-o impunem cu forţa. Să luăm muzica, de exemplu. Citeam undeva că toate genurile de rock au acelaşi ritm, care este, de fapt, ritmul bătăilor inimii. Muzica este menită să te hipnotizeze într-un fel, împiedicându-te să mai gândeşti. Toţi cei care merg pe stradă ascultând rock la *walkman* par să li se fi aplicat spălături pe creier. Dar asta e tot ce vor: un gen muzical care să nu le solicite creierul. Nu ştiu ce s-ar putea face împotriva acestui fenomen, poate să încercăm să dovedim oamenilor că există lucruri mai utile decât să-şi scurt-circuiteze creierul. Lucruri care chiar i-ar ajuta să vadă viaţa mai interesantă. Nu cred că e natural ca oamenii să nu facă nimic, şi totuşi oamenii fac atât de puţine lucruri. Sunt sigur că aţi citit unele statistici care arată că, în Statele Unite, oamenii petrec între 6 şi 8 ore pe zi în faţa televizorului.

Cornel Ungureanu: Ce părere ai despre Clinton?

Daciana Branea: Ne interesează şi părerile tale politice…

Dorian Branea: Eşti republican?

Michael Heim: Nu, sunt democrat.

Cornel Ungureanu: Ţi-am pus această întrebare ca să te dezlănţui.

Michael Heim: Mi-a plăcut la început, şi cred că m-am străduit să-mi păstrez primele sentimente. Însă Clinton a făcut atât de multe prostii. Iar acum acest scandal, atât de ridicol. Un prieten din Washington spunea că adevărata lui problemă constă în faptul că e provincial şi nu s-a putut lepăda niciodată de această condiţie a sa. Bill Clinton vine din Arkansas şi încă nu a învăţat că, dacă vrei să realizezi lucruri mari, nu ai voie să te încurci în lucruri mărunte. El se încăpăţânează să facă lucruri mărunte. Problemele lui sexuale sunt astfel de chestiuni mărunte.

Sorin Tomuta: E interesant că din acest *Sexgate* s-a iscat o adevărată furtună politică, se vorbeşte de o conspiraţie…

Michael Heim: Nu e o conspiraţie, e vorba doar de un provincial mărunt care încearcă să profite de nişte împrejurări. Fapt care a generat o situaţie ridicolă şi jenantă pentru toată lumea. Vedeam tot timpul cum presa europeană îi ridiculiza pe americani pentru că sunt atât de naivi. Dar în America, la toate emisiunile cu public, oamenii protestau împotriva acestei campanii. Existau lucruri mult mai serioase şi mai urgente de dezbătut. Şi, până la urmă, presiunea opiniei publice a pus capăt scandalului. Am fost mândru de asta. Am spus până acum mai curând lucruri urâte despre americani, dar trebuie să recunosc că am fost foarte mândru când situaţia s-a clarificat. E interesant că în legătură cu scandalul a apărut

un mare număr de bancuri politice, un gen pe care eu îl asociez mai degrabă cu Europa comunistă decât cu America. De pildă, cu ocazia unui sondaj al opiniei publice, toate femeile americane au fost întrebate dacă ar vrea să se culce cu preşedintele Clinton. Patru la sută au spus că nu, patru la sută că da, iar restul au răspuns: „N-aş mai face-o nici pe bani!”

Superman.

ALTE MIRACOLE

Hello, Mr. Lincoln

Habar n-aveam, până în vara anului 1998, că există un american care să ştie (aproape) toate limbile Babelului din mijlocul Europei. Dacă mă gândeam la vreuna din rudele Unchiului Sam, îmi venea în minte doar imaginea paşnicilor turişti, veşnic zâmbitori, nedespărţiţi de „camerele” lor din ce în ce mai minuscule, atât de fericiţi că pot conversa în propria lor limbă într-o ţară care nu încăpea mai niciodată *pe hartă. Ei aveau Hollywoodul şi Coca-Cola, dar nici noi nu ne lăsasem mai prejos, pentru că-l aveam pe Dracula. Părea, la urma urmelor, un negoţ cinstit: noi vă lăsăm să aruncaţi o privire în ograda noastră minunată, voi ne daţi voie să prizăm o porţie de mister, un* thriller *de care n-am avut timp, încă, să ne plictisim. Oricum, făcea să pleci la capătul lumii pentru asta. Dar – excepţia intră în legile omeneşti – se mai călătoreşte încoace şi altfel. Însoţit, poate, de o limbă, două, chiar trei. Sau – de ce nu? – de patru. Adevărată marfă de contrabandă. Pentru care nu trebuie să te fereşti la nicio vamă, nici nu-i trece cuiva prin cap să-ţi ceară socoteală sau să-ţi pretindă, Doamne fereşte,* vreo *supra-taxă.*

Şi, tot până în vara trecută, nu-mi puteam imagina că poate să existe un american care să semene atât de bine cu Abraham Lincoln. Despre acesta din urmă ştiam câte

ceva din cărţile de istorie, din tot soiul de legende, dar mai ales de pe bancnota verzuie de five. *Cu privirea calmă şi uşor înfumurată, ca unul ce tocmai câştigase un război important. Cât îmi plăcea să-mi închipui că înfruntase, în acea seară nefastă din ’65, glonţul ucigaş… Iar acum, într-una din zilele de la sfârşitul lui iulie ’98, veacul curent, stăteam şi-l priveam pe cel ce cobora scările elegantului hotel, mut de uimire, încât, după ce am întins mâna şi el mi-a strâns-o zâmbind, era să mă pomenesc zicându-i: „Hello, Mr. Lincoln. How are you?” Nu m-ar fi mirat prea tare dacă mi-ar fi răspuns că nu a dormit prea bine (era dimineaţă) din cauza zdruncinăturilor caretei care îl purtase pe prăfuitele drumuri ale Banatului, în ziua precedentă. Dar totul a fost cu mult mai banal şi totodată mai strălucitor.*

Apoi, cine să mai înţeleagă că-i posibil ca un american să deprindă româna la iuţeală pentru a te asculta vorbind pe limba ta, aşa, ca un exerciţiu, util în vederea viitoarelor bătălii cu textele fundamentale pe care are de gând să le parcurgă cât mai curând cu putinţă. Da, cât mai curând cu putinţă, spune, şi, parcă pentru a întări, tu îl priveşti cu o admiraţie nedisimulată. Îşi notează atent liste întregi cu titluri pe care să le treacă rapid pe lista de achiziţii a bibliotecii de la UCLA. Şi vorbind voi, la o masă umbroasă a restaurantului X, observi privirile intrigate ale chelnerilor care nu înţeleg ce se întâmplă. Îi asculţi înţelegător, dar şi *puţin trist: cine să-şi dea seama de minunea care se petrece sub ochii lui?*

Habar n-aveam, până în vara lui ’98, că există un american atât de european. Atât de excentric. Vorbim de una, de alta şi *îmi dau seama că ştie atât de multe despre literaturile, numeroase, din centrul bătrânului continent de parcă ar fi trăit aici o viaţă. Da, suntem mult mai*

„americani" decât el, câteodată, el care vine de peste şapte mări şi şapte ţări. Iată: imediat ce zidurile s-au prăbuşit în jurul nostru, n-am aruncat privirea în vecini, ci hăt departe, şi *am dorit să ajungem* acolo *cu orice preţ.* S-*a văzut, până la urmă, că n-am reuşit să ne apropiem nici măcar de cei ce ne erau mult mai la îndemână. Mă obişnuisem să-i aud pe americani vorbind despre sine ca despre* the goodies. *Cel puţin în paranteza dintre 1947* şi *1989, cu un prieten binevoitor în coastă, românii i-au privit mereu pe yankei ca pe nişte cavaleri ai dreptăţii. (Întotdeauna ne-am simţit mai aproape de unchi (ul Sam) decât de mama (Rusie). Curat matricid.) Ei înşişi au început să creadă asta. Ca acum să aflu că lucrurile nu stau chiar aşa. Cel puţin din punct de vedere cultural. Ascultându-l, eu – un filo-american de când mă ştiu – eram cuprins, în acelaşi timp, de tristeţe şi frenezie. Chiar dacă ei au inventat cultura de masă, şi aici mă crispam, e o dovadă de superficialitate să generalizezi. Cel mai nimerit exemplu: chiar el. Prin urmare imperialismul lor cultural nu e atotputernic, nicidecum totalitar, dacă poţi să-l sfidezi, dacă ai libertatea să-l sfidezi oriunde şi oricând. A fost momentul în care mi-am dat seama că voi rămâne şi pe mai departe filo-american. Unul foarte conştient, însă.*

Dar cine să bănuiască, înainte de vara lui 1998, că Slavici poate intra brusc în viaţa unui universitar american? Pomenindu-i de scriitorii români care l-ar fi interesat din perspectiva Europei de Mijloc, acest nume avea să-i rămână întipărit în minte. Cu atât mai mare fu uimirea lui când, deschizând la întâmplare o revistă românească de cultură pe care tocmai o primise, ochii i-au căzut – era cumva un semn, cineva de sus îi dădea astfel de ştire? – pe un articol dedicat lui Slavici. „Hotărât lucru, va trebui să citesc acest scriitor. Un astfel de avertisment

nu poate fi trecut cu vederea”, *exclamă el, uimit de o asemenea coincidenţă*.

Mai sunt încă multe altele pe care nu le bănuiam înainte de acea călduroasă vară a anului de graţie 1998 şi pe care timpul le-a şters, fatalmente, din memorie. Ştiu doar că, de acum înainte, nimic nu mi se va părea neverosimil *atunci când va fi vorba de o întâlnire de genul celei care s-a petrecut, anul trecut, la Timişoara. Şi poate că acest mic text sau, mai bine spus, mirările sale nu şi-ar fi avut rostul dacă aş fi scris, simplu, de la început, doar atât*: *anul trecut, prin iulie, l-am cunoscut pe Michael Heim*. (Sorin Tomuţa)

„Voiam să fiu deştept”.

Marius Lazurca: Eşti un traducător cunoscut şi te bucuri de notorietatea unui poliglot, notorietate pe care, de altfel, prezenţa ta aici o confirmă. E bine de ştiut că, printre altele, te afli în România pentru a-ţi îmbunătăţi cunoştinţele de limbă română. Vorbeşte-ne puţin despre raportul tău cu limbile străine. Care sunt limbile pe care le vorbeşti şi în ce ordine le-ai învăţat?

Michael Heim: Am început cu limba franceză dintr-un motiv foarte precis. De ce? În acea perioadă – era în anii ’50 – în Statele Unite se formase deja o mitologie a limbilor străine. Franceza e limba internaţională a culturii, germana e limba ştiinţei, latina – limba necesară celui care doreşte să devină medic sau avocat, spaniola este pentru cei simpli. Acesta era punctul de vedere al epocii. Ne aflam imediat după război, iar engleza nu ajunsese încă o limbă internaţională. Engleza era poate utilă în comerţ şi politica externă, dar în niciun caz în cultură. Aceasta se va întâmpla mai târziu. Eu am ales franceza pentru că nu doream să devin nici medic sau avocat, nici chimist sau fizician…

Marius Lazurca: Şi doreai să fii deştept.

Michael Heim: Da. Aşa că am ales franceza. După cum v-am spus, tatăl meu s-a născut la Budapesta. Mama este americană. Tata a murit când eu aveam trei ani, deci nu l-am cunoscut. Ştiam că fusese ungur, dar nu prea ştiam ce înseamnă asta. Bunicii mei locuiau la Budapesta şi ne scriau: ne scriau în engleză. Mama studiase franceza şi spaniola la şcoală, la universitate, dar, ca orice american, nu prea ştia să scrie în aceste limbi, aşa că bunicii ne scriau în engleză, şi am aflat abia când am făcut cunoştinţă cu bunica, mai târziu, că nu vorbeau engleza.

Marius Lazurca: Îşi dădeau scrisorile la tradus.

Michael Heim: Da, ceea ce era foarte scump pe atunci. Era perioada stalinistă, iar asemenea lucruri erau interzise. Aşa că am început să învăţ germana ca să le pot scrie. Pentru că, bineînţeles, ca reprezentantă a generaţiei mai vechi, bunica vorbea germana. M-am apucat aşadar de germană, după doi ani de franceză, la 16 ani. Am început aproape imediat să le scriu bunicilor, ceea ce m-a ajutat enorm, pentru că îmi foloseam cunoştinţele de limbă. Dar cel mai important era că la 16 ani eram pregătit să-mi recunosc rădăcinile…

Adriana Babeţi: Strămoşii…

*

Michael Heim: Strămoşii, bunicii în sens metaforic. Era interesant să ai rude în Europa.

Adriana Babeţi: Era exotic.

Michael Heim: Exotic, da.

Adriana Babeţi: Apoi? După franceză şi germană.

Michael Heim: Apoi am ajuns la universitate şi doream ceva cu adevărat exotic. Am studiat trei ani chineza. Nu vorbesc niciodată despre asta, dar. m-aţi întrebat. Mă interesa foarte mult cultura chineză. De ce?

Pentru că aveam 18 ani şi eram obsedat de o întrebare: ne naştem buni, răi sau nici buni, nici răi? Şi chinezii scriau cărţi întregi pe această temă. Am început să citesc filosofie chineză la 18 – 19 ani, mă pasiona, aşa că am continuat trei ani şi aceasta a fost specializarea mea la universitate.

Adriana Babeţi: Chineza?

Michael Heim: Nu chineza, studiile orientale. Dar e puţin bizar, pentru că, în engleză, cuvântul *oriental* este acum *politically incorect*. Nu poţi pronunţa acest cuvânt, trebuie să spui *Aslan* – nu *Asiatic* (şi acesta este un termen *politically incorect*).

Adriana Babeţi: Pentru că, în momentul în care spui Orient, te plasezi pe poziţia occidentalului, o poziţie de superioritate. Este principalul reproş pe care îl aduce orientaliştilor occidentali un mare specialist, Edward Said.

Michael Heim: Dar e o nebunie, pentru că nu mi-era ruşine de această preocupare, eram într-un fel în avangardă, să spunem aşa. Acum se vorbeşte despre studii orientale ca şi cum ar fi ceva suspect, în vreme ce în acea perioadă domeniul respectiv se situa în afara preocupărilor obişnuite. Studiam limba şi cultura chineză, dar şi cultura japoneză, cultura Islamului şi cultura indiană. M-am apropiat de aceste lucruri ca de o descoperire fundamentală. Dar aveam un profesor fantastic cu care făceam literatura clasică europeană. Cursul se numea „Tradiţia occidentală”, începând din Evul Mediu şi terminând cu Dostoievski. Stau şi mă gândesc, pentru că mi s-a pus întrebarea: cum se face că am început să studiez rusa? Şi acum pot să răspund că aceasta se datorează tatălui lui Superman. De ce? Pentru că acest profesor, specializat în limba şi literatura rusă, se numea F.D. Reeve. Era tatăl actorului Christopher Reeve. Semănau ca două picături de apă.

Adriana Babeţi: Şi tu i-ai luat locul, pentru că eşti profesor plin la UCLA, nu-i aşa? Ai fost, şi acum eşti din nou, chiar şeful Catedrei de Slavistică, de limbi şi literaturi slave…

Michael Heim: Nimeni n-a putut, de fapt, să-l înlocuiască pe Franklin Reeve. Pentru mine acest domn reprezenta un ideal – aveam 18 ani atunci –, avea o înfăţişare impunătoare, o constituţie de sportiv, purta un veston de tweed după toate regulile artei, fuma o pipă, vorbea engleza cu un uşor accent britanic, de bon ton, cunoştea întreaga literatură rusă, era romancier, poet şi traducător. El m-a determinat să învăţ limba rusă. Citisem până în acel moment doar *Fraţii Karamazov*, o ediţie prescurtată.

Chinezoaica şi pixul

Adriana Babeţi: Cum ai ajuns, totuşi, la limbile Europei Centrale?

Michael Heim: Eram încă preocupat de ruşi şi doream să vizitez Europa. Era greu – acum toată lumea poate călători peste tot, e ceva normal, dar atunci oamenii nu prea aveau bani; pe lângă asta, eu împlinisem abia 18 ani, familia nu mă lăsa să plec de unul singur. Pentru mine să plec cu un grup de tineri ar fi fost degradant, refuzam s-o fac. Am încercat să găsesc o modalitate pentru a-mi păstra independenţa, dar n-am putut, aşa că am apelat la o soluţie solomoniană. În acea epocă – ne aflam în 1962, aveam de acum 19 ani – se organizau pentru prima oară grupuri de studenţi care urmau să plece în Uniunea Sovietică. Înainte era imposibil, nu se putea merge acolo. Deci iată soluţia. O călătorie în Uniunea Sovietică era, totuşi, o aventură. Chiar primejdioasă. Nu eram laş. Dar trebuia să fi studiat limba rusă în prealabil. Aşa că tatăl lui Superman, mândria mea adolescentină, şi, nu în ultimul

rând, Dostoievski m-au împins înspre limba rusă. Apoi, a mai fost şi o aventură oarecare…

Adriana Babeţi: Sentimentală?

Michael Heim: Şi asta. Dar eu mă gândesc la altceva. Eram la Leningrad şi am intrat într-o mare librărie pentru ţările blocului răsăritean, o aşa-numită „librărie a prieteniei”. Voiam să cumpăr nişte cărţi în germană, erau mai ieftine. Mi-am spus că aş putea cumpăra Goethe, Schiller, poate şi Brecht. Dar acolo am dat peste o vânzătoare chinezoaică. Mi-am dat seama atunci că puteam să cumpăr şi cărţi chinezeşti. Am început să copiez titlurile cărţilor într-un caiet. La acea dată cunoşteam vreo două mii de ideograme chinezeşti, ceea ce nu era suficient nici măcar ca să citesc titlurile, aşa că intenţionam să le copiez şi apoi să le caut într-un dicţionar. Când m-a văzut, vânzătoarea a rămas surprinsă. Din două motive: nu ştia că sunt american, bineînţeles, şi vedea pentru prima dată pe cineva scriind cu mâna stângă, şi încă în chineză. Şi vedea pentru prima oară un pix! Eram în ’62. Fusese prea mult pentru ea, aşa că s-a apropiat şi mi s-a adresat în ruseşte. Dar vorbea ruseşte chiar mai rău decât mine. Am început să vorbesc chinezeşte cu ea şi mi-a povestit – acum nu-mi vine să cred că înţelegeam, dar atunci am înţeles – mi-a spus, deci, povestea vieţii ei cu un rus care o bătea şi aşa mai departe. Voia să se întoarcă în China. În ziua următoare ne-am întâlnit şi mi-a dat câteva din cărţile ei, eu i-am dat pixul meu – Parker – şi a plecat imediat. Îi era frică să nu fie văzută cu un străin. Îmi dădeam seama că în acea epocă nu puteam să merg în China, era imposibil, era vorba de China roşie. Mă aflam în Rusia şi mi-am spus că nu voi putea să văd China niciodată. Pe când în Rusia puteam reveni. Cu dificultate, dar totuşi puteam. M-am convins deci să mă ocup de slavistică.

Marius Lazurca: Deci pixul te-a convins să renunţi la China?

Michael Heim: Nu chiar pixul: chinezoaica. Da, da, mecanismul, ca să spunem aşa.

Adriana Babeţi: Şi apoi?

Michael Heim: M-am întors în Statele Unite şi am continuat cu limba rusă. Deci am avut două specializări: studii orientale şi limba şi literatura rusă.

Cartea de telefon

Daciana Branea: Te-ai mai întors în Rusia?

Michael Heim: M-am întors de câteva ori, dar pentru perioade foarte scurte. Am mers în Rusia în 1970, când îmi scriam dizertaţia.

Daciana Branea: Care a fost subiectul dizertaţiei?

Michael Heim: Literatura rusă din secolul al XVIII-lea, mai precis, primii traducători de literatură franceză şi germană în limba rusă. Trediakovski, Sumarokov, Lomonosov. Lomonosov e minunat, a fost un geniu. Trediakovski şi Sumarokov sunt importanţi în istoria literaturii ruse, dar atât. Am comparat variantele de traducere şi am discutat rolul traducerii în dezvoltarea limbii literare ruse. I-am spus conducătorului meu ştiinţific…

Daciana Branea: Era rus?

Michael Heim: Da, majoritatea profesorilor noştri erau ruşi. Dar el părăsise Rusia în timpul Revoluţiei, la vârsta de 11 – 12 ani, şi crescuse în Germania, deci era mai mult german decât rus. Am tradus cartea lui despre istoria literaturii ruse din germană în engleză. El mi-a spus: „E un subiect interesant. Nu ştiu nimic despre el. Ocupă-te tu. Ai doi ani la dispoziţie”. Am făcut ce-am putut. Într-o zi am primit un telefon şi am auzit o voce de bărbat: „Mike?” Cine să fie? Am crezut că e unchiul meu.

Deci am răspuns: „Bună, unchiule Leonard!” „Nu sunt unchiul tău”, mi-a zis indignat. „Atunci de ce îmi spui Mike?” am întrebat enervat. Conversaţia a continuat totuşi. Domnul voia să merg în Uniunea Sovietică, în Berlinul de Est şi la Praga ca interpret pentru un grup de ingineri de sunet americani. Trei săptămâni. Nu câştigam nimic, nu mă plăteau, dar nu trebuia să plătesc nici eu. Am refuzat, pentru că lucram la dizertaţie şi eram ocupat. Însă apoi m-am gândit că aş putea grăbi munca de cercetare înainte de a pleca şi aş putea lipsi trei săptămâni. S-a dovedit că domnul era şeful unei organizaţii care se numea, cam bizar, Corpul pentru schimburi de cetăţeni, o agenţie care organiza excursii în Uniunea Sovietică şi aranja ca excursioniştii să întâlnească acolo un fel de omologi. Era ceva puternic ideologizat. Normal pentru anii ’70… Care era marele pericol?

Războiul nuclear. Se credea că, dacă suficient de mulţi americani fac cunoştinţă cu suficient de mulţi ruşi, nimeni nu va vrea să lanseze bomba. La biroul organizaţiei, câteva ore înainte de plecare, am văzut un lucru rar întâlnit: a doua jumătate din cartea de telefon a Leningradului. Mulţi ani fusese imposibil să obţii cartea de telefon a unui oraş sovietic.

Daciana Branea: De ce doar a doua jumătate?

Michael Heim: Nu ştiu, dar eu aveam nevoie de paginile cu litera penultima literă a alfabetului chirilic. Pentru că cel mai bun cercetător în domeniul istoriei traducerilor în Rusia locuia la Leningrad şi se numea Etkind. Deci mi-am notat numărul şi primul lucru pe care l-am făcut când am ajuns în Leningrad a fost să-mi pregătesc ceea ce aveam de spus, în cea mai bună rusă posibilă – pentru că nu voiam să-şi dea seama după accent că sunt străin. Am sunat, el a răspuns, am spus ce aveam

de spus, cât de clar, dar şi cât de strategic am putut: cine sunt şi ce vreau. M-a invitat numaidecât la el acasă, am stat de vorbă trei ore. I-am descris ce făcusem până atunci, mi-a arătat ce era bun şi ce nu în demersul meu şi mi-a indicat o bibliografie. Acestea au fost cele mai importante trei ore din viaţa mea academică. M-am întors în Uniunea Sovietică în 1980 şi 1981, pentru trei sau patru săptămâni. În 1984 am luat cu mine 60 de studenţi americani. A fost îngrozitor. În prima zi unul din studenţi a venit la mine şi mi-a spus: „Trebuie să vă mărturisesc ceva foarte serios. Toţi în familia mea au murit de cancer şi cred că şi eu am cancer”. Era foarte nervos, nu mai fusese niciodată în străinătate, nu mai călătorise nicăieri şi era convins că trebuie să meargă la un doctor american. L-am dus la ambasadă şi a ieşit cu o aspirină. Era perfect sănătos.

Spaniola fără profesor

Adriana Babeţi: Şi la Europa Centrală cum ai ajuns?

Michael Heim: După cum am spus deja, când am terminat facultatea – asta se întâmpla în 1964 – m-am hotărât să mă apuc de lingvistică; studiasem rusa, chineza, germana şi franceza, vorbeam şi spaniola, pentru că în timpul facultăţii lucrasem ca ghid, să mai strâng nişte bani, şi veneau mulţi turişti din America Latină. Era nevoie de oameni care să însoţească grupurile de turişti, aşa că am avut un motiv bine întemeiat să învăţ limba repede şi să pot s-o vorbesc cursiv.

Daciana Branea: Cât de repede poţi învăţa o limbă străină?

Michael Heim: Cu spaniola nu a fost prea greu, vă aduceţi aminte ce se spunea atunci despre spaniolă. Eram într-o poziţie ingrată faţă de ea. După cum ştiţi, spaniola are multe dialecte. Străinii învaţă o limbă standard care, de fapt, nu există. Trebuie să vorbeşti în această limbă cu

cei veniţi din Cuba sau Puerto Rico şi nu înţelegi o iotă din ce spun. Ei înţeleg ce spunem noi, dar nu înţeleg de ce noi nu înţelegem ce spun ei. Dar spaniola s-a dovedit importantă din alt motiv: profesorul meu de literatură hispanică urma să devină cel mai important traducător al literaturii latino-americane.

Daciana Branea: Cine este acest traducător?

Michael Heim: Numele său este Gregory Rabassa. A tradus *Un veac de singurătate*, toate romanele lui Márquez. A tradus Jorge Amado, alţi şase mari scriitori care…

Daciana Branea: Cine a tradus Borges?

Michael Heim: El nu. Traducerile americane din Borges sunt foarte problematice. E tradus integral, desigur, cu excepţia eseurilor, de care se ocupă una din prietenele mele chiar acum. Dar Borges, care şi-a ales el însuşi traducătorii (doar cunoştea perfect engleza), nu a început cu persoanele potrivite şi a persistat în a se lăsa adement de traducători neavizaţi. Unul dintre ei – un impostor, de fapt – l-a căutat pe Borges pentru ca apoi să poată pretinde că se cunosc.

Daciana Branea: Aş vrea să te întreb cum a evoluat mentalitatea americană de-a lungul timpului în ceea ce priveşte limbile străine.

Michael Heim: Nu a evoluat defel. A, ba da, acum se consideră că nimeni nu are nevoie să cunoască vreo limbă străină…

Daciana Branea: Cu excepţia limbii engleze.

Michael Heim: Americanii consideră că toată lumea de pe mapamond ar trebui să ştie englezeşte. În California, dacă vrei să faci conversaţie cu fata în casă sau cu grădinarul, poate ar trebui să cunoşti cinci cuvinte în spaniolă – nu mai multe: cinci. Există dicţionare speciale:

Spaniola pentru camerista dumneavoastră, *Spaniola pentru grădinarul dumneavoastră*.

Daciana Branea: Şi asta e *politically corect*?

Michael Heim: Nu, dar nici oamenii care o fac nu sunt.

Cafeaua doamnei Jakobson

Adriana Babeţi: Şi totuşi, cum rămâne cu Europa Centrală?

Michael Heim: M-am apucat de lingvistică pentru că învăţasem limbi atât de diferite şi-mi plăcea teoria. La fel se întâmpla şi cu muzica: eram muzician, îmi plăcea să cânt la pian şi îmi plăcea şi teoria muzicală. Dar după prima săptămână a carierei mele de lingvist mi-am dat seama că mă înşelasem. În a doua săptămână puteai să-ţi schimbi opţiunea şi să mergi la un alt curs. Când mă întreabă oamenii de ce m-am dus la catedra de slavistică, încep să râd şi le spun că motivul a fost că aceasta se găsea la etajul III. La etajul II era catedra de franceză. Franceza era – este încă – limba străină pe care o vorbeam cel mai bine. Le-am cerut date despre programul lor, dar nici măcar nu s-au uitat la mine, pentru că aveau deja prea mulţi studenţi. La etajul I era biblioteca, la etajul III erau limbile slave, la etajul IV, germana.

Adriana Babeţi: Dar nu ai ajuns până la etajul IV…

Michael Heim: Nu, pentru că secretara de la etajul III era foarte.

Marius Lazurca: Calmă?

Michael Heim: Mai rău, era blazată. Mi-a spus ceva de genul: „Dacă eşti destul de bun pentru noi, vom şti”. Aşa că am rămas acolo. Eram specializat în rusă, cel puţin pe hârtie şi, chiar dacă studiile orientale erau adevărata mea specialitate, lucrasem mult pe rusă. Dar să ne întoarcem la Europa Centrală. La catedra de slavistică se

studiază literatura rusă, plus o altă literatură est-europeană. Dacă te specializezi în lingvistică, studiezi rusa şi alte două limbi. Rusa este limba slavă estică, iar celelalte două limbi sunt: una, o limbă slavă vestică (poloneza sau ceha), şi cealaltă, o limbă slavă sudică (bulgara sau sârbo-croata).

Daciana Branea: Această alternativă ţi se părea mai comodă decât literatura?

Michael Heim: După cum am mai spus, nu voiam să studiez literatura pentru că îmi plăcea prea mult. Acesta este motivul pentru care nu am studiat muzica. Mi-am spus că literatura înseamnă atât de mult pentru mine încât ar fi o greşeală profesională să mă apropii în acest fel de ea. Profesia e una, afinitatea alta.

Daciana Branea: Poate că ar trebui să ne schimbăm şi noi profilul…

Michael Heim: Ceea ce te atrage prea tare n-ar trebui să-ţi devină profesie, asta era părerea mea. M-am apucat aşadar de lingvistica slavă, ceea ce era cu totul altceva decât cursul de lingvistică generală. Puteam să mă ocup puţin şi de literatură. Am ales limba cehă. De ce? Din două motive. Auzisem că profesoara de cehă e foarte bună – când vă voi spune cine este, veţi înţelege. Apoi îmi aminteam ce-mi povestea mama despre cehi. În perioada când tatăl meu fusese compozitor la Hollywood exista acolo un fel de Mafie central-europeană: ei compuneau muzica, ei regizau filmele, ei făceau totul, erau foarte mulţi, dar despre majoritatea nici nu se auzise. De exemplu, tatăl meu, care era un nou venit, a compus muzică pentru filme fără să fie vreodată recunoscut. Aşa s-a întâmplat cu toţi la început, pentru ca apoi să urce treptat în ierarhie. Mama îşi amintea de femeile cehe, povestea că majoritatea erau şi frumoase, şi inteligente, şi

bune gospodine, se îmbrăcau elegant. Dar să mă întorc la profesoara mea. Toţi aţi auzit de lingvistul Roman Jakobson. Ei bine, ea era doamna Jakobson, soţia lui. Şi domnul Jakobson era profesorul nostru de lingvistică, un om minunat, îşi iubea…

Daciana Branea: Soţia.

Michael Heim: O iubise, dar tocmai divorţaseră. Nu i-am văzut niciodată împreună. Îi eram, aşadar, student şi lui. Ea preda ceha şi era o femeie minunată. Era o adevărată doamnă central-europeană – corespundea perfect caracterizării mamei – şi pe deasupra cultă şi rafinată, călătorise mult, cunoştea pe toată lumea. Aşa am ajuns să învăţ ceha şi am aflat ce este cafeaua espresso. Parcă o lume întreagă se deschidea înaintea mea odată cu limba cehă.

M-am hotărât să merg la Praga. Profesoara mea era aşa de interesantă încât mă aşteptam ca toţi cehii să fie la fel ca ea. Bineînţeles că nu era aşa. Dar acela a fost un moment bun pentru a vizita Cehoslovacia.

Am ajuns acolo în ’65, în momentul în care se făcea deja simţită o deschidere. Era o diferenţă ca de la cer la pământ între Uniunea Sovietică a anului 1962 şi Cehoslovacia anului 1965.

Daciana Branea: L-ai întâlnit atunci pe Havel?

Michael Heim: Da, iată cum s-a întâmplat. În anul acela îmi vizitasem o mătuşă şi un unchi de care mă simţeam foarte legat. Acelaşi unchi Leonard cu care îl confundasem pe pe şeful Corpului pentru schimburi de cetăţeni. Le-am spus că studiez ceha. De fapt, tuturor celor cărora le spuneam acest lucru li se părea o prostie. De ce să vrea cineva să înveţe limba cehă? Nimeni nu mai auzise nimic despre Cehoslovacia din 1938, de la momentul München. Însă mătuşa mea, în loc să-mi spună că acesta e

un lucru ciudat, mi-a zis: „O, cea mai bună colegă de şcoală a mea e ziaristă şi locuieşte acolo cu familia”. Deci aveam unde sta în Cehoslovacia. Copiii familiei respective m-au prezentat grupului lor de prieteni. Nu existau prea mulţi americani pe acolo, iar eu eram un american care vorbea ceha pe deasupra, aşa că oamenii doreau să mă cunoască. Două săptămâni după ce am ajuns la Praga am fost dus să văd premiera uneia din piesele lui Havel. Şi acum cred că este una din cele mai bune creaţii ale lui – *Memorandum*, o piesă satirică despre limbajul birocratic, dar şi o alegorie despre întregul sistem comunist. Nădăjduiesc că a fost tradusă şi în română. I-am fost prezentat apoi lui Havel ca oaspete american. Însă nu l-am mai văzut de atunci. Îl admir enorm de mult, am scris o critică amănunţită a *Scrisorilor către Olga*, i-am tradus cuvântarea ţinută la UCLA acum câţiva ani, iar piesele lui le predau studenţilor mei (sunt un material de studiu foarte util pentru a-i face pe tineri să înţeleagă cum funcţiona regimul comunist). Dar nu suntem prieteni.

Moştenirea

*

Adriana Babeţi: Cum te-ai apropiat de sârbo-croată?

Michael Heim: Asta s-a întâmplat mult mai târziu.

Adriana Babeţi: Atunci, în ordine, după cehă, ce limbă urmează? Maghiara? De ce?

Michael Heim: Maghiara, dar nu din motive sentimentale. V-am spus ceva mai devreme că bunicii mei făceau parte din burghezia respectabilă – nici mică, nici mare –, aveau nişte patiserii. Dar aveau şi o casă pe care tata a trecut-o pe numele meu. Şi pentru că eram cetăţean american, născut în America, când s-au naţionalizat casele, de aceasta nu s-a putut atinge nimeni. Aşadar, când am vizitat-o pe bunica mea în acelaşi an 1962, ea mi-a vorbit

despre această casă. Mi-a spus: „Tu eşti ungur” (era o mare patrioată şi de aceea nu voia să vină în America) „şi asta este casa ta, poţi veni aici când vrei”. M-am dus la un avocat şi l-am rugat să-i trimită bani bunicii. Am vândut casa. Când a aflat, bunica a început să plângă, aşa că m-am întors la avocat. Pentru că aveam doar 19 ani, nu 21, s-a dovedit că demersul meu nu fusese legal, deci casa nu fusese vândută. Mai târziu, mulţi ani după moartea bunicii, am făcut-o totuşi şi, nepricepându-mă la afaceri, am pierdut toţi banii… În fine. Dar pentru că atunci trebuia să fac afaceri cu ungurii, am început să învăţ ungureşte… În acea perioadă începusem deja munca de traducător. Trebuia să stau câteva săptămâni în Ungaria pentru a rezolva nişte probleme legale şi acolo am întâlnit o femeie de la agenţia literară de stat – încă o femeie central-europeană care corespundea stereotipului meu pozitiv –, cu care am discutat despre literatură; încă mai ţinem legătura. M-a întrebat care este autorul meu preferat. I-am spus că Cehov. (Cehov este şi acum scriitorul meu preferat.) Mi-a dat imediat un roman de Örkény, pe care l-am tradus îndată. Romanul s-ar numi, cuvânt cu cuvânt, *Expoziţia de trandafiri*. Nu ştiu dacă a fost tradus în română, dar este o carte superbă, nemaipomenită. Un reporter de televiziune vrea să filmeze trei oameni în agonie, în minutele morţii, pentru a surprinde procesul trecerii de la viaţă la moarte. Găseşte trei oameni pe moarte şi îi urmăreşte… pas cu pas. Romanul (de fapt, mai mult o nuvelă, de doar o sută şi ceva de pagini) este un studiu al modului în care arta preschimbă viaţa. În momentul în care un lucru este transformat în artă nu mai poate fi identic cu ce era înainte. E o poveste extraordinar de sensibilă. Am încercat să găsesc pe cineva care să facă un film de televiziune pornind de la această nuvelă. Textul

e încă actual, nu se limitează la perioada comunistă. Există nişte trimiteri la politic, dar nu ele contează în primul rând. Este vorba despre artă – televiziunea ca formă de artă – şi impactul artei asupra vieţii. Am vorbit cu autorul, care mi-a spus că ideea acestei nuvele i-a venit la New York, în timp ce viziona o emisiune pe o temă asemănătoare şi a transferat acţiunea în Ungaria.

Daciana Branea: Cum ai caracteriza cunoştinţele tale de limbă maghiară?

Michael Heim: De fiecare dată când traduc ceva din maghiară trebuie să reînvăţ ungureşte. Mi-e greu, pentru că maghiara e foarte diferită de restul limbilor pe care le vorbesc şi am început s-o învăţ destul de târziu. Aveam aproape 40 de ani.

Daciana Branea: Deci cunoşti limba maghiară mai mult pasiv.

Michael Heim: Nu chiar pasiv. Traducătorul trebuie să aibă mai mult decât o cunoaştere pasivă a limbii din care traduce. De aceea mă aflu aici. Dacă vreau să învăţ româneşte ca să traduc, trebuie să ştiu cum se exprimă oamenii şi trebuie să pot să reproduc ceea ce aud. Pot să fac asta în maghiară. Aş fi în stare să spun în maghiară tot ce spun acum fără să sune prea forţat, dar mi-ar lua ceva timp să formulez frazele, să mă reobişnuiesc cu limba. Trebuie să recapitulez de fiecare dată, şi de fiecare dată îmi este ceva mai uşor. Însă e cea mai grea limbă pe care o vorbesc.

„I-am promis soţiei că voi pune punct”.

Adriana Babeţi: Ce-a urmat după maghiară?

Michael Heim: Sârbo-croata, şi dintr-un motiv practic foarte simplu: banii.

Adriana Babeţi: Ca şi în cazul spaniolei?

Michael Heim: Nu, eu nu am câştigat niciun ban din

asta. Dimpotrivă: universitatea nu avea bani şi persoana care preda literatura sârbo-croată s-a pensionat. Dacă ar fi existat bani, universitatea ar fi putut angaja pe altcineva. Dar în acelaşi timp am cunoscut o regizoare sârbă, Vida Ognjenović – a predat un trimestru la noi –, care mi-a declarat categoric: „Tu trebuie să înveţi limba noastră!” Nu am înţeles atunci de ce a spus „limba noastră”. Era, de fapt, o modalitate de a evita să spună *sârbă* sau *croată*, o metodă care se mai foloseşte şi acum. Se întâmpla în 1984, dar chiar şi atunci aceasta era o problemă. Una de profunzime, chiar dacă nimeni nu ar fi recunoscut. Acum nu se mai poate folosi termenul „*sârbo-croat*”. Am putea discuta despre asta, dar e un subiect foarte delicat. În acea perioadă, totuşi, mai puteai încă spune anumite lucruri, nu era încă o chestiune atât de serioasă. Aşa că am hotărât să învăţ limba. Vida era bună prietenă cu Danilo Kiš, care tocmai căuta un traducător pentru *Enciclopedia morţilor*. Aceasta a fost prima carte pe care am tradus-o din sârbo-croată. L-am întâlnit pe scriitor o dată la Belgrad şi o dată la Paris.

Adriana Babeţi: A mai urmat ceva după sârbo-croată? Deja ne sperii. Româna?

Michael Heim: Îmi propusesem ca după sârbo-croată să nu mai urmeze nicio altă limbă. I-am promis-o soţiei mele. Pentru că de fiecare dată învăţarea unei limbi presupunea o anumită perioadă de timp petrecută departe de casă. Şi iată-mă la Timişoara! (*aparte*) (Acum discuţia va deveni puţin personală.) I-am promis soţiei mele că voi pune punct. Dar în 1992 am fost la o conferinţă în Newark şi am cunoscut trei români: pe Mircea Mihăieş, Ioana Ieronim şi Adriana Babeţi. Şi mi-am dat seama că din cultura mea generală lipseşte ceva. Nu ştiam nimic despre România. M-aţi întrebat despre poloneză. Mi-ar fi foarte

greu să învăţ poloneza şi s-o folosesc activ, din cauza limbii cehe, pentru că cele două sunt foarte apropiate. Dacă aş citi un text în poloneză – nu literatură, un eseu, un articol de ziar – aş înţelege. Când a trebuit odată s-o fac, am reuşit. A trebuit să citesc rapid o carte şi am reuşit. Pot citi în poloneză, dar repede, nu încet. Pot înţelege despre ce e vorba şi când o aud. Însă cu limba română, chiar dacă e o limbă romanică, nu e atât de simplu. Nu poţi citi în română dacă ştii franţuzeşte cum ar citi un ceh în poloneză. Orice s-ar spune, niciun francez sau italian sau spaniol nu poate citi fără o pregătire prealabilă un text românesc.

Daciana Branea: Dar nu pot înţelege dacă se vorbeşte în română? Italienii, de pildă?

Michael Heim: Chiar pot? Poate că aceasta se datorează dorinţei italienilor de a se simţi bine în orice companie. Sau optimismului lor înnăscut. Înţeleg de ce ar putea s-o facă mai uşor decât alţii. Dar nici latinitatea nu poate face miracole, nu poate şterge două milenii. Mi-am dat seama aşadar că există o întreagă zonă despre care nu ştiam nimic. Judecând după oamenii cu care discutasem, îmi dădeam seama că e o lume fascinantă. Nu ştiam nimic despre literatura română, dar cu asemenea oameni… Un alt motiv e acela că, la data respectivă, am hotărât împreună cu un coleg să alcătuim un grup interesat de literaturile central-europene şi să elaborăm împreună o programă literară, să vedem clar ce era tradus în engleză din literaturile acestei zone, ce era bine tradus, ce era prost tradus şi trebuia retradus, ce fusese bine tradus, dar nu se putea găsi. Am cerut părerea a doua persoane în fiecare caz: cineva a cărui limbă maternă era engleza şi cineva a cărui limbă maternă era limba vizată. Nu am avut probleme la niciuna din limbi, cu excepţia românei. Nu era nimeni care să se fi născut în Statele Unite şi să fi studiat

limba şi literatura română. Românul pe care îl aveam era extraordinar – e vorba de Virgil Nemoianu –, dar a trebuit să muncească pentru doi. E drept, există erudiţi americani – Daniel Chirot, Keith Hitchins, Gail Kligman, Katherine Verdery – care au învăţat foarte bine româneşte, dar sunt cu toţii specialişti în ştiinţele sociale.

Nu găsisem deci pe nimeni care să poată traduce din literatura română. Acesta era al doilea motiv, după cum mi-am dat seama mai târziu. Al treilea motiv era faptul că aveam o lectoriţă excelentă din Bucureşti.

Adriana Babeţi: Georgiana Gălăţeanu.

Michael Heim: Da, Georgiana Gălăţeanu

— Fărnoagă. Lucra în catedra noastră şi îi puteam pune întrebări. Acest proiect m-a preocupat timp de câţiva ani. Dar între timp am petrecut o lună în Italia unde a trebuit să ţin conferinţe în italiană.

Adriana Babeţi: La Bologna?

Michael Heim: Da, la Bologna, apoi la Padova, în nord. Mi-a prins bine să învăţ limba, pentru că doream să citesc o carte nemaipomenită, *Praga Magica* a lui Ripellino. El a fost creatorul unui nou gen de literatură pe care îl va folosi şi Claudio Magris. Cartea se cheamă *Praga magica* şi Ripellino a subintitulat-o *romanzo saggio*, roman-eseu. Este o carte fascinantă. Cuprinde aproximativ 150 de fragmente de istorie culturală şi chiar personală. Cartea poate fi citită doar ca o elegie despre trecut. A fost scrisă în ’71—72, în perioada cea mai neagră din istoria recentă a Cehoslovaciei. Sunt mândru că am sfârşit prin a o traduce.

Un „detaliu tehnic”.

Dorian Branea: Ar fi interesant să ne vorbeşti despre felul cum îţi alegi romanele pe care le traduci…

Michael Heim: *Aş vrea* să-mi pot alege romanele pe

care le traduc. Desigur, pot face unele sugestii, dar, cel puţin în ultima vreme, editorii sunt foarte îngrijoraţi de situaţia financiară şi se orientează spre cărţile profitabile. De obicei, am foarte puţine argumente în acest sens. Aşa că, ori de câte ori propun o carte, încerc să folosesc o strategie diferită, iar strategia mea constă în a le spune editorilor de ce opera respectivă e importantă în linia unei tradiţii şi de ce publicul de limbă engleză ar trebui să o aprecieze. Foarte des editorii îmi trimit câte un roman şi sunt rugat să scriu referate despre el, ceea ce mă grăbesc să fac, uneori la modul pozitiv, alteori dimpotrivă. Cred că asta e o parte extrem de importantă a muncii mele, partea „secretă”. Responsabilitatea pe care o implică este enormă. Nimeni nu a publicat vreodată o carte pe care am respins-o. dar nu pot spune că toate cărţile pe care le-am recomandat au fost publicate. Problema e că, ori de câte ori recomand o carte din proprie iniţiativă, apare suspiciunea că aş vrea s-o traduc, chiar dacă uneori nici nu-mi trece prin cap.

Dorian Branea: Deci ce te atrage în primul rând la o carte?

Michael Heim: Primul lucru care mă interesează este limba. Nu vreau să spun că ideile nu au absolut nicio importanţă. Pentru mine, cel puţin, nu ideile care iau în stăpânire textul contează, ci literaritatea lui. În fond, ce e literatura? Eu unul, am fost educat în spiritul structuralismului şi cred că asta mi-a dat o mare libertate de mişcare.

Dorian Branea: Crezi că structuraliştii au reuşit să impună, aşa cum visau, o „ştiinţă a literaturii”?

Michael Heim: Nu cred că asta e problema. Nu cred că avem nevoie de o ştiinţă a literaturii. În orice caz nu avem nevoie de cuvântul „ştiinţă”. Dacă vrei să-i spui

ştiinţă, n-ai decât. Faptul că afirm că ceea ce fac este „ştiinţific” nu mă ajută deloc să citesc o carte mai bine. Probabil că pentru cei care se ocupă de ştiinţele sociale e important să creadă că aparţin unei ştiinţe. Mie mi-e indiferent. Un exemplu: Bahtin. Metoda lui m-a ajutat să văd în unele cărţi – în special în *Švejk* – lucruri care altminteri mi-ar fi scăpat. Cu toate acestea, metoda lui Bahtin nu poate fi aplicată oriunde, nu e universală. Dar nici nu avem nevoie de răspunsuri universale în ce priveşte critica literară.

Dorian Branea: Vasile Popovici a dezvoltat în cartea sa, *Lumea personajului*, o critică extrem de plauzibilă a *dialogicului*; analizând mai multe romane româneşti şi străine, el a găsit această categorie bahtiană insuficientă, restrictivă, şi a înlocuit-o cu aceea a *trialogicului*, categorie inspirată de sistemul narativ al tragediei antice, unde evenimentul epic este prins simultan în trei perspective.

Michael Heim: L-am cunoscut ieri pe Vasile Popovici, dar nu am avut timp să vorbim despre asta. Am să-l provoc cu prima ocazie. Oricum, e adevărat că, în critica literară, nicio modalitate de lectură nu le exclude – sau, mai bine, nu trebuie să le excludă – pe celelalte. Critica marxistă, de exemplu, în variantă ideologică, e groaznică. Ca, de altfel, şi critica feministă sau cea psihanalitică. În acelaşi timp, există multe lucruri preţioase în fiecare dintre ele, cu condiţia să nu devină exclusiviste.

Sorin Tomuta: O parte a carierei tale universitare este dedicată studiilor despre traducere. Eşti, de asemenea, un reputat traducător din limbi probabil exotice pentru americanul de rând. Este traducerea reuşită o interpretare personală a textului literar?

Michael Heim: Oricine a încercat să traducă o operă

literară în întregime, nu doar câteva pagini, ştie că traducerea înseamnă interpretare. Trebuie să existe o interpretare pentru ca tălmăcirea să fie dusă la bun sfârşit. Ţi-aş da o mulţime de exemple concrete. Da, în mod cert, traducerea este interpretare şi poţi să-ţi dai seama cel mai bine de asta dacă alături două traduceri diferite ale aceluiaşi text. Se observă imediat că sunt două minţi care lucrează, care privesc, fiecare în alt mod, o chestiune identică. Nu se întâmplă aproape niciodată ca aceeaşi propoziţie să fie tradusă la fel de două persoane. Această constatare conduce către prima parte a întrebării tale: cum poate fi instruit un viitor traducător. În primul rând, traducătorul trebuie să fie un cititor perceptiv de literatură, ceea ce înseamnă că se cuvine ca el să studieze nu doar istoria literaturii în care doreşte să se specializeze, ci şi diverse tehnici de cercetare sau analize de text, *explications du texte*.

La seminarul meu de traducere literară încerc să aduc împreună studenţi cu diferite limbi materne. Nu lucrez separat cu oameni care cunosc numai franceza sau spaniola sau germana. Procedând astfel, tinzi să te concentrezi doar asupra a ceea ce traducătorii numesc limba-sursă, limba din care traduci. Seminarul devine în acest caz o oră de limbă în loc de una de traducere. Pentru mine, mult mai importantă este, în pregătirea unui bun traducător, limba-ţintă, limba *în* care traduci. Aceasta e limba care va fi citită şi ea contează cu adevărat. Asta nu înseamnă că cealaltă limbă nu e importantă. Fireşte că este. Dar e vorba aici de ceea ce eu numesc „detaliu tehnic”. Trebuie să cunoşti limba din care traduci, trebuie s-o ştii suficient de bine pentru a-ţi da seama în ce măsură nu o cunoşti. La seminarul meu studenţii trebuie să aducă, în fiecare săptămână, un fragment dintr-un text literar pe

care l-au tradus, fragmente ce urmează a fi analizate împreună. Discutăm, mai precis, veleităţile de operă literară ale variantelor în limba engleză. E uimitor că, deşi nu toţi studenţii cunosc limba din care s-a tradus, ei pot indica precis unde s-a greşit, tocmai fiindcă textul englezesc e fie neclar, fie uneori nu are niciun sens. Cel care traduce nu-şi dă seama de asta, întrucât e prea implicat în limba-sursă. Nu strică deloc aşadar să lucrezi cu oameni care nu cunosc neapărat limba de la care s-a pornit; de multe ori eu însumi nu o cunosc. În primăvara asta, de pildă, s-a tradus din arabă şi armeană, limbi străine mie, şi totuşi criticile mele şi ale studenţilor au fost la fel de pertinente ca şi acelea pe care le-am formulat în cazul unor texte traduse din franceză sau spaniolă. Apropo, această tehnică de lucru poate fi aplicată oriunde. În universitatea noastră fiecare trimestru însumează zece săptămâni de studiu şi, desigur, nu poţi forma un traducător într-un răstimp aşa de scurt, dar ceea ce se poate face este să convingi pe cineva că e vorba de o muncă în care merită să te implici pe viitor. Adesea îmi dau seama că studenţii înşişi descoperă cu surprindere faptul că pot deveni traducători, că vor să practice această meserie. Toate seminarele de până acum au produs traducători care publică traduceri din opere majore. Cred că e important ca peste tot în lume să existe un interes susţinut pentru traduceri, deoarece printr-o astfel de pregătire creezi o echipă de oameni care se vor implica activ în această muncă, adică nu vor aştepta ca editorul să le semnaleze un titlu care e obligatoriu să apară. Dacă fiecare universitate cu un departament puternic de literatură comparată ar începe să producă traducători calificaţi, aceştia s-ar putea apuca imediat de treabă şi atunci ar exista mai multe şanse ca şi operele scriitorilor

străini să ajungă la public. Asta e valabil pretutindeni, nu numai la noi.

Literatura, pur şi simplu

Sorin Tomuta: Ce înseamnă studiul literaturii comparate într-o universitate din California? Există un număr semnificativ de studenţi care doresc să urmeze aceste cursuri?

Michael Heim: Îţi voi da un răspuns personal. Pentru mine, literatura comparată înseamnă literatura pur şi simplu. E un mod de a studia literatura în afara limitărilor naţionale. Afirmaţia mea ar putea fi taxată drept paradoxală. Când spui „literatură comparată” e ca şi cum ai lua o literatură şi ai compara-o cu alta. Se poate proceda şi aşa, nu susţin că n-ar fi o posibilitate. În caz contrar, ajungi să studiezi de fapt o singură literatură: pe cea engleză, franceză, central-europeană dacă vrei, rusă şi aşa mai departe, excluzând automat din preocupări alte literaturi. Acest tip de abordare e unul provincial. Când studiezi o literatură străină, studiul limbii respective devine aproape o urgenţă. Literatura comparată este o literatură ce-şi asumă cunoaşterea unei limbi în modul în care, după cum spuneam, o traducere şi-o asumă. Dacă eşti traducător, trebuie să cunoşti limba, fiindcă dacă nu îndeplineşti această cerinţă, pur şi simplu nu te poţi numi astfel. Dacă te ocupi cu literatura comparată e obligatoriu să cunoşti limba căreia îi aparţine literatura respectivă, din acelaşi motiv. Însă cunoaşterea unei limbi nu trebuie să devină un scop în sine, ci este doar un mijloc. Prin urmare, ceea ce studiezi este literatura luată ca întreg. De aceea literatura comparată tinde să devină catedra la care se învaţă şi teoria literaturii. Acesta e un lucru bun, dar e totuşi numai un aspect. Teoria literaturii a fost supralicitată ca disciplină în ultimele două decenii, însă

cred că ne apropiem de finalul dominaţiei sale. Sunt şi alte lucruri pe care un student le învaţă în cadrul departamentului de literatură comparată, discipline ce nu trebuie neapărat să aibă de-a face cu literaturile naţionale. La UCLA, de pildă, toţi studenţii la literatură comparată sunt obligaţi să urmeze trei literaturi: una principală şi două secundare. Una din „literaturile" secundare poate fi, până la urmă, o anumită şcoală de teorie literară, cum ar fi deconstructivismul, feminismul, postcolonialismul sau formalismul rus, care constituie o provocare pentru studenţi. De asemenea, tot ca literatură secundară, pot fi audiate cursuri precum: istoria artelor, muzică sau un domeniu nou de care mă simt foarte ataşat şi despre care pot vorbi ore în şir, intitulat studii de traducere. Acestea au apărut în Anglia acum două decenii şi astăzi cuceresc lumea. Există, în general, o ofertă bogată de discipline, dar aş vrea să mă întorc la acea definiţie formată dintr-un singur cuvânt, deoarece cred în ea fără rezerve: literatura comparată înseamnă studiul literaturii în forma sa cea mai concentrată.

Daciana Branea: Numai că, în comparaţie cu ştiinţele socio-politice, literatura e marginalizată din ce în ce mai mult…

Michael Heim: Da, foarte marginalizată. În Statele Unite se întâmplă, de fapt, un lucru interesant; nu ştiu dacă situaţia va fi de lungă durată sau nu. împărţirea disciplinelor de studiu pe criterii etnice. Asiaticii sunt axaţi pe ştiinţele exacte – aproape că nu găseşti alte rase studiind ştiinţele exacte. Ştiinţele sociale – clasa de mijloc, albii; literatură – nimeni sau excentricii, care pot aparţine oricărei etnii. În literatură, etnia nu contează. Economie – pătura de sus a clasei de mijloc, albii. Engleza o studiază aproape toţi, dar, din nou, nu mă refer la literatură, ci doar

la limbă. Catedra noastră de engleză este foarte bună şi literatura se predă foarte bine. Dar cei care aleg engleza o fac pentru carieră. De exemplu, un avocat care vrea să înveţe să scrie sau să se exprime mai elevat. Aceasta presupune, desigur, şi studiul literaturii, dar numai ca instrument de lucru secund. Minorităţile etnice tind să opteze pentru studiile etnice, de exemplu, populaţia de culoare va alege studiile culturii „negre”. Alte discipline căutate sunt psihologia şi sociologia, pentru că nu sunt prea dificile şi sunt utile pentru găsirea unei slujbe bune în sistemul birocratic.

Daciana Branea: Dar ce se predă în cadrul studiilor culturii „negre”?

Michael Heim: Istoria minorităţilor de culoare, literatura lor, problemele lor în societatea americană contemporană. Însă n-aş sfătui pe nimeni să aleagă o asemenea disciplină, pentru că te ţine închis într-un ghetou, separat de ceilalţi, blocându-ţi posibilităţile de comunicare. E totuşi o practică foarte răspândită.

Daciana Branea: Cum ai caracteriza situaţia actuală a universităţilor americane?

Michael Heim: Suferim o criză financiară şi se încearcă depăşirea ei prin reorganizarea universităţii ca afacere, ca societate pe acţiuni. Până şi nouă, profesorilor, ni cere să căutăm resurse financiare pentru universităţi. Am ţinut prelegeri în faţa oamenilor bogaţi – mi s-a cerut s-o fac în speranţa că aceştia vor face donaţii pentru universitate. La dineuri, fiecare profesor se aşază la o masă şi încearcă să-i convingă pe cei cu bani de calitatea învăţământului universitar. Am fost furios atunci când am aflat că se făcuseră donaţii pentru renovarea unui amfiteatru care era în stare foarte bună, în loc să se dea bani studenţilor pentru burse. De cele mai multe ori se fac

donaţii pentru clădiri, pentru că oamenii vor să li se inscripţioneze numele acolo. Dar ce faci dacă nu ai nevoie de o clădire, ci de un profesor?

K., K., K.

ŞI TRIUMFUL LITERATURII

Puzzle cu profilul lui Michael Heim

Transcriu de pe bandă interviul cu Michael Heim. Din ceaţa memoriei mele precare se decupează mai întâi cadrul idilic din parcul botanic: *eu, Doru* şi *Michael pe o bancă la umbră, cântă păsărelele, în dreapta se joacă nişte copii. Povestim despre dificultăţile traducerii, despre Cehoslovacia* şi *pasiunea lui pentru autorii cehi, apoi intervine Doru* şi *deplasează discuţia ceva mai la sud-est, înspre sârbi.*

Cea dintâi imagine se pierde, iată-ne – e ora prânzului – mergând să mâncăm o pizza la „Horse". De comun acord, am sfidat toate recomandările Adrianei, printre care figura un lunch *copios („Nu vă zgârciţi!") la restaurantul „Unirea", al cărui aer stătut mă deprimă. Traversăm aşadar, agale, Piaţa Unirii, e o căldură aproape extraterestră, păşim „ca pe altă planetă, imensă, străină* şi *grea". (Vom renunţa totuşi la carne, preferând câte o vegetariană stropită cu „Timişoreana Pils", berea de pe toate gardurile.)*

Ne bate soarele în cap şi *ne face vraişte în idei. Michael ne întreabă dacă am citit cartea despre Praga a lui Angelo Maria Ripellino. Bineînţeles că nu şi, la ora aceea, chiar numele îl reţinem cu greu. Despre* Praga magica *o să-mi amintesc abia când, peste câteva luni, voi ţine în mână versiunea engleză trimisă de Michael de la Los Angeles. Va deveni pentru o vreme cartea mea de căpătâi. Mai adăugând o piatră la temelia minunatului „oraş al lucrurilor pe care oamenii ar fi vrut să le facă" din*

visul lui Jerome K. Jerome, voi plănui cu Doru să scriem şi noi ceva la fel de frumos despre Timişoara.

La masă vorbim despre câte-n lună şi-n stele, de parcă n-am avea voie să-i lăsăm omului nicio clipă de răgaz. Cum fac paradă de un vocabular englez cât mai sofisticat, folosesc în trecere cuvântul literáti. *Poliglotul nostru oaspete mă felicită pentru acest termen rar şi oarecum pretenţios.* (*Mă umflu în pene retroactiv atunci când, la câteva săptămâni după plecarea lui Michael, dau întâmplător peste cuvântul* literáti *într-una dintre cărţile pe care le-a tradus*, Insuportabila uşurătate a fiinţei *a lui Kundera*.)

Îl reîntâlnim pe Michael în ziua plecării. Nu-mi pot lua ochii de la picioarele lui mari, incomode, care se mişcă cu o anumită stângăcie în pantofii obosiţi. Se învârte de la unul la altul ca o păpuşă acţionată de sfori; ne pupăm, ne luăm rămas bun. „O să ne scriem, sigur, o să ne trimitem imeil”. Înainte de a urca în minibus-ul care îl va duce la Budapesta, Michael mă calcă tare pe bombeul stâng.

Caseta se apropie de sfârşit, iar Michael Heim a tăcut. Cu un ultim exerciţiu de traducere, notez conştiincioasă gălăgia păsărelelor: tweet-tweet. (Daciana Branea)

Acea „bandă” loială

Adriana Babeţi: Dragă Mike, nici nu îndrăznesc să te întreb ce mi-am pregătit. Dacă spui că există oameni care nu au auzit de Dante sau Balzac, ce să mai spunem atunci de Hašek sau de Kundera, de Kiš sau de Esterházy. Ce se întâmplă cu această literatură a Europei Centrale în Statele Unite? Cum e percepută?

Michael Heim: Am mai spus că există în masa aceea imensă mici grupuri, de zeci, sute, poate chiar mii de cititori. Cu singura condiţie ca aceste opere să fie traduse.

Chiar dacă nu sunt citite imediat de sute de mii de oameni, când le traduc îmi spun – şi mă liniştesc – că ele se află în biblioteci. M-am întâlnit cu cineva care, aflând că sunt profesor de limbi slave, mi-a spus că tocmai luase de la bibliotecă un roman formidabil al unui sârb, Cinjański: *Migraţiile*. Voia să ştie dacă auzisem de el, să mi-l recomande. Nici nu îţi poţi imagina câtă bucurie mi-a făcut. Sau se întâmplă să văd că cineva citeşte în avion o carte tradusă de mine. Evident că sunt mişcat. Nu trăiesc aşa ceva zilnic, dar totuşi, de câteva ori mi s-a întâmplat. Chiar dacă romanele se vând prost (un tiraj mediu nu trece de două mii de exemplare într-o ţară ca SUA), cred că acest aspect nu contează. Va exista întotdeauna acea „bandă" loială, care nici măcar nu are conştiinţa faptului excepţional că există. Pentru oamenii aceştia fac tot ceea ce fac. Ştiu că e foarte important pentru ei să citească Hrabal, Esterházy, Ugrešic, Kiš sau Cinjański.

Adriana Babeţi: Câte cărţi din zona aceasta a
* *9*
Europei ai tradus?

Michael Heim: Am să-ţi pot răspunde abia când o să merg acasă şi o să fac un fel de bilanţ. Nu le-am mai ţinut evidenţa. Peste douăzeci, cred. Dar am tradus mult şi din rusă. Deci din altă zonă de cultură.

Adriana Babeţi: Dintre toţi autorii traduşi din Europa Centrală, care se bucură de cea mai mare notorietate în Statele Unite?

Michael Heim: Kundera, Kundera, Kundera. De departe. Îl ştie aproape toată lumea, chiar dacă nu l-a citit. Îl parafrazează mulţi, cu *Insuportabila uşurătate a fiinţei*, ca şi cum ar fi vorba de *Hamlet*. Mă umflă râsul când văd titluri prin ziare parafrazându-l pe Kundera. Nici măcar redactorul care mi-a propus traducerea nu a ştiut la

început să reproducă titlul exact. Ştia doar că e ceva abstract. Prima dată când am auzit titlul în cehă, mi-am zis că o să fie greu, dar a mers. Între timp Kundera a sunat şi i-a spus redactorului ceva de genul: „Ştiu că pentru voi, americanii, ăsta e un titlu cam tare, putem încerca altceva”. Şi a propus ceva mai uşor, titlul unui capitol, poate. Nu am fost de acord. I-am spus că nu suntem copii. Dacă titlul era acela, aşa trebuia să rămână. Şi a aşa a rămas. Am supravieţuit, nimeni nu s-a şocat.

Dimpotrivă. Aşa că sunt foarte mândru că am impus titlul original. Până şi filmul care s-a făcut după carte l-a păstrat. Din păcate, după opinia mea, filmul e sub nivelul cărţii, deşi mulţi l-au apreciat.

Cornel Ungureanu: Cum ai defini relaţia lui Kundera cu spiritul ceh?

Michael Heim: Acum Kundera îşi spune „scriitor european”. Ceea ce şi este. Ultimele două cărţi le-a scris direct în franceză. Dar, după mine, el continuă să fie un scriitor ceh. Şi e extrem de conştient de rădăcinile sale. A scris un studiu despre Vladislav Vančura, un mare romancier ceh necunoscut în străinătate, pentru că e foarte greu de tradus. Temele lui sunt foarte ceheşti. Poate într-o zi o să mă încumet să îl traduc.

Cornel Ungureanu: Există o relaţie profundă între scriitorii cehi şi regizorii cehi…

Michael Heim: Da. Chiar Kundera a fost profesor nu la Litere, ci la cunoscuta şcoală de film de la Praga. Acolo preda literatura franceză. Filmul era extrem de important în această relaţie. Pe mine personal m-a ajutat să impun literatura cehă pe piaţa americană. Impactul culturii cehe asupra publicului era deja realizat prin Menzel sau Forman. Ţin minte că, datorită filmului lui Menzel *Trenuri strict supravegheate*, care a luat Oscarul, am putut să

câştig oarecum bătălia pentru romanul ceh. Au mai contat şi evenimentele din 1968.

Cornel Ungureanu: Atunci l-ai cunoscut pe Hrabal?

Michael Heim: Nu. În 1965, când am fost în Cehoslovacia şi când mi-a fost prezentat drept cel mai important scriitor ceh în viaţă. Aş vrea să revin însă asupra rădăcinilor cehe ale lui Kundera. În studiul acela despre Vančura era vorba şi despre Čapek, căruia Kundera mărturiseşte că îi datorează mult. Cine a citit *Gluma* poate înţelege acest lucru. Čapek susţine în mai toate romanele sale, dar şi în *o viaţă obişnuită*, că nu există vieţi mediocre, banale, confundabile, că fiecare îşi are propria biografie, neîntâmplătoare, şi deci propriul punct de vedere, viziunea sa personală.

Cornel Ungureanu: Ce impresie ţi-a făcut Hrabal atunci, în 1965?

Michael Heim: El a marcat adevărata mea introducere în literatura central-europeană. Descopeream prin el un univers cu totul nou. După opinia mea, Hrabal e întruparea Europei Centrale. Pentru că în opera sa se regăsesc toate temele acestei zone, dar nu într-o manieră doctă, cultă, ci dimpotrivă. Tot ceea ce face Hrabal este extrem de popular, dar se vede limpede şi faptul că e un om extrem de cultivat. Cunoştea la perfecţie literatura şi filosofia germană, cu precădere Schopenhauer, Nietzsche, dar şi Hegel.

Daciana Branea: Care dintre literaturile central-europene e cel mai bine cunoscută în SUA?

Michael Heim: În mod cert, literatura cehă, şi asta datorită lui Kundera.

Daciana Branea: A fost, în acest sens, articolul *despre Tragedia Europei Centrale* a lui Kundera chiar atât de important pe cât se spune?

Michael Heim: A fost extrem de important, numai că a venit *după* ce Kundera devenise deja celebru ca scriitor. Kundera a ajuns cunoscut în State, ca scriitor, mai întâi pentru *Cartea râsului* şi *a uitării*, la începutul anilor ’80…

Articolul *Tragedia Europei Centrale* a fost importantă ca o explicaţie referitoare la „cealaltă Europă”. Ulterior, Philip Roth avea să inaugureze o serie de traduceri din literatura Europei Centrale numită *Cealaltă Europă*. „Cealaltă Europă” a devenit locul unde puteai să mergi ca să descoperi toţi aceşti autori. Iar tu, ca un cititor american oarecare, neştiind ce cărţi să alegi, puteai să te laşi în seama lui

Roth. El era omul care te putea îndruma… şi a făcut-o. Iar numele lui era mereu pe coperta fiecărui volum, tipărit cu litere la fel de mari ca şi cele ale autorului. Sunt sigur că editorii făceau asta intenţionat, fiindcă ei ştiau că era mult mai probabil ca publicul american să cumpere o carte cu numele lui Philip Roth pe copertă, decât cu un nume pe care nu-l puteau pronunţa şi pe care nu-l mai văzuseră niciodată.

„Am fost un pionier ratat”.

Daciana Branea: Spuneai deunăzi că Cehia te ispitea pentru că ţi se povestise mult despre frumuseţea femeilor de acolo. Ai fost dezamăgit sau dimpotrivă?

Michael Heim: Am venit prima oară în

Cehoslovacia în vara lui 1965. Aveam 22 de ani, iar aspectul la care te referi era desigur foarte important. şi am fost pe deplin mulţumit… (*râde*) … de ceea ce găsisem. Nu mă gândesc totuşi numai la femei, ci la toţi cei de vârsta mea. Ei m-au învăţat un lucru pe care eram surprins să-l aflu despre mine însumi, m-au învăţat cât de „american” eram…

Fusesem în Uniunea Sovietică cu trei ani înainte. Era

în 1962, prima mea excursie în Europa, şi eram foarte naiv, în sensul bun al cuvântului. Nu aveam idei preconcepute. Am fost pur şi simplu îngrozit de ceea ce găsisem acolo: lipsa de libertate, frica… Când am ajuns în Cehoslovacia, lucrurile stăteau cu totul altfel. Am întâlnit oameni de vârsta mea care ştiau cum să ţină piept sistemului, cum să se comporte în interiorul acestuia şi cărora nu le era deloc frică. Nu-i deranja, de pildă, să stea de vorbă cu străinii. În timp ce, în Uniunea Sovietică, o întâlnire se plănuia cu mult înainte, iar dacă voiai să întâlneşti pe cineva pe stradă, de exemplu, n-ai fi putut să-i adresezi nici două cuvinte, căci ştiai că îi puteai face rău. La Praga nu aveam nicio problemă de acest fel.

Daciana Branea: În ce privinţe se mai deosebea Cehoslovacia de URSS?

Michael Heim: Cel mai important era faptul că acolo, în acel moment (în 1965), oamenii aveau încredere unii în alţii. Şi puteau să-şi spună unul altuia orice voiau. Chiar dacă nu o făceau în public, erau cât se poate de liberi unul faţă de celălalt. Pentru mine, lucrul cel mai important a fost că am învăţat că nu trebuie totdeauna să crezi ceea ce citeşti şi că prietenii mei erau cititori mult mai sofisticaţi decât mine. Cititori de ziare, dar, prin extensie, cititori de orice, adică şi de literatură. Fusesem educat să cred că tot ceea ce citeam era, mai mult sau mai puţin, adevărat. Şi, mai mult sau mai puţin, tot ceea ce citeam *era* adevărat. Prietenii mei cehi obişnuiau să pună totul sub semnul întrebării, în timp ce eu înclinam să accept totul.

Daciana Branea: Ce citeau?

Michael Heim: Citeau tot ce le cădea în mână. Se mai şi traducea, pe ici pe colo, câte ceva. Iar literatura cehă devenea din ce în ce mai interesantă. Întrebam mereu care erau cei mai buni scriitori ai momentului… fiindcă existau

scriitori „tineri” excepţionali. Prima oară când am fost în Cehoslovacia, studiam limba cehă abia de un an şi, desigur, nu eram pregătit să citesc literatură. Dar m-am întors în anul următor, în 1966, apoi, din nou, în 1968 şi am învăţat mai multe despre o serie de autori pe care acum îi ştie toată lumea, care sunt astăzi o parte a marii literaturi universale. Cele mai importante nume erau Hrabal, Kundera, Škvorecký. Pe atunci, complet necunoscute în afara Cehoslovaciei. În prima mea vară acolo, vara lui 1965, l-am întâlnit pe Havel. După cum am mai spus, nu am devenit prieteni, dar l-am cunoscut, i-am strâns mâna, am mers la premiera piesei sale *Memorandum*.

Daciana Branea: Care a fost primul autor ceh pe care l-ai tradus în engleză şi de ce?

Michael Heim: Primul autor pe care *am încercat* să-l traduc în limba engleză a fost Škvorecký, pe care de asemenea îl întâlnisem. Škvorecký ştia, la rândul său, engleza, era specialitatea lui. Am hotărât să traduc una dintre povestirile sale, iar când m-am întors la New York am trimis-o unei edituri. Era una dintre povestirile poliţiste ale lui Škvorecký, şi prin intermediul acestei traduceri, mi s-a servit, din nou, o lecţie. Editorul mi-a spus că citise povestirea, că îi plăcuse, dar… traducerea avea scăpări. Mi-a semnalat chiar una din greşeli: tradusesem un cuvânt care înseamnă „bronzat” cu „ars de soare”. O greşeală uriaşă, şi nu se poate spune că ea a provenit dintr-o lipsă de înţelegere a limbii cehe, ci din faptul că eram neglijent în mânuirea limbii engleze. Am realizat că o asemenea întâmplare nu trebuia să se repete niciodată, că trebuia să fiu foarte atent cu propria mea limbă. Am învăţat că traducătorul e scriitor în limba sa maternă, iar limba din care el traduce nu reprezintă decât – cum îmi place să spun, exagerând desigur – un „detaliu tehnic”. Fireşte,

trebuie să cunoşti limba din care traduci, dar, dacă nu înţelegi textul suficient de bine, partida nu-i deloc pierdută, fiindcă poţi cere ajutorul unui vorbitor nativ. Lucrul cel mai important este însă să stăpâneşti limba *în* care traduci.

Daciana Branea: La momentul când îţi începeai cariera de traducător din literaturile Europei Centrale, exista deja în Statele Unite o aşteptare în acest sens, un interes mai deosebit pentru spaţiul cultural central-european?

Michael Heim: Nu exista nici urmă de interes.

Daciana Branea: Ai fost, aşadar, un fel de pionier…

Michael Heim: Am fost un pionier ratat. Mai întâi pentru că prima mea traducere n-a fost bună – editorul avea dreptate –, apoi pentru că eram foarte tânăr şi nimeni nu mă băga în seamă. Între 1966 şi 1968 am exersat cu mici fragmente de proză pentru a atrage atenţia editorilor americani asupra acestor autori. Eram convins că erau nişte scriitori foarte buni. Dar, repet, n-am găsit pe nimeni să mă asculte. Apoi a venit 1968.

O lume vibrantă

Daciana Branea: Cum ai fost primit, ca american, în Cehoslovacia? Era „epoca jazzului" la cehi…

Michael Heim: Da, cehii erau foarte interesaţi, la vremea aceea, de muzica şi de literatura americane. Ceea ce nu se întâmpla în URSS, unde propaganda era atât de puternică, încât oamenii fie o credeau fără rezerve, fie o luau drept ceva în întregime greşit şi, în consecinţă, SUA era considerată un fel de paradis inaccesibil. Cehii erau mult, mult mai sofisticaţi… Aş vrea să vă povestesc despre prietenii pe care mi i-am făcut, despre cei de vârsta mea. Părinţii majorităţii lor aparţinuseră clasei de mijloc, burgheziei, pe vremea când cuvântul „burghez" era un

termen neutru. Mulţi avuseseră apoi probleme, la instalarea regimului comunist. Însă, într-un fel sau altul, ei rezolvaseră aceste probleme. Eu m-am născut în 1943. Dacă toţi prietenii mei s-au născut, să zicem, în 1943, înseamnă că ei au mers la şcoală în 1948, primul an al regimului comunist.

Daciana Branea: Au crescut, adică, odată cu el…

Michael Heim: Da, au fost prima generaţie educată integral sub acest regim. Totuşi, într-un fel sau altul, ştiau cu toţii că la şcoală se spune una, iar acasă alta. În Uniunea Sovietică era pe vremea aceea foarte greu de trăit, pentru că două sau trei generaţii crescuseră deja sub regimul comunist şi o mulţime dintre aceşti oameni proveneau din familii analfabete. Sovieticii i-au învăţat să citească, apoi le-au pus în mâini numai cărţile pe care *trebuiau* să le aibă. I-au controlat din punct de vedere mental, spiritual, intelectual. În Praga, unde populaţia era 100% alfabetizată, unde toată lumea ştia să scrie şi să citească, aşa ceva nu s-a putut întâmpla. Pentru câţiva ani, au ştiut cu toţii că trebuie să se ascundă. Aveau multă experienţă în acest sens, tocmai ieşiseră din Protectoratul pe care li-l impusese Hitler. Ştiau aşadar cum să „trateze” cu sistemul şi îl aveau şi pe Švejk să-i înveţe. Erau foarte interesaţi de America, dar nu mă simţeam deloc ca un exponat de muzeu sau ca un animal de la grădina zoologică. Eram o persoană normală, cu interesele şi dorinţele unui tânăr de 22 de ani, la fel ca ei. Doar că eu mă născusem într-o lume diferită şi puteam să-i învăţ câte ceva despre locul de unde veneam. Însă şi ei, la rândul lor, puteau să mă înveţe foarte multe lucruri. Între noi se stabilise o relaţie simbiotică. Una foarte naturală. De asemenea, interesant a fost pentru mine, ca american, când m-am întors acasă în America, să vorbesc cu

profesoara mea de limba cehă despre Praga. Ea m-a întrebat: „Ce te-a impresionat ca diferit în Cehoslovacia?” Mă surprinsese mai ales, pentru a face o comparaţie cu Uniunea Sovietică, cât de liberi erau aceşti oameni din punct de vedere sexual. În Rusia nu am auzit niciodată vreo referinţă la sex; era o societate foarte puritană. În schimb, la Praga oamenii vorbeau tot timpul despre sex, era un lucru cât se poate de natural; foloseau tot timpul ceea ce s-ar numi „cuvinte din patru litere”. Le-am învăţat imediat, n-a fost nicio problemă. Eram foarte mirat, şi profesoara mi-a spus: „E firesc, suntem o ţară catolică…” Asta m-a surprins din nou foarte tare, pentru că şi eu crescusem într-o comunitate care era 75 sau 80% catolică. O comunitate italiană. I-am spus asta profesoarei mele, iar ea a replicat: „Oh, dar în America nu există catolicism, catolicismul american e protestantism cu papă”. Toate aceste lucruri pe care începusem să le învăţ m-au format… ca pe un american provincial ce eram.

Pentru a ne întoarce la întrebarea referitoare la literatură, literatura nu interesa deloc în Statele Unite, nimeni nu auzise de aceşti autori, nimeni nu auzise de această ţară – Cehoslovacia – vreme îndelungată… Pare incredibil acum, dar, la vremea aceea, eram foarte puţin conştienţi de diferenţele existente între cele câteva „ţări comuniste”. Cei mai sofisticaţi spuneau „ţările din blocul estic” sau „din sfera de influenţă sovietică”. Europa de Est era pentru noi o singură pată întunecată – mizeria simbolizată de blocurile gri în care locuiau oameni. Toate arătau la fel. Şi ţările arătau la fel. Dispăruseră pur şi simplu din conştiinţa noastră. Nu mai existau, pentru noi, decât ca o prelungire a Uniunii Sovietice. Şi iată-mă spunându-le celor din jurul meu: greşiţi, acolo unde voi nu vedeţi decât nuanţe de gri există o lume vibrantă.

Vorbeam, desigur, despre Cehoslovacia, nu puteam vorbi despre celelalte ţări, nu puteam să sesizez încă diversitatea. Dar ştiam că aici se întâmplă ceva. Începând de prin 1966, un număr de filme ceheşti au început să fie cunoscute în Vest. Local, ele fuseseră precedate de filmele poloneze. Persoanele mai sofisticate au simţit imediat că acolo era *ceva*.

Daciana Branea: Aşadar Europa Centrală a fost descoperită în Occident mai întâi prin intermediul filmului…

Michael Heim: Da. Primii regizori cehi care au avut succes în America sunt Miloš Forman şi Jiří Menzel. Primele două filme pe care le-am văzut au fost *Dragostele unei blonde* şi *Trenuri strict supravegheate*, capodopere amândouă. Apoi au venit şi altele… însă importantă era, mai cu seamă, situaţia politică. La sfârşitul lui 1967, în luna octombrie, a avut loc Congresul Scriitorilor care a proclamat abolirea cenzurii. Poţi să-ţi închipui? O uniune a scriitorilor dintr-o ţară comunistă, care singură desfiinţează cenzura! Apoi, în ianuarie 1968, când Dubček a venit la putere, în ziare se scria din nou despre Cehoslovacia. Iar în State asta contează. Spre exemplu, nici literatura sovietică nu era prea bine cunoscută. Deşi erau principalii noştri inamici, am ştiut foarte puţine lucruri despre sovietici o foarte lungă perioadă. Dar când a izbucnit un scandal şi ziarele au început să-i acorde atenţie, *Doctor Jivago* a devenit best-seller. Prima oară când am fost în URSS, în 1962, *O zi din viaţa lui Ivan Denisovici* devenea best-seller în State datorită poziţiei lui Soljeniţîn

Daciana Branea: Vrei să spui că scriitorii cehi au pătruns în perimetrul american *după* 1968?

Michael Heim: Da, după 1968. Dar a durat o vreme,

fiindcă nu eram pregătiţi pentru asta, nu aveam traducători, nu ştiam cine erau autorii cei mai importanţi. Eu am avut noroc, căci fusesem acolo. Dintr-odată, oamenii au început să mă asculte.

Strada Armatei Cehoslovace

Daciana Branea: Te aflai, deci, acolo în ’68…

Michael Heim: Eram acolo când s-au întâmplat toate, şi am făcut de toate. La momentul acela, ştiam deja limba destul de bine. Principalul meu domeniu de studiu era pe atunci literatura rusă, dar aveam literatura cehă ca domeniu secundar. Când, în vara lui 1968, am plecat în Cehoslovacia, lucram la un dicţionar englez-ceh, la partea de *slang* american, însă lucram şi ca traducător pentru UNESCO în Praga. Traduceam nu literatură, ci documente – un exerciţiu foarte util. Plicticos, dar folositor. O bună ucenicie. Ieşeam cu prietenii în oraş tot timpul, mergeam la întruniri şi la demonstraţii. Ştiam, pe vremea aceea, câţiva oameni din lumea filmului, mergeam la film sau la teatru aproape în fiecare seară. Era minunat, se întâmplau atât de multe lucruri. Era şi vara congresului internaţional al slaviştilor, de fapt – culmea ironiei – invazia a avut loc când toţi aceşti specialişti se aflau acolo… În ajunul congresului m-am dus la frizer. (Era 1968, epoca pletelor lungi, iar eu le aveam prea lungi pentru o ocazie solemnă precum un congres internaţional.) Am stat de vorbă cu frizerul despre congres şi despre Roman Jakobson. I-am explicat că e un erudit rus care a fugit după Revoluţie („şi bine a făcut”, a zis frizerul), a venit la Praga, unde a colaborat cu membrii cunoscutului Cerc lingvistic („şi bine a făcut”), iar după invazia lui Hitler a fugit în America, unde locuieşte şi acum („Uite ce om deştept!” şi-a încheiat frizerul comentariul admirativ). În noaptea dinaintea invaziei, stăteam la poveşti cu profesoara mea de limba

cehă. Profesoara, soţia lui Roman Jakobson, era cehoaică de origine şi avusese o mulţime de probleme la vizitele ei anterioare în Cehia. Îmi amintesc că îmi povestea cum, atunci când a venit să-şi viziteze sora, prin anii ’50 (se întorcea pentru prima oară acasă), după plecarea ei, sora – o gospodină cehă perfect normală – a fost ridicată de poliţia secretă, „scuturată” bine, iar întrebarea pe care i-o tot repetau era: „Ce este structuralismul? Ce este structuralismul?” Credeau că e vorba despre vreun complot politic împotriva regimului. Desigur, femeia n-avea cum să le răspundă. În ’68, profesoara mea s-a putut întoarce. Jakobson revenise în ţară, îi fusese decernată o diplomă de onoare la Bino, unde a predat cândva.

Profesoara mea, eu şi încă câţiva profesori cehi care trăiau în America am luat cina împreună cu o seară înainte şi, bineînţeles, am vorbit despre posibilitatea unei intervenţii sovietice. Plutea în aer, dar nimeni n-a crezut că are să se întâmple cu adevărat. Doar ar fi fost un gest prostesc. şi, la urma urmelor, cum ar fi putut să facă ruşii aşa ceva? Dubček vorbea despre „socialismul cu faţă umană” şi vorbea cât se poate de serios, nu se referea nicidecum la capitalism. Nu voia capitalismul, oamenii nu voiau capitalismul, ci doar să reformeze sistemul din interior. Nimeni nu ştia cât de departe ar fi putut să meargă schimbările, dar, totuşi, era vorba despre o afacere internă… Am discutat posibilitatea invaziei şi am căzut cu toţii de acord că nu, sovieticii n-ar face acest lucru, n-ar fi în interesul lor să îl facă. Apoi am plecat acasă. Stăteam într-un apartament gol: toţi cei care locuiau acolo erau plecaţi în vacanţă, în Iugoslavia, la marea Adriatică. În mijlocul nopţii, a sunat telefonul, era profesoara, care mi-a spus că unul dintre prietenii ei o sunase şi o anunţase că a avut loc o invazie şi voia să afle dacă eu ştiam ceva despre

asta. Am răspuns că nu, după care am dat repede drumul la radio să aflu ce se întâmplă. Radioul ceh nu mai emitea şi asta însemna desigur ceva. Apoi am prins „Deutsche Welle”, unde se vorbea despre invazia sovietică în Cehoslovacia. După o jumătate de oră, am văzut tancurile, fiindcă locuiam chiar pe strada numită „Strada Armatei Cehoslovace”, iar apartamentul meu se afla la două sau trei străzi de Ministerul Apărării. În următoarea săptămână, am bătut oraşul în lung şi-n lat servind ca interpret între cehi şi ruşi. Toţi cehii fuseseră obligaţi să înveţe limba rusă în şcoală, dar cu toate astea – şi în ciuda faptului că sunt vorbitorii unei limbi slave – nu puteau să comunice cu invadatorii. *Au crezut* că vor fi în stare, dar n-au fost. Nimeni nu m-a întrebat vreodată cine sunt sau ce căutam acolo, cehii erau fericiţi că îi ajut să se înţeleagă cu soldaţii ruşi şi să le spună cât de mult greşeau. Aceştia din urmă erau foarte tineri, nu înţelegeau prea multe în legătură cu misiunea ce le fusese atribuită. Unul dintre ei – îmi amintesc asta după treizeci de ani – credea că se află în România. fiindcă tot ce ştiau era că indicatoarele stradale nu erau scrise cu chirilice.

Daciana Branea: Aşadar, ei pur şi simplu nu ştiau ce caută acolo.

Michael Heim: Ba ştiau, ştiau că veniseră să ajute, să acorde „ajutorul frăţesc” unei ţări invadate de capitalişti, care ameninţau să preia puterea. Au „plantat” nişte arme nemţeşti pe undeva, apoi au spus că găsiseră aceste arme nemţeşti, iar ironia era aceea că, într-adevăr, germanii invadaseră Cehoslovacia, numai că era vorba de est-germani…

În orice caz, am întâlnit atunci o foarte interesantă situaţie de traducere. Când cehii au spus „Nu v-am invitat!”, unul dintre soldaţii ruşi a răspuns că a fost de-a

dreptul surprins când oamenii i-au salutat cu – şi el a folosit cuvântul rusesc pentru asta – „pumnii” ridicaţi (*kulakami*). El se aştepta ca oamenii să îi primească cu braţele deschise. Cehii nu au înţeles acest lucru, fiindcă cuvântul cehesc pentru „pumn” este *pěst*, şi au crezut că ruşii vorbesc despre „kulaci”, şi mi-au cerut să le spun acestora că în Cehia nu există kulaci, că n-au existat niciodată. Era o mică neînţelegere cum se mai întâmplă, dar, desigur, marea neînţelegere era aceea generată de cei care invadaseră o ţară pretinzând că au venit să dea o mână de ajutor. Desigur, mulţi invadatori mai făcuseră asta înainte. Dar cehii nu aveau arme, aşa că nu se puteau apăra. În plus, cehii aveau o tradiţie pe de-a-ntregul diferită. De exemplu, unul dintre lucrurile pe care ei le-au făcut, şi care a devenit foarte important pentru mine în următoarele zile, este că au acoperit plăcuţele de pe străzi cu vopsea, aşa că ruşii nu i-au putut găsi pe cei pe care voiau să-i aresteze. Au existat, desigur, şi câţiva trădători, şi aceştia aveau să ocupe funcţii înalte în noul regim.

Daciana Branea: Dar important este că cehii au găsit, şi în acele momente, o soluţie non-violentă.

Michael Heim: Exact. Iar pentru mine lucrul acesta a fost hotărâtor, pentru că, la vremea aceea, ştiam oraşul foarte bine, aşa că i-am putut ajuta pe unii dintre cei care fuseseră afectaţi. Jurnaliştii, de exemplu. Invazia Pragăi a fost cea mai tragică experienţă pe care am trăit-o vreodată. Am fost cu toţii devastaţi. În ziua plecării, am mers să-mi iau rămas bun de la prietenii mei. Am întârziat şi începuse să se întunece. După cum ştiţi, în ţară se instaurase legea marţială, nu aveai voie să rămâi pe stradă după lăsarea întunericului, căci riscai să fii arestat. N-am putut ajunge acasă la timp şi s-a întâmplat să fiu în centrul oraşului, aşa că am intrat într-un hotel. Mi-am imaginat că

voi rămâne în vestibul până dimineaţa. Acela era, întâmplător, hotelul unde se instalase echipa televiziunii germane, Zweites deutsches Fernsehen, aşa că m-am alăturat lor şi am lucrat împreună câteva zile, pentru că, în ciuda plăcuţelor acoperite de vopsea, le puteam arăta drumul până unde voiau să meargă şi, de asemenea, puteam vorbi germana şi, în acelaşi timp, ceheşte. Îi puteam ajuta să găsească anumiţi oameni, îi puteam intervieva. Am lucrat împreună o vreme, apoi ei au fost cei care m-au condus până la Viena, unde m-am văzut la televizor… E interesant cât de repede se obişnuiesc oamenii cu cele mai neobişnuite situaţii. Am învăţat cu toţii foarte repede cum să ne păzim pielea, să nu fim împuşcaţi. La televizor, când vedeai un tanc dând colţul, ţi se părea că toată lumea se află în primejdie, situaţia părea cât se poate de dramatică. În realitate, ştiam că nu ni se poate întâmpla nimic, fiindcă nu făceam nimic, nu provocam pe nimeni.

După aceea, am avut foarte mult de lucru, o groază de documente trebuiau traduse, dar eu eram interesat mai cu seamă de literatură. Chiar şi aşa, prima mea traducere din literatura cehă nu a apărut mai curând de 1975. Era o culegere de povestiri de Bohumil Hrabal.

Jurnal ceh

O altă Cehie, după treizeci de ani. Marfa amestecată, proastă, de pe tarabele vietnamezilor. Elegante maşini germane încărcând pitici de grădină la Domažlice. Praga invadată… de americani, nu numai turişti; o bună parte dintre ei s-au stabilit şi lucrează aici. Majoritatea, ce-i drept, bat străzile pragheze în urma ghidului cu umbrela ridicată, ca o turmă supusă. Într-o intersecţie strâmtă, se iţeşte faţa congestionată a înghiţitorului de săbii. Mi se întipăresc în minte sprâncenele lui arcuite, vopsite în negru, privirea de uliu captiv. La piciorul Podului Carol, un

tinerel costumat ca Mozart împarte invitaţii la concert.

Dar opreşte-te, îmi spun, să vorbeşti despre un oraş pe jumătate imaginar: oraşul din mintea ta, prin care te-ai pomenit colindând de atâtea ori în timp ce făceai de mâncare, Prague of the mind. *Cum de data asta nu vreau să mai cad în păcat, deschid caietul cu însemnări.*

E luna iulie 1997. Am venit la Pilsen să învăţ limba cehă.

8 iulie

Cu Lisa, în turnul catedralei din Plzeň. La poartă cumpărăm câteva nimicuri – categoria souvenirs. *Urcuşul nu-i deloc uşor, treptele de lemn sunt înguste, abrupte, periculoase, iar pe măsură ce te apropii de sfârşitul scării auzi tot mai tare şuierul vântului, ca pe un avertisment. Ţi se face frică, însă e prea târziu ca să renunţi. Când intri în încăperea albă din vârf, te simţi de parcă ai ajuns în cer.*

Ieşim, ne ţinem bine de balustradă. Spre dreapta, pe un fundal de fabrici şi uzine se profilează, impunătoare, sinagoga. La stânga, se decupează veselă Plzeňský Prazdroj. Fabrica de bere.

Seara, welcome party *pentru toţi participanţii la şcoala de vară. Profitând de voga incipientă a muzicii latino-americane, Ramón – frumosul mexican care face pe fotomodelul – dă iama în cehoaice.*

9 iulie

Privit de deasupra, orice oraş devine un orăşel. Mici lumi de jucărie. Căsuţele miniaturale, de porţelan colorat, pe care le găseşti peste tot. Îţi poţi cumpăra o singură clădire mititică, poţi avea – la un preţ nu tocmai mititel – toată Staroměstské náměstí, poţi (re) construi un întreg cartier pe un raft. Sau poţi să te mulţumeşti cu ce a văzut, atât de bucuroasă, Maryška lui Hrabal din vârful coşului de la fabrica de bere: „Dincolo de râu se înălţa biserica, la

înălţimea feţei mele se afla cadranul orologiului, iar în jurul bisericii se desfăşurau, în cercuri concentrice, străzile şi *străduţele, căsuţele* şi *clădirile mai înalte,* şi *de la fiecare fereastră ieşeau în afară, ca o limbă multicoloră, florile de petunii* şi *garoafe* şi *pelargonii roşii,* şi *tot orăşelul era tivit cu o danteluţă de ziduri, iar de sus părea ca un obiect de artă lucrat din calcedonie*".

Văzut de deasupra, orice oraş capătă dimensiunile unui târgusor. Reducerea la scară ţine de regimul afectivităţii. Cehii vorbesc (scriu, fac filme) întotdeauna cu căldură despre orăşelul sau sătucul lor drag. Kitsch sentimental.

11 iulie

Primele cuvinte pe care le înveţi într-o limbă străină sunt obscenităţile. De unde, însă, această plăcere pe care o gustăm ca pe aroma fructului interzis?

Orice limbă străină e o limbă a dezinhibării. Până şi *cele mai curajoase expresii dobândesc în limbile străine un aer inofensiv.* Şi *totuşi, numai limba maternă prezervă adevărata savoare a obscenităţilor. Kundera, o definiţie*: *„Obscenitate. Rădăcina cea mai profundă care ne leagă de pământul ţării*".

13 iulie

Întâia oară la Praga. Coborâm din autocar în Piaţa Jan Palach. Primul lucru pe care îl văd e, inevitabil, Castelul. Imediat după aceea – un tramvai roşu, identic cu tramvaiele copilăriei mele de la Arad. Senzaţia că mă aflu acasă.

Cu Sophie şi *Carole, simpaticele franţuzoaice amatoare de literatură, mă despart de grupul care se pregăteşte docil pentru* sightseeing with guide. *Ne învârtim vreo două ore pe nişte străduţe întortocheate, căutând cu disperare faimoasa cârciumă „U Kalicha*".

Găsim, în cele din urmă, un restaurant în care nu putem pătrunde (un haidamac spilcuit ni se pune în cale, „Nu e voie”, zice, decât dacă mâncăm, o mulţime de turişti cer zilnic permisiunea să „viziteze” localul) şi un bar înghesuit, murdar – „U Švejka” – unde berea costă 40 de coroane. Stăm câteva minute fără nicio plăcere, chelnerul e mereu cu ochii pe noi, nu ne vede plecate. Pe zidul soios, mai mulţi nebuni şi-au lăsat de-a lungul vremii semnătura. Sub un crochiu obscen, unul dintre ei s-a iscălit Allen Ginsberg.

16 iulie

Karlovy Vary, în lumina melancolică a unei zile de toamnă în mijlocul verii. Hardughiile vechi, părăginite, de pe centură, măreţia calmă a hotelurilor de lux. Străzi în pantă, multă culoare pe faţadele clădirilor, muzică de promenadă. Poposesc în faţă la „Pupp”, unde se cazează celebrităţile. Îi fac o poză hotelului Puškin.

Într-un părculeţ, pe neaşteptate, statuia lui Marx. Pensionari apatici, tineri în vacanţă răsfoiesc reviste la picioarele lui.

18 iulie

Seară de seară, cei câţiva români din grup – urâţi, prost îmbrăcaţi şi nesociabili – joacă fotbal în faţa căminului. Ziua umblă după cumpărături, iar noaptea se adună într-una dintre camerele lor, beau ţuică de prune şi urlă pe un fond muzical de mahala, stricând somnul celor din jur. Revanşa frustraţilor.

21 iulie

Uriaşa disponibilitate *a tinerilor americani. Cred că e cuvântul care îi caracterizează cel mai bine. Sunt deschişi celor mai diverse experienţe, se entuziasmează nemaipomenit de uşor, ca nişte copii care au pornit să cucerească lumea. Europa îi fascinează mai cu seamă pentru trecutul ei decât pentru prezent: pentru că are*

istorie. *Vin aici cu aparatele lor de fotografiat, năvălesc cu camerele de luat vederi, fotografiază* şi *filmează totul, fără să obosească* şi *cel mai ades fără discernământ. Aspiră să ştie* şi *cred că înţeleg*.

Lisa. Jewish American *din Chicago cu o droaie de* relatives *în Europa Centrală. Figură de lesbiană. Oase proeminente, păr grizonant, mustăţi, miopie. A venit la Pilsen pentru cursurile de limbă. Intenţionează să-şi caute rudele, risipite prin mai multe ţări. Face fotografii, plănuieşte o expoziţie la întoarcerea acasă*.

22 iulie

Din nou la Praga. Oraşul e împânzit de afişe alb-negru. Mulţimi cu pumnii ridicaţi. În faţa Muzeului Naţional, animat de prezenţa ecvestră a lui Václav, cineva rosteşte un discurs pompos, megafoanele bubuie. Se pregăteşte aniversarea lui '68.

După lungi rătăciri prin Malá Strana, reuşesc să descopăr *biserica Sfintei Maria cea Victorioasă. „I fraţi Carmelitani di questa comunită", citesc cu emoţie la intrare, „ti porgono* îl *benvenuto. Sei nel Santuario di GESÚ BAMBINO DI PRAGA. E un luogo di adorazione e di preghiera che ci ricorda insieme la fragilitá e l'omnipotenza del nostro Dio che* şi *fatto uomo". Obiectul adoraţiei e un omuleţ de ceară, o păpuşă cu obraji bucălaţi, îmbrăcată cu hăinuţe ţesute în fir de aur, care se schimbă la răstimpuri. Garderoba copilului Iisus numără câteva zeci de astfel de piese, brodate cu perle şi cu diamante*.

De partea cealaltă a străzii, într-o vitrină cu gratii, vreo cinci bambini *prăfuiţi, de porţelan, privesc cu tristeţe la indiferenţa trecătorilor*.

La Castel, vizităm expoziţia „Rudolf al II-lea". Parcurg contra cronometru câteva pavilioane – picturi (uit

de mine preţ de vreo cinci minute în faţa unei pânze sub care scrie: *Giuseppe Arcimboldo*, Reversible Head with Meatsi, *sculpturi, vase preţioase, harnaşamente, bijuterii. O epocă, o lume ciudată prind să mi se învârtească în cap. „Ce noroc", exclamă Matt, „să fim aici tocmai acum, când toate minunăţiile astea au fost adunate de prin mai multe muzee într-o singură expoziţie!" Bifăm, aşadar, un eveniment ieşit din comun, o altă întâmplare care ne îmbogăţeşte experienţa. Îmi notez câteva nume de artişti ca să fac pe deşteapta mai târziu.*

23 iulie

Peisaj blând. Verde, vălurit uşor, monoton.

Tábor. Coborâm în subterane. Tunele de cârtiţă, labirint întunecos şi umed unde locuitorii cetăţii se ascundeau pentru a se apăra fie de incendii, fie de atacurile duşmanilor. De focul natural, care aprindea din timp în timp pădurea, sau de focul adus de oameni. Nu de puţine ori aşezarea a fost făcută una cu pământul. În subterane, taboriţii supravieţuiau, uneori, luni de zile, de-a valma cu animalele şi avutul salvat. Mai târziu, subteranele au folosit, pe rând, ca depozit pentru butoaiele de bere, ca închisoare. Deţinuţii lingeau – ni se povesteşte – berea care încă se mai prelingea pe pereţi.

Bechyne. Un târguşor de provincie, mic şi prăbuşit, unde nu poţi să bei o cafea ca lumea. Muzeul pompierilor, într-o fostă sinagogă.

24 iulie

„Doctor Robert Vorel. English bus". Aleg de fiecare dată acest autocar. În primul rând, desigur, pentru că explicaţiile sunt oferite în limba engleză. Apoi, pentru că ghid este Doctorul Vorel, distins membru al Asociaţiei Internaţionale a Iubitorilor de Ursuleţi de Jucărie. Însoţitorul nostru ştie totul despre istoria locurilor pe unde

trecem şi îşi *pigmentează prezentările cu anecdote picante. În plus, are bune cunoştinţe de literatură. În timpul unei excursii, coborâm pentru câteva minute (mai bine zis: părăsim autocarul şi urcăm panta lină a unui delusor) într-un mic cimitir de ţară unde putem admir a/fotografia/filma mormântul vechi, năpădit de muşchi, al mentorului ceh al lui Edgar Allan Poe. (Fiecare „excursie de o zi" e cu câteva ore mai lungă dacă pleci cu „English bus". Pierdem întotdeauna masa de seară.)*

La Domažlice, Doctor Vorel se oferă să ne conducă la un restaurant profilat pe bucătăria tradiţională. Ne găsim o mână de amatori. Comandăm supe, gulaşuri, knedlíky. *(Suedezii preferă* steak & salads.*) La masă, animat de prezenţa paharului cu* imavé pivo *(specialitate boemă de bere blondă şi neagră amestecate), Doctor Vorel turuie fără încetare. Suedezilor le rămâne friptura în gât: Doctorul a stat în Suedia câtăva vreme, vorbeşte suedeza la perfecţie şi povesteşte lucruri uimitoare despre Nord. Nasul îi luceşte în mijlocul obrajilor lăţiţi de entuziasm, faţa i s-a îmbujorat, părul pare mai unsuros* decât *înainte. Gesticulează mult, fluturându-ne sub ochi un inel gros, de aur.*

Doctor Vorel mi-a promis că-mi prezintă un profesor de la Západočeska univerzita specializat în literatura cehă. S-*a străduit să mi-l descrie în termenii cei mai favorabili. După jumătate de oră, puteam să jur că Profesorul e un zeu.*

Cu câteva zile înainte de plecare, promisiunea Doctorului păru să se împlinească în sfârşit. Tocmai ne întorceam din vilegiatură, când acesta mă trase deoparte şi-mi explică grăbit că domnul slab, cu înfăţişarea binevoitoare, care stătea la câţiva paşi de mine era chiar Profesorul. M-am apropiat şi – *Doctorul se ţinea de cuvânt*

– *am fost introdusă Profesorului. Doctorul s-a retras în momentul* imediat *următor, chemat de treburi care nu sufereau amânare, printre care se număra* şi *o sticlă din renumita* becherovka, *lichiorul de plante a cărui făbricuţă o vizitasem cu pioşenie la Carlsbad. Rămaşi singuri, faţă în faţă, Profesorul mă încuraja din priviri. Am îndrăznit* şi *m-am apucat să-i explic, în cea mai aristocratică engleză de care eram capabilă, motivele venirii mele în Cehia* şi *ce anume mă îmboldise să doresc a-i face cunoştinţa. Cu fiecare vorbă a mea, chipul Profesorului se întuneca din ce în ce mai tare. Nu înţelegeam de ce, simţeam cum mă cuprinde panica. Vorbeam* întruna, *speriată de ceea ce avea să urmeze după primul moment de tăcere, iar faţa Profesorului arăta acum, la rândul ei, un fel de îngrijorare. Am tăcut.* S-*a scuzat pe un ton politicos, cu vocea uşor tremurată, în cehă: nu pricepea o iotă englezeşte. Ne-am strâns mâinile ca doi naufragiaţi.*

P.S. Pe Doctorul Vorel nu îl voi revedea. Ultimele zile s-au consumat în pripă. Auzeam mereu povesti pline de umor de la cei care avuseseră şansa să îl mai întâlnească prin cârciumi, pe care îi vârâse sub masă cu verva şi *elocinţa lui, cu nenumăratele pahare de* pivo şi becherovka. *Condusă de o inspiraţie cât se poate de proastă (din cauză, probabil, că se apropia plecarea), mă aflam de fiecare dată altundeva.* (Daciana Branea)

Kundera şi literatura de idei

*

Daciana Branea: După acel august ’68 a venit Kundera, cu *Tragedia Europei Centrale*…

Michael Heim: Asta a fost mai târziu. Milan Kundera exista dinainte, era un excelent scriitor înainte de 1968, publicase *Gluma* şi un volum de povestiri superbe, *Ridicole iubiri*. *Gluma* a apărut în limba engleză în 1969, fără să fie

luată în seamă de public… A avut recenzii excelente. Eu însumi am scris una dintre ele, foarte elogioasă, pentru *The New York Times*, dar fără niciun rezultat. Nimeni nu ştia să citească acest roman. Aşa am luat legătura cu Kundera. *Gluma* fusese publicată pentru prima oară în Anglia într-o variantă „croşetată” în acelaşi fel în care o făceau comuniştii. Fusese complet îndepărtat capitolul referitor la folclor, cred că vi-l amintiţi…

Daciana Branea: *Povestea lui Jaroslav*…

Michael Heim: …esenţială în context. Încălecatul „regilor” şi istoria muzicii populare cehe dispăruseră pur şi simplu. Editorii şi-au închipuit că cititorii occidentali n-ar fi putut să o înţeleagă şi că ar fi găsit-o plictisitoare. E limpede că hotărârea a luat-o un redactor, şi nu traducătorul, dar fapt este că varianta engleză a *Glumei* nu conţinea acest capitol. Am decis să traduc eu însumi capitolul respectiv şi să-l trimit la cea mai serioasă revistă de folclor din Statele Unite, la Universitatea din Indiana. Am ataşat traducerii mele o introducere în care descriam romanul şi îl plasam pe Kundera în contextul literaturii cehe contemporane. Se pare că, apoi, cineva a trimis o copie a acestui articol lui Kundera, imediat după ce el se stabilise în Franţa, câţiva ani mai târziu. Kundera mi-a trimis o scrisoare prin care mă invita să-l vizitez oricând voi veni în Franţa. Am fost în

Franţa, câţiva ani după aceea, pentru câteva luni. Era în 1979. Nu l-am putut căuta, nu ştiam ce să-i spun, nu sunt un „vânător de personalităţi”. Poate fiindcă locuiesc în Los Angeles, unde întâlneşti la tot pasul câte o vedetă… Oricum, n-am făcut nimic în sensul ăsta. Printr-o stranie coincidenţă, Kundera venea el însuşi destul de des în imobilul unde locuiam, pentru nişte lecţii de franceză, iar soţia mea l-a văzut deseori pe stradă.

Daciana Branea: L-ai întâlnit mai târziu?

Michael Heim: În ultima zi mi-am spus: ei bine, e ultima zi, o să-i dau un telefon, să văd ce se întâmplă. M-a invitat imediat să trec pe la el şi mi-a spus că cel mai recent roman al său, *Cartea râsului* şi *a uitării*, urma să fie tradus în engleză şi voia să ştie dacă eram interesat să dau o probă pentru editor. M-am declarat de acord, am făcut-o şi aşa am devenit traducătorul cărţii. Am tradus *Cartea râsului* şi *a uitării*, apoi *Insuportabila uşurătate a fiinţei*, am retradus *Gluma*. Am tradus, de asemenea, piesa lui Kundera *Jacques* şi *stăpânul său*.

Daciana Branea: Care a fost impactul acestor traduceri în Statele Unite?

Michael Heim: *Cartea râsului* şi *a uitării* a fost prima carte care a prins. Până în momentul acela fuseseră traduşi câţiva autori cehi, toată lumea auzise despre Cehoslovacia. Exista deja un public pentru literatura cehă. În anii ’70 s-a mai întâmplat ceva care a făcut lucrurile uşoare pentru oamenii ca mine, interesaţi să promoveze literaturile străine în State: literatura latino-americană a devenit extrem de populară (începând cu Gabriel García Márquez). Dintr-odată, pentru cititorii de limba engleză nu mai era un lucru neobişnuit să citească traduceri. De-a lungul acelei perioade s-a tradus foarte mult. Latino-americaniştii vorbesc despre ea ca despre boom-ul latino-american. Eu cred însă că a fost vorba despre un boom al traducerilor din toate literaturile străine.

Daciana Branea: Poţi distinge nişte trăsături comune literaturilor central-europeană şi sud-americană? Din câte ştim, la apariţia romanului *Insuportabila uşurătate a fiinţei* în State, critica îl compara pe Kundera însuşi cu Márquez, ca „unul dintre maeştrii realismului magic”.

Michael Heim: N-aş spune că aceste două literaturi

au prea multe trăsături comune, dar e limpede că amândouă sunt foarte diferite de propria noastră literatură, cea anglo-americană. Ambele privesc lucrurile dintr-o altă perspectivă şi cred că, la momentul respectiv, eram pregătiţi pentru asta. Eram, cel puţin, suficient de deschişi pentru a accepta un nou mod de a privi lumea. Una dintre caracteristicile literaturii latino-americane este, cum prea bine ştii, acest „realism magic”, pe când principala trăsătură a literaturii central-europene este, cred eu, interesul pentru legătura intimă dintre viaţa publică şi cea privată. Iată un aspect de care literatura americană nu pare să se preocupe. Cineva care definea astfel diferenţa dintre literatura engleză şi cea rusă (nu central-europeană): un roman englezesc îl citeşti ca să afli dacă eroina va face sau nu un bun mariaj, iar pe un autor rus îl citeşti ca să afli dacă eroul se va sinucide sau nu. Literatura central-europeană e o literatură intelectuală, o literatură de idei. Literatura rusă e, de asemenea, o literatură de idei, dar una a ideilor extreme. Literatura central-europeană îmi pare mai subtilă în modul de prezentare a ideilor, în modul cum personajele întrupează aceste idei. E mai ironică, mai cinică în multe privinţe şi, de aceea, foarte modernă. Iar această modernitate a ei a atras, cred, cel mai mult cititorul american. În plus, ea reprezenta un mod de a înţelege ce se întâmplă în „cealaltă lume”, de a înţelege modul de a gândi al comuniştilor. Numai că ea a însemnat de fapt mult mai mult, a exprimat, dacă vreţi, *Zeitgeistul*, spiritul epocii, a ceea ce se petrecea în lume în general.

Daciana Branea: Această zonă a lumii te interesează încă?

Michael Heim: Personal, da. La modul general, interesul a scăzut, dar asta ţine de anumite cicluri pe care

le parcurgem, de faptul că acum Occidentul gândeşte că are mai puţin de câştigat aici decât altundeva pe glob. Mă tem că asta este explicaţia.

Dorian Branea: Cum au influenţat aceste traduceri literatura americană?

Michael Heim: Traducerile au influenţat în mod real literatura americană. Desigur, nu literatura best-sellerurilor, care se schimbă foarte puţin. Dar am citit o serie de autori despre care pot spune că sunt foarte influenţaţi de să spunem, Kundera. Nu cred că ei sunt dintre cei mai buni, fiindcă imitaţia se simte imediat. Însă, în general, cred că literatura noastră – adică literatura anglo-americană (nu numai cea americană) – e acum foarte sănătoasă. Există o sumedenie de autori excelenţi şi se simte că toţi au citit literatură central-europeană, iar perspectiva lor e mai largă din această cauză decât fusese înainte. Mă bucur când descopăr, la un scriitor bun, influenţa subtilă a unui scriitor ceh sau polonez sau maghiar. Ştiu că i-a citit şi că a ieşit mai bogat din această experienţă literară. În mod cert, literatura noastră n-a avut decât de câştigat de pe urma acestor traduceri.

Dorian Branea: Eu cred că Kundera a avut un succes atât de mare pentru că a reuşit să combine gustul popular cu nişte idei extrem de sofisticate. Pe Kundera îl poţi citi la mai multe niveluri…

Michael Heim: În plus, el practică, în mod conştient, un lucru care îl face atractiv pentru mulţi cititori. El îşi învaţă publicul ce anume vrea ca el să citească sau să ştie; îi spune, de pildă, *asta* e *dragostea* său.

Daciana Branea: Îşi defineşte termenii-cheie, face din personaje întruparea câte unui cuvânt şi reduce un destin la un moment, la o situaţie revelatoare.

Michael Heim: Exact. Iar eu unul sunt uşor suspicios

în ce priveşte toate aceste definiţii. Consider că, într-un anume sens, Kundera încearcă să-şi flateze cititorii: tocmai citiţi o operă profundă, pentru că eu vorbesc aici despre idei.

Daciana Branea: Cartea mea e mai mult decât o povestire frumoasă, e un eseu pe tema…

Michael Heim: Da, şi acesta e un mod foarte central-european de a pune problema. Totuşi, Kundera e un autor original, pentru asta bag mâna în foc. Dar nu mai sunt sigur că mie, cititorul pasionat, îmi place să mi se ţină predici şi teorii. Cu toate acestea, Kundera şi-a câştigat un public, nu numai în America, ci în foarte multe ţări. Publicului îi place senzaţia că citeşte o carte profundă.

Garden Party

Daciana Branea: Ce alţi autori cehi au mai avut un impact atât de mare în State?

Michael Heim: Kundera e, de departe, cel mai cunoscut, toată lumea pare să îl ştie. Škvorecký e familiar literaţilor, specialiştilor. Škvorecký, Hrabal, Klíma, ceva mai puţin – Vaculík. Şi, desigur, Havel. Cărţile lor sunt disponibile şi bine traduse în limba engleză. Piesele lui Havel s-au jucat, de-a lungul anilor ’70 şi ’80, în toate ţările vorbitoare de limba engleză şi au avut un succes uriaş. Fiecare nouă piesă care apărea se juca imediat în marile oraşe. Piesele de teatru sunt uşor de asimilat – mergi la o piesă, îţi petreci o seară în oraş –, iar Havel era şi un subiect de „actualităţi” (fiind mereu arestat), se afla tot timpul în centrul atenţiei. De când cu noul regim, el a fost de asemenea, în mod constant, un subiect al mass-media.

Daciana Branea: Ţi se pare că Havel e încă interesant ca scriitor?

Michael Heim: Mi-ar plăcea să-l văd scriind din nou

aşa cum o făcea înainte. I-am iubit foarte mult piesele. Însă viaţa a hotărât altceva, iar contribuţia lui e enormă într-un alt domeniu. Pe Havel îl privim astăzi ca pe un eseist foarte important şi ca pe o personalitate politică de prim rang. Nu-l voi uita niciodată pe preşedintele Bush cum povestea, la ştiri, cu ocazia unei vizite oficiale a preşedintelui Havel (puteai să-i simţi uimirea şi lipsa de înţelegere): „Mi-a zis că ar trebui să-i dăm bani Uniunii Sovietice, fostului său adversar…" Pentru Bush, asta era ceva atât de „străin". Replica mea ar fi: „Desigur, Havel poate să-şi permită să provoace sau chiar să şocheze ca preşedinte. Cehii au un sistem care funcţionează splendid, au un prim-ministru şi un preşedinte, primul-ministru conduce ţara, iar preşedintele reprezintă forţa ei morală". În istoria Cehiei există şi un precedent în acest sens, preşedintele Tomáš Masaryk. Sunt sigur că Havel era conştient de această apropiere. Cu Masaryk s-a întâmplat oarecum acelaşi lucru. Masaryk era filosof şi a devenit politician, Havel era autor dramatic şi a devenit politician. Apropo, nu e deloc întâmplător că un autor dramatic a ajuns preşedintele ţării. Cehii au, cum am spus, o lungă tradiţie a scrisului – undeva în Hrabal e un pasaj minunat despre „cincisprezece generaţii de cehi care ştiu să scrie şi să citească" – aşa că s-ar putea spune: „Iată motivul!"

Însă lucrurile sunt mai complicate. Ceha aproape că a dispărut ca limbă, cel puţin ca limbă literară, de-a lungul celor 150 de ani de după bătălia de la Muntele Alb din 1621. Germana devenise limba de cultură, ceha era vorbită numai la sate, învăţătorii predau unu-doi-trei ani limba cehă, aşa încât ţăranii erau alfabetizaţi, dar dacă voiau să continue să înveţe, trebuiau să o facă în germană. Situaţia a început să se schimbe sub Josef al II-lea, ştii asta mult prea bine, însă la începutul secolului al XIX-lea nu era încă

clar dacă limba cehă va putea supravieţui ca limbă a literaturii. Şi una dintre modalităţile prin care ea a reuşit să se salveze a fost prin intermediul teatrului. Dacă veneai de la ţară, vorbind ceheşte şi îţi continuai educaţia în germană, puteai încă să vorbeşti limba cehă, însă aveai mari probleme la scris şi citit. Puteai totuşi să mergi la teatru şi să-ţi placă ce vedeai acolo. În plus, te puteai lăuda vecinilor tăi germani, spunând: „Vedeţi? Şi noi, cehii, pe care voi îi dispreţuiţi, avem un teatru, ne aflăm la acelaşi nivel cultural ca voi”. Aşa că teatrul a devenit locul unde oamenii din această categorie de mijloc puteau să tragă foloase de pe urma culturii cehe. Era foarte important să i se demonstreze populaţiei germane că cehii pot avea propria lor cultură.

Dorian Branea: Cam acelaşi lucru s-a petrecut şi în Transilvania. Transilvania era parte a Imperiului Habsburgic şi, prin intermediul trupelor româneşti care veneau aici şi jucau spectacole în română, transilvănenii se aflau în contact cu o bună limbă românească…

Michael Heim: Chiar şi astăzi, deşi nimeni nu vorbeşte despre ea, cred că asta e una dintre trăsăturile importante ale teatrului în general, în toată lumea: să asigure un spaţiu unde limba este bine vorbită, unde oameni care sunt învăţaţi să iubească limba transmit această iubire publicului. Numai că, în vremea noastră, nu mai este o chestiune politică (cel puţin nu în Statele Unite), pe când în Boemia secolului al XIX-lea era. Ceva din această forţă a teatrului se mai păstrează încă în Cehia. Când am fost acolo, în anii ’60, cehii aveau cel mai bun teatru din Europa.

Desigur, Havel a fost disident, a suferit atâta, însă cred că faptul că fusese autor dramatic, că-şi făcuse un nume, în condiţii adverse, cu nişte piese atât de frumoase,

care îşi băteau joc de sistemul comunist, a însemnat de asemenea foarte mult.

Cred că literatura, în general, a fost extrem de importantă în toate regimurile comuniste, şi asta din două motive. Mai întâi, pentru că regimul însuşi o considera importantă şi o promova ca vehicul al ideologiei. Apoi, pentru că literatura a instruit publicul să citească printre rânduri, astfel că orice aluzie, orice idee subversivă, orice protest puteau fi decodate.

Daciana Branea: Ce poate să-i spună o astfel de operă literară unui cititor străin? Ce se întâmplă când cheia de lectură lipseşte?

Michael Heim: Desigur, cititorul străin se află în dezavantaj, dar, ca traducător, cred că traducătorul poate da o mână de ajutor, transpunând în limba lui un text nu numai bine, ci şi într-un mod care să-l ajute pe cititor să înţeleagă anumite nuanţe, uneori chiar clarificând unele afirmaţii. El poate fi de asemenea de folos scriind o introducere. Notele nu-mi plac deloc, pentru că ele transformă opera literară – care e atât de diferită de un studiu – într-un articol erudit. Le spun deseori studenţilor mei că îmi place să citesc notele ce însoţesc o traducere, dar numai din pricină că asta îmi este profesia şi trebuie să ştiu cât mai multe despre textul respectiv. Mă gândesc însă la publicul adevărat, la cititorul adevărat, care merită aceeaşi operă pe care a avut-o sub ochi primul cititor al cărţii. Şi aceasta este o operă fără note de subsol. Apoi, e prea uşor să pui nişte note explicative la subsolul unei cărţi. Traducătorul trebuie să fie mai inventiv.

Naratorul nebun

Daciana Branea: Cum a fost primit Hrabal în Statele Unite?

Michael Heim: Din păcate, fără prea mult entuziasm.

Iar influenţa lui e încă mică.

Daciana Branea: Nu crezi că, în ciuda acestei carenţe de popularitate, Hrabal e un scriitor mai important decât Kundera?

Michael Heim: Kundera e un scriitor care are multe de spus unui public mai larg decât cel al lui Hrabal. Hrabal are nevoie de un public „iniţiat”. Un public care a citit mai mult sau care se simte deja „acasă” în contextul central-european. Îţi aminteşti, când vorbeam despre Kundera, am spus că el îţi indică cum să-i citeşti cărţile. Hrabal nu face acest lucru; el spune pur şi simplu ce are de spus.

Daciana Branea: Dar până şi Hrabal poate fi citit la mai multe niveluri…

Michael Heim: Desigur, dar asta îl face chiar mai dificil, în sensul că trebuie să realizezi singur faptul că el nu este doar naratorul nebun care vorbeşte pe nouăzeci de pagini fără să se oprească, fără să pună punct. Nu e numai atât. Iar dacă nu înţelegi asta, te poţi întreba: „De ce continui să citesc? E atât de ciudat, n-am mai citit niciodată aşa ceva”. Însă dacă l-ai citit pe Hašek, de exemplu, eşti pregătit pentru o astfel de lectură. Pe când, chiar dacă nu ai un *background* potrivit, poţi lua un roman al lui Kundera şi să spui: „Oh, da, înţeleg ce încearcă să-mi spună. „Kundera e mult mai accesibil. Hrabal are şi el cititorii lui în străinătate, dar sunt mult mai puţini, un mic grup select.

Daciana Branea: Ce poţi spune despre Ivan Klíma în comparaţie cu cei doi?

Michael Heim: Klíma a devenit cunoscut mai ales după schimbarea regimului, după 1989. Klíma scrisese cărţi minunate înainte de acest moment, el e unul dintre cei care mi-au fost recomandaţi când, în 1965, m-am interesat de cei mai buni prozatori cehi. În anii ’70—80,

cărţile lui erau interzise în Cehoslovacia, circulau în samizdat, şi asta era în favoarea autorului din perspectiva publicului occidental. Dar Klíma a fost descoperit cu adevărat abia când situaţia din ţară a devenit din nou subiect la actualităţi, iar el părea a fi persoana în stare să ne spună cele mai multe lucruri despre ce se întâmpla în noul regim şi ce se întâmplase în ultimele momente ale celui precedent. A găsit limbajul şi viziunea în stare să comunice cel mai bine tot ce se petrecea. Cred că asta este „breşa” lui, poziţia pe care şi-a descoperit-o.

Daciana Branea: Ai tradus ceva din Klíma?

Michael Heim: Singurul lucru scris de Klíma pe care l-am tradus – cu toate că îl iubesc mult pe acest autor – a fost introducerea la o colecţie de povestiri ale lui Jan Neruda, un clasic al prozei scurte ceheşti din secolul al XIX-lea. În schimb, pe Klíma l-am întâlnit cu un an în urmă. Klíma şi-a petrecut vreo şase luni la Berkeley şi, la un moment dat, a fost organizată o masă rotundă pe tema *Literatura în societăţile post-comuniste*. Mi s-a cerut să fiu moderatorul întâlnirii dintre Klíma şi Czesław Miłosz. Am răspuns invitaţiei, însă eram uşor nervos, fiindcă nu foarte mulţi îl cunoşteau pe Klíma, dar toată lumea îl ştia pe Miłosz (Miłosz a fost profesor la Berkeley). M-am temut că nu vom avea public, că am putea fi trei oameni la masă şi doi în sală. Au venit vreo două sute de persoane… A fost uluitor. Discuţiile puteau continua la nesfârşit, pentru că spectatorii erau cu adevărat interesaţi şi informaţi. Întrebările ar fi putut să curgă zile în şir.

Daciana Branea: De câte ori l-ai întâlnit pe Hrabal? Ce fel de om era?

Michael Heim: Mi-am petrecut câteva zile în casa lui, în afara Pragăi, stând de vorbă. Era un om minunat, deschis, comunicativ. Un adevărat intelectual, fapt care i-

ar putea surprinde pe unii, care se gândesc la el prin prisma personajelor sale. El putea să le semene acestora, dar să nu uităm că citise enorm de multă filosofie germană. Apoi Hrabal a venit şi şi-a petrecut o zi la mine acasă, în California, în primăvara anului 1989. Era pentru prima oară când a putut să iasă din Cehoslovacia.

Daciana Branea: Hrabal era un autor interzis în propria ţară…

Michael Heim: I se permisese să publice câteva cărţi în variante cenzurate şi a acceptat, fiindcă voia să le ofere oamenilor şansa de a citi unele lucruri mai decente decât până atunci. Era însă nefericit din pricina acestei cedări şi chiar a scris un scurt eseu despre frică.

Daciana Branea: Ce se petrece acum în literatura cehă?

Michael Heim: E greu să spun. Cu siguranţă nu e o perioadă prea fastă. Imediat după câştigarea libertăţii, au prevalat romanele uşoare, superficiale, chiar pornografice. Se scriau cu frenezie lucruri care altă dată nu ar fi putut fi spuse. Conţinutul era tot ce conta. Acum această perioadă pare să se fi epuizat şi scriitorii încearcă alte modalităţi, care nu se sprijină doar pe scandalul conţinutului. Cu toate acestea, au apărut şi texte valoroase, mai ales de factură experimentală, cum este romanul *Sora* al tânărului scriitor Joachim Topol.

Daciana Branea: Cum ai defini umorul ceh? Noi ne-am obişnuit să folosim, ori de câte ori vine vorba despre umorul special al cehilor, o sintagmă cu dublu înţeles, care ne face de fiecare dată să râdem: „grotescul ceh”.

Michael Heim: În primul rând, e vorba de un soi de umor care se bazează foarte mult pe ironie şi pe autoironie. Apoi, ar mai fi o enormă iubire pentru limba cehă, de unde obstinaţia jocurilor de cuvinte, a

calambururilor. Afirmaţia nu e valabilă numai în literatură, ci şi în viaţa de zi cu zi. Pot să depun mărturie despre asta.

Introducere la Iugoslavia

Dorian Branea: Am auzit că l-ai cunoscut pe Danilo Kiš…

Michael Heim: L-am întâlnit, ca şi pe Kundera, de câteva ori. Mai întâi la Belgrad, apoi la Paris.

Dorian Branea: Ai tradus şi din limba sârbă?

Michael Heim: Da, puţin. Cum am mai spus, am învăţat sârbo-croata pentru a-l putea înlocui pe profesorul din departamentul nostru atunci când el va ieşi la pensie. Nu era nimeni altcineva pregătit să o facă. aşa că m-am „sacrificat”. Desigur, pe Danilo Ki š îl citisem înainte, şi s-a întâmplat că el tocmai avea o carte gata de a fi tradusă când eu mi-am terminat studiile. Cartea despre care vorbeam era *Enciclopedia morţilor*, una dintre capodopere. Acum, tocmai am terminat prima parte a trilogiei sale, intitulată *Suferinţe timpurii*. Am tradus, de asemenea, câteva dintre eseuri.

Dorian Branea: Când ai fost pentru prima oară la Belgrad?

Michael Heim: În 1984.

Dorian Branea: Cum ţi s-a părut Belgradul în comparaţie cu Praga? Era o altă lume.

Michael Heim: Oh, da, era foarte diferit. În prima mea noapte petrecută la Belgrad, am mers la un spectacol cu piesa *Marx*, *inamicul poporului*. A fost un spectacol cu totul deosebit, o excelentă introducere la Iugoslavia, căci m-a lăsat să înţeleg cât de vie, de vibrantă era cultura acesteia. Nu-mi amintesc numele autorului, nu mai ştiu dacă era sârb sau croat, iar spectacolul a durat doar o oră. Piesa făcea parte dintr-un festival numit „Festivalul Godot”. În timpul spectacolului o fetiţă executa gama la un

pian dezacordat. mereu şi mereu, timp de o oră întreagă.

În curând devenea clar că e fata lui Marx. Era, apoi, Marx însuşi, care se plângea soţiei sale că nu poate termina *Capitalul* fiindcă în jurul lui se întâmplă atâtea lucruri care nu îl lasă să se concentreze… Nici nu trebuie să afli mai multe, ideea principală e limpede: Marx era şi el o persoană normală, îşi avea problemele sale cotidiene şi acestea nu puteau să nu se reflecte în opera lui. Probabil că n-ar trebui să ne fundamentăm societatea pe opera unui om care avea probleme cu fiica sa care exersa la pian şi care a fost obligat să-şi scrie cartea contra-timp pentru că trebuia să-şi plătească taxele.

Dorian Branea: În anii ’50—60, centrul teatrului de avangardă se afla la Praga, dar în deceniul nouă Belgradul avea să deţină supremaţia, cu excelentul său festival BITEF…

Michael Heim: Eram la Belgrad pe vremea festivalului BITEF. De fapt, am văzut acolo un spectacol cu o piesă cehă „disidentă” care nu se putuse juca la Praga, *Maria luptă cu îngerii* a lui Pavel Kohout. Am şi tradus-o ceva mai târziu, pentru că mi-a plăcut foarte mult. Eu am fost norocos să mă aflu la Belgrad în acel moment. Din păcate, după cum ştim prea bine, ulterior lucrurile s-au schimbat.

Dorian Branea: Cert este că, în anii ’80, Iugoslavia era foarte aproape de Europa, din toate punctele de vedere, economic, cultural. Eu am crescut în Timişoara, mă uitam, ca şi ceilalţi timişoreni, la televiziunea iugoslavă şi pot spune că o parte a educaţiei mele se datorează programelor acestei televiziuni. Se difuzau, de exemplu, o serie de filme pe care nu le-ai fi putut vedea la televiziunea română. Aşa am auzit şi de festivalul de teatru BITEF.

Michael Heim: Iugoslavii aveau, la momentul

respectiv, şi un foarte bun „nou val” în cinematografie. Atât sârbii, cât şi croaţii au dat în perioada aceea câţiva regizori excepţionali. Mulţi dintre ei, aveam să aflu, fuseseră şcoliţi la Praga.

Dorian Branea: Kusturica, de pildă…

Daciana Branea: „care a fost elevul lui Jiří Menzel.

Michael Heim: Da, şi alţi regizori din fosta Iugoslavie – un regizor croat minunat, Rajko Grlić, de exemplu – au folosit ceea ce învăţaseră la şcoala cehă. Sigur că ei reflectă o altă realitate, particulară, dar – într-un fel sau altul – sentimentul general pe care mi-l lasă filmele lor este „ceh”.

Să ne gândim la filmul lui Kusturica *Tata e în delegaţie*: e un film ceh de cea mai bună calitate.

Dorian Branea: Da, numai că *Vă amintiţi de Dolly Bell*…

Michael Heim: „e un film pe de-a-ntregul american! mai e, apoi, un film foarte frumos, cu un titlu teribil de neinteresant – trebuie să-l vedeţi neapărat, dacă nu l-aţi văzut încă – se intitulează *Cine cântă acolo*? Regizor – Slobodan Šijan. E un film despre un autobuz care se îndreaptă spre Belgrad. Asta e tot: un autobuz merge spre Belgrad şi se opreşte de câteva ori pe drum. Autobuzul ajunge la Belgrad tocmai când izbucneşte al doilea război mondial.

Dar unde sunt toţi aceşti oameni acum? Kusturica se mută de colo, colo, prin străinătate. În ceea ce-i priveşte pe Grlić şi Šijan, cred că predau arta cinematografică la noi, dar filme nu mai fac. E păcat.

Zaharicale turceşti

*

Dorian Branea: Aş vrea să vorbim puţin şi despre literatura sârbă. În ce mă priveşte, dacă e să compar

această literatură cu celelalte literaturi ale Europei Centrale, o găsesc mai violentă, mai instinctuală. Literatura cehă, de exemplu, e mai subtilă, mai ironică.

Michael Heim: Literatura sârbă nu aparţine întru totul Europei Centrale. Cel puţin nu înainte de perioada iugoslavă. Este aşa cum ai descris-o, iar Danilo Kiš reprezintă o excepţie. Sunt unii care consideră că Danilo Kiš a fost ultimul scriitor iugoslav şi, în ultima vreme, i-am auzit pe alţii zicând că ar fi fost *singurul* scriitor iugoslav… Ar trebui să discutăm despre asta, mi se pare un subiect important. Revenind, faptul că literatura sârbă nu prea e central-europeană nu-i deloc surprinzător, căci ea provine dintr-un alt spaţiu cultural, bazat pe o religie diferită şi pe o istorie separată de cea a Europei Centrale. Se întâmplă însă ca ea să fie scrisă în aceeaşi limbă ca o altă literatură, care aparţine în mod sigur Europei Centrale, şi mă refer la literatura croată. Tradiţia culturală croată este orientată spre Ocident şi, prin urmare, literatura croată are de la început toate genurile literare ale Occidentului. În schimb, literatura sârbă se alătură tradiţiei occidentale abia la mijlocul secolului al XIX-lea. Până atunci aceasta consta mai ales din genuri ecleziastice. Deci trebuie să facem diferenţa între aceste două literaturi, deşi, din punct de vedere lingvistic, nu e încă limpede dacă trebuie sau nu să facem vreo deosebire între cele două limbi. Sârbo-croata există ca un construct lingvistic şi lingviştii o consideră o singură limbă. O limbă cu două dialecte principale sau, mai curând, două variante, dar totuşi o singură limbă. Şi, în fond, ce anume defineşte o limbă? O limbă este o limbă dacă vorbitorii ei o percep ca pe o limbă. Dacă aş fi cinic, aş putea să formulez astfel, mai drastic: o limbă e un dialect cu o armată. A existat o încercare – care a durat vreo 100 – 150 de ani – de a face din sârbo-croată o limbă

unică şi încercarea a reuşit într-o oarecare măsură. dar evenimentele din ultimii zece ani au dovedit că succesul n-a fost decât provizoriu sau chiar iluzoriu. Într-adevăr, un erudit american pretinde într-un studiu recent, foarte bine argumentat şi documentat, că tocmai eşecul experimentului lingvistic sârbo-croat a semnalat şi, întrucâtva, a şi pricinuit chiar eşecul experimentului politic şi ideologic iugoslav. În ziua de azi, trebuie să privim aceste două limbi ca fiind separate, la fel ca şi cele două literaturi.

Dorian Branea: Ce autori croaţi ai alege dacă ar fi să coordonezi un dicţionar al romanului central-european din secolul XX?

Michael Heim: Literatura croată are un autor uriaş în secolul XX, şi acesta e Krleža. Krleža e reprezentativ pentru literatura central-europeană ca niciun alt autor, întrucât el ar fi putut să scrie în maghiară sau în germană la fel de bine cum a făcut-o în limba croată.

Dorian Branea: Krleža e tradus în limba engleză?

Michael Heim: Unele dintre cărţile sale au fost traduse în engleză, dar nu sunt prea cunoscute. Mult mai puţin cunoscute decât cărţile lui Kiš sau Ivo Andrić, de exemplu. Andrić e un alt autor tipic central-european, foarte greu de plasat. Faptul însuşi că e atât de greu să îl încadrezi îl face, cred, central-european. Am acest sentiment citindu-l pe Andrić, un sentiment pe care nu îl trăiesc când citesc autori „pur” sârbi sau croaţi: limba sa *este* sârbo-croata. Andrić s-a născut într-o familie croată, a crescut în Bosnia (unde se petrece acţiunea majorităţii operelor sale şi unde limba reprezintă un soi de tranziţie între sârbă şi croată) şi a servit mult timp ca diplomat pentru guvernul de la Belgrad. Dacă Kiš e singurul scriitor iugoslav, s-ar putea ca Andrić să fie singurul scriitor care a

scris în sârbo-croată.

Dorian Branea: Să ne întoarcem la Krleža. Krleža e o figură stranie, a fost privit ani la rândul ca un fel de „patriarh” al literaturii iugoslave…

Michael Heim: „a fost un bun comunist.

Dorian Branea: „preşedintele Uniunii Scriitorilor, prieten apropiat al lui Tito, comunist din anii ’20 ş.a.m.d. În comparaţie cu el, Andrić are un altfel de destin. Andrić a câştigat premiul Nobel… Krleža a fost o persoană violentă în opinii şi un autor violent. Andrić era un om deschis, răbdător, liniştit, reflexiv. *Întoarcerea lui Filip Latinović*, romanul lui Krleža pe care îl consider unul dintre cele mai mari romane ale secolului XX, e o carte expresionistă şi, în acelaşi timp, o „definiţie” a Europei Centrale. Dacă ne gândim la romanul lui Andrić *Cronica din Travnik*, în care acesta descrie convieţuirea mai multor etnii – turci, bosniaci, francezi – obţinem o altă definiţie. E interesant de urmărit cum reuşeşte Andrić să reflecte această lume multidimensională, atât de diversă. Aş vrea să te rog ca, pornind de la cele două cărţi de care am pomenit şi de la cei doi autori, să faci o comparaţie între literatura sârbă şi literatura croată.

Michael Heim: Nu cred că Andrić e tocmai potrivit ca exemplu în acest sens, căci, cum spuneam, nu îl consider un autor sârb tipic. Până una alta, Ivo e un nume croat. Dar Andrić e o figură paradoxală din multe puncte de vedere. El a fost cu siguranţă „un om al lumii”, şi totuşi a scris mereu şi mereu despre acest mic petec de pământ de unde provenea: spaţiul bosniac.

Dorian Branea: A descris un mod de a trăi împreună. Cu siguranţă, Ivo Andrić nu ar fi putut fi geniul ideologic al separării Iugoslaviei…

Michael Heim: Da, numai că Andrić nu era interesat

de „a trăi împreună” în termeni politici. Era interesat de rădăcinile acestor culturi, mai curând într-un sens antropologic. Şi cred că tocmai de aceea îl citim astăzi. Krleža era cu totul altfel, era genul de central-european care s-ar simţi foarte bine în Europa Centrală de azi, cunoştea literaturile occidentale şi toate aceste culturi fiindcă el însuşi venea dinspre o cultură marginală. Şi tocmai despre asta vorbeşte în *Filip Latinović*.

Dorian Branea: E chiar interpretarea mea cu privire la acest roman.

Michael Heim: Apoi, *Filip Latinović* se referă la condiţia artistului tânăr, fapt ce a făcut posibilă paralela cu *The Portrait of an Artist as a Young Man*. Amândouă romanele vorbesc despre dificultatea omului de a se maturiza ca personalitate creatoare, dar şi despre dificultatea de a se maturiza ca fiinţă umană. De aici şi universalitatea lor.

Dorian Branea: Părerea mea este că *Filip Latinović* e o carte despre imposibilitatea de a te întoarce acasă. Filip Latinović e atât de diferit de oamenii pe care i-a lăsat în urmă încât încercarea de a reveni e sortită inevitabil eşecului.

Dar poate că ar fi mai util să încercăm o comparaţie între Krleža şi Cinjański…

Michael Heim: Da. Am tradus prima parte din *Migraţii*, un roman minunat. Am fost de-a dreptul fascinat de această carte, fiindcă reuşeşte să îmbine două direcţii de obicei necooperante: romanul istoric şi modernismul. Prima parte a fost scrisă în 1929 şi reflectă foarte bine acea perioadă.

Dorian Branea: Cinjański e cunoscut ca întemeietorul romanului sârb modern. Din punct de vedere lingvistic, *Migraţiile* e o provocare.

Michael Heim: Ai dreptate. Când oamenii mă întreabă ce anume mă face să vreau să traduc un roman, trebuie să fiu onest şi să recunosc că, înainte de toate, este vorba de limbă. N-aş spune că „mesajul” nu e important, dar pot să mă închipui traducând un roman cu al cărui mesaj nu sunt de acord. Nu pot totuşi să-mi imaginez că m-aş apuca să traduc un roman cu o limbă interesantă, însă cu un mesaj periculos. În cazul lui Cinjański, m-a atras limba sa atât de bogată, de densă, de senzuală. Desigur mă interesa şi tematica lui central-europeană: acţiunea se petrece sub domnia Mariei Tereza. Intriga romanului o poţi reproduce în două sau trei propoziţii, dar nu ai spus nimic, trebuie să citeşti şi să savurezi fiecare pagină. A-l citi pe Cinjański e ca şi când ai mânca zaharicale turceşti: mesteci încet şi te bucuri de fiecare înghiţitură. Nu poţi mânca prea mult, dar te întorci mereu la farfurie. A fost o mare plăcere să-l traduc pe Cinjański, pentru că astfel l-am citit mai încet decât oricine altcineva…

Konrád şi melancolia traducerii

*

Adriana Babeţi: Să ne oprim puţin asupra literaturii maghiare. Ce autori ai tradus până acum?

Michael Heim: I-am tradus pe Örkény István, pe Esterházy Péter şi pe Konrád György. Pe primii doi cu câte un roman, iar din Konrád, o antologie de eseuri realizată de mine, făcând o excepţie, deoarece traduc de obicei numai beletristică. Konrád e bineînţeles un romancier, dar e, în acelaşi timp, un mare scriitor de eseuri. Volumul rezultat se numeşte *Melancolia renaşterii*. Nu e vorba despre Renaşterea europeană din secolul al XIV-lea, ci despre retrezirea la viaţă în epoca post-comunistă. Ca să pot realiza acest volum am citit peste 2000 de pagini rău fotocopiate, tipărite la o imprimantă veche, cu ace:

conferinţe, scrisori, articole, de toate. Fiecare piesă are un alt stil. Literar vorbind, e un adevărat spectacol. Am semnat, de altfel, şi postfaţa la acest volum, bine primit de critică. Mi-a plăcut îndeosebi ceea ce a scris Vladimir Tismăneanu despre *Melancolia renaşterii*. El spunea că e cea mai bună carte despre tranziţia post-comunistă.

Adriana Babeţi: Care e melancolia renaşterii, de fapt?

Michael Heim: întâi, de ce renaştere? Pentru că se produce o revenire la viaţă şi apoi pentru că, totuşi, această viaţă adevărată existase înainte, între cele două războaie. Aşadar te trezeşti, vezi cum ai fost înainte, mai vezi că lucrurile nu merg bine, nu atât de repede pe cât ai dori. De aici, melancolia. Konrád vorbeşte despre perioada dintre ’89—94. Asta ar fi prima etapă din istoria post-comunistă a Ungariei. Am aşteptat alegerile, am pândit ultimul său eseu şi abia atunci am făcut antologia. Sunt foarte mândru de cartea asta. Ea va câştiga în importanţă în anii următori, deoarece Konrád a înţeles şi a captat totul. E o mărturie preţioasă despre o etapă capitală din istoria Europei Centrale, în existenţa căreia n-a încetat să creadă şi a cărei importanţă continuă să o susţină.

Adriana Babeţi: Am tradus şi noi textul despre Europa Centrală în prima antologie a grupului nostru, *Europa Centrală – nevroze*, *dileme*, *utopii*.

Cornel Ungureanu: Ai fost în legătură cu Konrád când ai tradus eseurile?

Michael Heim: Da, tot timpul. Îl ţineam la curent cu selecţia.

Cornel Ungureanu: Era indiferent sau implicat?

Michael Heim: Absolut indiferent. Nu ştiu de unde îi venea indiferenţa. Mi-ar plăcea să cred că şi din faptul că avea încredere în mine. Dar mai cred că lucra la alte proiecte. Îi era perfect egal dacă iese cartea aşa sau altfel.

E cu totul diferit, ca autor, de să spunem, Kundera, care vrea să controleze fiecare pagină.

Cornel Ungureanu: Cât timp ţi-a luat făcutul cărţii lui Konrád?

Michael Heim: Mai întâi să vă spun ceva. În America nu există profesia de traducător. Evident, sunt persoane care traduc manuale despre maşini, de pildă. Dar meseria de traducător literar nu există. Nu se poate trăi din aşa ceva. Deci fiecare trebuie să aibă şi o altă profesie. Eu sunt profesor universitar. Tot ce traduc, traduc în intervalul de timp liber pe care mi-l lasă profesoratul. Uneori nu traduc nimic cinci-şase luni, fiindcă trebuie să mă pregătesc serios pentru cursuri. Când te afli în faţa unui amfiteatru, trebuie să ai ceva de spus. Apoi, mai sunt şi dizertaţiile studenţilor. Lucrările lor de licenţă. Trebuie citite capitol de capitol. Pentru un student e extrem de important ce îi spui. E viaţa lui acolo. Atunci nu fac decât asta. Vara lucrez bine şi în linişte. Tocmai de aceea călătoresc atât de puţin. Stau şi traduc. Unii spun: dar ai câştigat mult cu Kundera. Le răspund liniştit că nu am câştigat nimic. Autorul decide asupra drepturilor unui traducător. Traducătorul primeşte o sumă modestă de la editură, dar dacă scriitorul nu are chef să împartă drepturile de autor cu traducătorul, n-o face şi gata. În cele mai multe cazuri însă n-are nicio importanţă: cartea se vinde aşa de prost, încât nu există niciun fel de drepturi de autor. Eu obişnuiesc să spun cu ironie: a fi traducător e deosebit de rentabil… Dacă traduci, nu ai timp să călătoreşti, să mergi la restaurant, la spectacole. Când traduci nu cheltuieşti aproape niciun ban. Stai în faţa calculatorului cu cărţile tale.

Cornel Ungureanu: L-ai cunoscut pe Örkény? Aţi fost prieteni? Dar pe Esterházy?

Michael Heim: Pe Örkény l-am văzut doar cu două

săptămâni înaintea morţii lui, când îi traduceam *Expoziţia de trandafiri*. Pe Esterházy însă îl cunosc bine. Vine des în Los Angeles. Trebuie să mărturisesc că am fost puţin nervos când l-am întâlnit prima oară. De vină e, în primul rând, numele. E vorba de un vlăstar al celebrei familii Esterházy, un conte get-beget. În al doilea rând, are reputaţia de a fi extraordinar de inteligent. E nu numai scriitor, cunoscut pentru spiritul său limpede şi caustic, ci şi matematician. În al treilea rând, mi-era ruşine de maghaira mea nu tocmai fluentă. Mă torturasem zadarnic. Esterházy s-a dovedit un adevărat aristocrat, în sensul că a ştiut imediat să ne facă, pe mine şi pe toţi cei din încăpere, să ne simţim în largul nostru. E un interlocutor briliant, dar nu intimidează. Şi vorbeşte germana aproape la fel de bine ca maghiara. I-am tradus *Verbele auxiliare ale inimii*, care cred că s-a tradus şi la voi, şi o povestire extrem de hazlie pe care a scris-o ca omagiu lui Hrabal, cu ocazia împlinirii de către acesta a şaptezeci şi cinci de ani. *Verbele auxiliare* le-am ales pentru că mi-au fost propuse spre traducere, din întâmplare, la două-trei săptămâni după moartea mamei mele. În carte e vorba despre moartea mamei scriitorului. E un roman sută la sută postmodern – la fiecare pagină nararea evenimentelor e însoţită de un text al unui autor admirat de Esterházy, Bernhardt sau Borges să zicem –, dar e un roman postmodern cu suflet. Mi s-a părut o carte extrem de dificilă, greu de tradus.

Cornel Ungureanu: Citeşti frecvent literatură maghiară?

Michael Heim: Nu chiar atât de mult pe cât aş vrea. E o limbă pe care o redescopăr la fiecare traducere. Nu citesc ungureşte cu aceeaşi lejeritate ca în alte limbi pe care le cunosc.

Vrăjitoarele

Ioana Copil-Popovici: Ai tradus foarte mulţi autori din sfera central-europeană. Probabil au fost şi femei printre aceştia. Poţi detecta unele teme specifice scriiturii feminine din această zonă?

Michael Heim: Da. Am fost foarte curios când mi s-a oferit ocazia să traduc femei: mă întrebam dacă va fi dificil pentru mine ca traducător. După primele pagini am realizat că nu era nicio diferenţă, pentru că eu nu sunt, nu devin niciunul dintre oamenii pe care îi traduc, deci nici femeile pe care le traduc. Important e doar textul în sine. Textul poate să fie dificil, dar dificultăţile nu sunt legate de sexul autorului.

Am o studentă care a scris o lucrare foarte interesantă despre trei traduceri ale lui *Un coeur simple* de Flaubert. Este povestea unei femei simple.

Folosirea cuvântului „simplu” e periculoasă, fiindcă acesta are mai multe valenţe. În franceză sau engleză poate dobândi o conotaţie peiorativă, dar nu în mod obligatoriu. E la fel şi în română, nu-i aşa? Studenta a comparat cele trei traduceri din punctul de vedere al imaginii femeii, al felului în care aceasta este înfăţişată şi a constatat, în mod surprinzător, că cea mai veche dintre ele – datând din anii 1920 – era cea mai bună sau, cum se spune între traducători, cea mai adecvată. Cel dintâi traducător era cel mai bun (nu ştim dacă era feminist sau nu), pentru că a reuşit să evite prejudecăţile faţă de femei, spre deosebire de traducerile recente, de la care ne-am aştepta să fie corecte din punct de vedere ideologic, dar care conţineau multe insinuări negative la adresa acestei femei, insinuări care nu există în versiunea franceză. Toţi cei trei traducători au fost bărbaţi.

Deci ceea ce contează cu adevărat este tehnica

traducerii, nu sexul traducătorului. În ultimii cinci ani am tradus trei femei, două cehoaice şi o croată. Erau foarte diferite una de cealaltă. Pe două le-aş considera central-europene, una – mai general-europeană. Din scrierile acesteia din urmă, Sylvia Richterová, am tradus o scurtă parte a unui roman oniric şi care pare să se petreacă după un fel de dezastru nuclear. Nu mi-a fost foarte clar ce voia să spună, dar limba era foarte frumoasă, poetică şi înclinată spre auto-analiză, spre auto-deconstrucţie dacă vreţi. Sper să mă întorc la această lucrare şi să continui. A fost o experienţă interesantă, pentru că de multe ori mă simţeam pierdut şi am fost obligat pur şi simplu să am încredere în autoare şi în cuvintele ei.

Cealaltă scriitoare cehă pe care am tradus-o e Daniela Fischerová. I-am tradus o piesă numită *o nenorocire neaşteptată*. O consider o operă tipic central-europeană, pentru că este o piesă de idei şi care presupune o cunoaştere reală a celorlalte culturi europene. Este o alegorie politică despre două personaje – Iov şi Niobe –, conţinând aşadar elemente biblice şi de mitologie greacă. Personajele se ceartă, iar noi ştim că ele se află într-o casă de nebuni din Cehia şi că se ceartă din cauza relaţiilor cu taţii lor. Iov i-a permis „tatălui" său, adică lui Dumnezeu, să-l domine, pe când Niobe s-a revoltat împotriva părintelui ei, Tantalus. Ea îl simbolizează pe disident, el – pe cehul bun şi ascultător. Această dezbatere este una continuă în societatea cehă: dacă să ne revoltăm sau nu. Asta se observă atât în literatură – în *Švejk*, de pildă – cât şi în viaţă, în discuţiile ce au urmat invaziei sovietice. Autoarea este preocupată de problemele ceheşti actuale într-un mod foarte intelectual şi, cred eu, de succes. Piesa a fost pusă în scenă la New York de către un ansamblu studenţesc, însă de

atunci nu am întâlnit pe nimeni care să priceapă despre ce este vorba în spectacol. Am trimis piesa unei regizoare care tocmai terminase de lucrat *Aşteptându-l pe Godot* şi, deşi este mult Beckett în această piesă, mi-a răspuns că regretă, dar e prea intelectuală chiar şi pentru ea.

Cea de-a treia scriitoare este croata Dubravka Ugrešic. Dubravka, cu care am devenit bun prieten, a avut probleme în Croaţia şi locuieşte acum câte puţin peste tot. Nu a fost obligată să-şi părăsească patria pentru că altfel ar fi fost închisă sau trimisă într-un lagăr, ci pentru că viziunile ei nu sunt naţionaliste, deci nu corespund spiritului epocii. Cartea pe care am tradus-o, *Trecerea peste romanul-fluviu*, este o operă foarte literară – o altă caracteristică central-europeană – şi amuzantă. (E şi asta o trăsătură central-europeană? Nu ştiu.) În acest roman tipic postmodern, a cărui acţiune se petrece la o conferinţă de literatură dinainte de 1986 – înainte ca totul să se fi întâmplat, deci nu are nimic de-a face cu evenimentele post ’89 sau cu războiul din fosta

Iugoslavie –, un grup de scriitori se adună şi simbolizează în mod hilar caracteristicile fiecărei naţionalităţi. Dar pentru asta trebuie să ştii care sunt acestea, trebuie să fi citit Flaubert, trebuie să ştii care era atunci situaţia în Cehoslovacia, ce s-a întâmplat în ultimii 10 – 15 ani în Uniunea Sovietică ş.a.m.d. Asta presupune foarte multe din partea publicului american, cel puţin. Nu spun că romanul nu e citit. Dar e greu să convingi un grup mare de cititori că este ceva ce ei ar putea găsi interesant.

Am mai tradus şi câteva parodii ale Dubravkăi după opere ruseşti. Şi aici virtualul public al traducerii se confruntă cu o problemă. Cum să înţelegi o parodie, dacă nu ai citit originalul? Nu trebuie să citeşti în limba de bază, dar trebuie să ştii măcar cui îi aparţine – sau că există! şi,

mai ales într-o societate în care, din nefericire, cultura literară nu este considerată o prioritate, e foarte greu să găseşti oameni care să citească aşa ceva. În Europa Centrală e cu totul altfel.

Însă nu vreau să idealizez statutul scriitorului acolo. Cum am spus, Dubravka a avut multe dificultăţi. A fost numită una din cele „cinci vrăjitoare din Zagreb” într-unul dintre ziarele de mare tiraj. Toate victimele „vânătorii de vrăjitoare” au fost acuzate de „iugo-nostalgie”, cea mai periculoasă infracţiune în Croaţia tudimaniană. Am făcut tot ce am putut ca să o apăr. Am mers chiar la o întâlnire internaţională a Pen Clubului la Dubrovnik, pe care mulţi membri ai organizaţiei – al cărei mandat principal e să stea alături de scriitorii „persecutaţi” – o boicotaseră fiindcă membrii croaţi tăcuseră în faţa învinovăţirilor absurde de „vrăjitorie”. Protestul meu public n-a avut niciun efect. Dubravka e în continuare pe drumuri. Un an într-o ţară, unul într-alta. Ideea de exil, care este şi ea central-europeană, pare încă foarte actuală.

Artişti, cuvinte, cafenele

Gabriel Kohn: Aş dori să te provoc cu o întrebare a colegului nostru Tinu Pârvulescu, aflat zilele acestea în călătorie de nuntă la Viena: în ce măsură este modernismul vienez coerent din punct de vedere stilistic? Dacă, de pildă, sensibilitatea unui Hofmannsthal se regăseşte în picturile lui Schiele sau în muzica lui Schönberg… Există oare o legătură între acestea?

Michael Heim: Da, într-adevăr, cred că formează un întreg. Fiindcă vorbim despre Europa Centrală, poţi vedea efectele acestei coerenţe în faptul că sensibilitatea austriacă se difuzează bine în alte spaţii. Cred că ceea ce toţi au în comun – Hofmannsthal, Schiele, Schönberg, Loos în arhitectură – este o aşezare la răscrucea secolelor al

XIX-lea şi al XX-lea, la răscrucea dintre concret şi abstract, ca o mişcare către abstract, către necunoscut, care îi face pe toţi să fie interesanţi, vitali, novatori. Predilecţia pentru abstract este calitatea esenţialmente central-europeană a tuturor. Schönberg e un bun exemplu: alege sistemul dodecafonic ca bază pentru ceva nou, folosind, deci, ceva foarte raţional pentru a obţine un efect creativ. Aceasta se leagă, evident, şi de opera lui Wittgenstein şi Mach; există o mulţime de influenţe reciproce. Cred, aşadar, că asta face ca întregul să fie atât de atractiv pentru vremea noastră, mai precis faptul că fiecare aspect al acestui, dacă doriţi, *Zeitgeist* colaborează cu celelalte. Era un soi de „paradis interdisciplinar" *avant la lettre*. Într-o anumită măsură, modernismul Europei Occidentale se caracterizează prin aceleaşi trăsături, însă aş spune că acesta e mai puţin abstract, mai puţin filosofic. Sunt, de fapt, caracteristicile care îi conferă Europei Centrale o savoare proprie. Nu există, de pildă, un

Karl Kraus în Europa Occidentală; nu a existat cineva care să fi putut, ca el, să sintetizeze totul şi să transpună acest tot în limbaj; nu ai, în Europa Occidentală, cultul limbii manifestat în Mitteleuropa. Acest interes pentru limbaj – iar aici Wittgenstein trebuie evocat din nou –, interesul pentru cuvintele înţelese ca unităţi individuale mi se pare a fi extrem de important; el poate proveni, cel puţin în parte, din faptul că în acest spaţiu există atât de multe limbi vorbite.

Gabriel Kohn: Am putea descoperi un program neexprimat al acestei generaţii sau este vorba doar de întâlnirea într-un anumit timp şi loc a mai multor personalităţi?

Michael Heim: Nu văd cum ar fi putut, fiecare dintre ei, să lucreze izolat. Nu cred însă că a fost nevoie de

întâlniri efective sau de un program comun.

Marius Lazurca: Existau instituţii, oficiale sau neoficiale, care îi uneau, iar acest lucru confirmă, de fapt, ceea ce spui. De exemplu, cafeneaua pare să fi jucat un rol foarte important în acest spaţiu.

Michael Heim: Da, e adevărat. E interesantă, fiindcă veni vorba, comparaţia dintre cafeneaua vieneză şi cea budapestană. Erau identice şi totuşi destul de diferite: amândouă locuri de întâlnire pentru intelectuali, însă Budapesta era în epocă puţin mai provincială şi deci ceva mai frivolă. Scriitorii maghiari evocă varianta maghiară *ad nauseam* şi trebuie să spun că nu-mi pot închipui o adevărată emulaţie intelectuală acolo. Nu ştiu totuşi dacă putem să ne imaginăm că Schönberg, Schiele şi Hofmannsthal se întâlneau, să zicem, în fiecare sâmbătă la o anumită oră; exista mai degrabă un spirit comun, care plutea, cumva, în atmosferă, un anumit număr de idei comune. Iar acest fapt a condus către o anumită orientare comună. Prin urmare, chiar dacă acest lucru nu se poate, desigur, demonstra, cred că absenţa uneia dintre aceste personalităţi ar fi influenţat într-un fel sau altul activitatea celorlalte.

Radu Păiuşan: Acest lucru demonstrează, poate, importanţa pentru Europa Centrală a spaţiului public, a locurilor care formau acest spaţiu public, fie că era vorba de cafenele sau de alte locuri de întâlnire.

Michael Heim: Este ceva care ne lipseşte foarte mult în Statele Unite: locurile noastre de întâlnire tind să se rezume doar la conferinţele academice. E foarte artificial, fiindcă acestea sunt structurate în jurul unor chestiuni cum ar fi găsirea unui loc de muncă, promovarea în carieră, publicarea unor volume etc. („*Publish or perish*” este sloganul lumii universitare americane). E vorba,

aşadar, despre un fenomen puţin organic. În Europa Centrală totul era mai organic, mai puţin artificial. Am impresia că astăzi viaţa intelectuală devine din ce în ce mai profesionalizată. Peste tot.

Radu Păiuşan: Poate că nu este vorba de faptul că oamenii nu mai doresc să se întâlnească, ci mai degrabă de faptul că nu mai ajung să se întâlnească. Dorinţa de a se întâlni, de a avea un spaţiu comun a rămas poate neschimbată…

Michael Heim: Nu sunt deloc sigur că aşa stau lucrurile. S-ar putea ca noi să fi pierdut această dorinţă, mai ales pentru că, în general, oamenii nu ştiu ce pierd. Şi e limpede că ceva lipseşte în viaţa intelectuală contemporană din cauza dispariţiei acestor locuri de întâlnire şi de dezbatere intelectuală liberă. Probabil că toate acestea nu sunt atât de acute în Europa, dar cu siguranţă aşa stau lucrurile în Statele Unite. Centrul de greutate s-a mutat dinspre cafenea înspre Universitate. O mare diferenţă! Ce-i drept, devine mai uşor, de pildă, să descoperi influenţele: totul apare în notele erudite din josul paginii. Poţi relua uşor evoluţia, formarea unei idei, fiindcă totul e documentat, totul apare în notele de la subsol. După opinia mea, asistăm la o diminuare a creativităţii vieţii intelectuale şi a vieţii culturale înseşi.

Adriana Babeţi: Dar marii prozatori austrieci, Musil, Broch, Doderer, sunt citiţi?

Michael Heim: *Omul fără însuşiri* tocmai a apărut într-o nouă traducere, cu recenzii foarte entuziaste. Pe Broch îl citesc puţini, pe Doderer abia dacă îl cunosc câţiva. Din motive comerciale, Kafka, Mann, marii clasici sunt retraduşi acum. Dar se traduc foarte puţini autori noi. Cei vechi sunt reeditaţi pentru că nu mai există *copyright* şi se pot scoate mulţi bani din asta. Toată lumea cumpără

aceste cărţi care se predau la universitate, mai ales Thomas Mann şi Kafka.

„Nu există formule univoce”.

Sorin Tomuta: Acorzi în prezent o atenţie deosebită literaturii române. Care sunt motivele acestei apropieri?

Michael Heim: M-am ocupat de literaturile central-europene timp de un deceniu sau două înainte de a realiza ce puţine lucruri se ştiu despre literatura română (spun „se ştiu” referindu-mă la publicul american sau în general la cel vorbitor de limba engleză). Momentul în care am descoperit aceasta a fost atunci când am organizat conferinţa dedicată traducerilor din clasicii literaturilor central-europene – cea la care m-am referit când am vorbit de motivele pentru care am început să învăţ limba română. Acum aş vrea să mă întorc la ea. Doream să stabilim câte dintre operele lor apăruseră în engleză, câte aveau o traducere decentă sau necesitau o revizuire, câte se găseau încă la dispoziţia potenţialilor cumpărători, în fine, care trebuiau retipărite. Grupul de cercetători era constituit din mai multe echipe, câte una pentru fiecare literatură, anume: cehă, slovacă, sârbă, croată, poloneză, maghiară şi română. Acestea erau literaturile pe care le consideram a fi reprezentative pentru Europa Centrală. Echipele erau compuse din câte doi membri: unul a cărui limbă maternă aparţinea grupului enumerat anterior, celălalt având ca limbă maternă engleza. Era obligatoriu ca ambii să fi studiat literatura de care se ocupau la nivel academic. Vorbitorul de limbă engleză trebuia să verifice calitatea traducerii, pe când colegul său oferea perspectiva celui venit dinspre cultura respectivă, atent ca nicio operă importantă să nu fie lăsată pe dinafară, importantă mai cu seamă pentru acea cultură în sine, spre deosebire de ceea ce un *outsider* ar putea considera ca fiind esenţial. Nu m-

am izbit de nicio greutate în a găsi nativi ai culturilor respective, cercetători; suntem binecuvântaţi cu un număr important de emigranţi talentaţi. De asemenea, n-au fost dificil de descoperit nici specialişti americani pentru fiecare din literaturile în cauză, cu excepţia celei române. Am căutat, am căutat, am căutat… dar în cele din urmă am fost nevoiţi să abandonăm. Virgil Nemoianu, reprezentantul nostru român, s-a văzut obligat să formeze singur o echipă. Deci, în ciuda existenţei mai multor comunităţi de români în oraşele americane, niciun membru al acestora, născut acolo, dar cu suficiente cunoştinţe de limbă română, nu părea să fie interesat de studiul serios al literaturii române.

După ce Virgil a întocmit lista de opere româneşti, am văzut că erau suficiente pe care aş fi dorit să le citesc eu însumi, dar care nu fuseseră încă traduse, deşi o meritau cu prisosinţă. Era, repet, o listă numai a operelor „canonice”, care, consideram noi, trebuiau să fie accesibile publicului de aici, deoarece îşi dovediseră valoarea. Am inclus opere de la începuturile acestor literaturi până la finele celui de-al doilea război mondial. Evident, perioada postbelică s-a dovedit a fi, pentru aproape toate literaturile luate în discuţie, extrem de bogată, un motiv în plus să aflu ce s-a întâmplat în România din punct de vedere literar. Deoarece cunosc alte literaturi din regiune, m-am gândit că îmi va fi mai uşor să mă familiarizez cu literatura română decât unuia care porneşte de la zero. În fond, e un fenomen analog învăţării unei limbi. Când ştii câteva limbi romanice, toate cu o structură gramaticală asemănătoare, poţi să înveţi fără dificultăţi o altă limbă din aceeaşi familie. Aş dori să vă trimit un articol pe care l-am scris recent despre – ca să folosesc un termen german – „Sprachbund”. Există caracteristici comune multor limbi,

fiindcă au fost vreme îndelungată aproape una de alta, nu pentru că ar fi organic înrudite. Cred că e important ca oamenii să înţeleagă faptul că aici nu e doar o chestiune de literatură, ci şi una de limbă, chiar dacă e vorba de limbi foarte diferite…

Sorin Tomuta: … Şi chiar de cultură, probabil, în sens larg.

Michael Heim: Da. e aproape istorie. E socio-lingvistică, e istorie, e cultură în general.

Sorin Tomuta: Fiindcă tot am vorbit de literatura română, trebuie spus că discuţia cu privire la apropierea culturii române sau, mă rog, a unui segment al ei, de modelul central-european a suscitat polemici aprinse aici, în România.

Michael Heim: „Am auzit.

Sorin Tomuta: „Chiar grupul nostru a fost deseori întrebat ce autori români intră în zona de incidenţă central-europeană şi de ce. Noi credem că nu există numai scriitori care pot fi incluşi în acest areal cultural în virtutea biografiei ori a istoriei, cum ar fi Slavici, de pildă, ci că moştenirea literară mitteleuropeană îşi dovedeşte şi astăzi vitalitatea şi forţa fascinatorie.

Michael Heim: Nu există formule univoce; am vorbit altă dată despre câteva caracteristici pe care le consider comune scriitorilor din această zonă. Ceea ce nu am spus, şi cred că e esenţial, este că o literatură ca atare nu aparţine în mod necesar Europei Centrale, fiindcă o literatură include multe individualităţi, iar individualităţile scriu dinăuntrul fiinţei lor, nu doar pentru a se înscrie într-o tradiţie. Până la urmă scriitorii îşi pot genera propria lor tradiţie sau pot fi interesaţi de anumite direcţii pe care alţi autori din aceeaşi ţară le ignoră. O caracteristică pe care nu am menţionat-o înainte şi care apare adesea în scrierile

central-europenilor – alăturându-se deci celorlalte, cum ar fi predilecţia pentru unele genuri, pentru ironie – este sentimentul exilului, atât de răspândit în literatura central-europeană.

Scriitorii români şi postcolonialismul

Sorin Tomuta: Din nefericire, literatura română e aproape necunoscută în Statele Unite. Care crezi că sunt motivele acestei situaţii? Şi o altă întrebare: se mai poate vorbi astăzi, la finele secolului XX, despre literaturi provinciale, literaturi marginale versus literaturi centrale, puternice? Mai există o asemenea separaţie? Dacă da, crezi că tradiţia şi accesul la o limbă de o circulaţie planetară sunt cauzele ei?

Michael Heim: Nu cred în diferenţierea literaturi provinciale versus literaturi metropolitane. Există doar scriitori buni şi scriitori mediocri. Anumite culturi dispun, însă, de mai mulţi scriitori de valoare la un moment dat, din diverse motive. E evident că o cultură precum cea a Americii, ţară cu peste două sute de milioane de locuitori, are mai mulţi scriitori valoroşi decât o ţară cu doar douăzeci de milioane. E o chestiune la fel de clară ca una care ţine exclusiv de cifre. Cred, în schimb, că putem vorbi despre o cultură provincială doar în cazul acelora care refuză să cunoască alte culturi. Iată definiţia provincialismului. Din păcate, e situaţia care domină în mare parte cultura americană, căci noi presupunem pur şi simplu că suntem numărul unu în lume. Asta se întâmplă şi în cultură, nu doar în politică. Am scris cu câţiva ani în urmă un articol în care încercam să explic de ce s-a tradus atât de puţin în engleză. Articolul l-a comandat şefa de redacţie de la *New York Times Book Review*. În final l-a respins totuşi, afirmând că în America se traduce tot ceea ce e necesar: dacă un scriitor străin nu e publicat în

engleză, asta înseamnă că nu e la fel de bun ca scriitorii de limbă engleză şi gata. Această persoană este în mare măsură responsabilă de cărţile ce vor fi citite sau nu de către publicul american, fiindcă volumele recenzate acolo sunt cele care se cumpără. O asemenea atitudine este una profund provincială. Pe de altă parte, ţările europene care traduc doar literatură anglo-americană sunt, de asemenea, provinciale într-un anumit sens. Cred deci că vina provincialismului nu trebuie atribuită unilateral americanilor sau europenilor. Fiecare literatură e obligată să-şi promoveze scriitorii de primă mărime peste hotare, iar pentru ca acest lucru să se întâmple e nevoie de oameni cu o temeinică pregătire literară care să decidă ce opere merită atenţia pe plan internaţional, şi doar apoi e nevoie de traducători performanţi.

Sorin Tomuta: Să ne întoarcem puţin la prima parte a întrebării, şi anume la cauzele pentru care literatura română nu e astăzi cunoscută dincolo de ocean.

Michael Heim: Nu mai încape îndoială că în America, şi în întregul spaţiu anglofon, se pune problema legăturii dintre politică şi cultură. E foarte greu ca o operă literară să se impună pe continentul nord-american dacă acea ţară din care provine respectiva scriere nu se află pe prima pagină a gazetelor. Nu s-au întâmplat prea multe prin România în ultimii ani; e adevărat, momentul 1989 a fost extrem de mediatizat timp de câteva luni, dar acest interval este prea scurt pentru ca mecanismul cultural să-şi înceapă funcţionarea. Când am încercat să atrag atenţia editorilor americani asupra literaturii cehe, a durat destul de mult până ce aceasta s-a impus definitiv, cu toate că evenimentele din Praga anilor ’68, ’69 au captat interesul americanilor timp de aproape doi ani. Bineînţeles, nu vreau să spun că trebuie să fiţi invadaţi pentru a fi citiţi…

Tot ce pot să vă sugerez este să găsiţi modalităţile prin care cele mai bune cărţi ale scriitorilor români să ajungă în mâinile specialiştilor americani. Revin la ideea acelei conferinţe: ar fi de un mare ajutor dacă s-ar putea amorsa anumite mecanisme culturale. De pildă, Internetul ne poate ajuta mult. Ar fi o bună idee să se înfiinţeze un *site* unde câţiva critici de valoare să prezinte cu regularitate cele mai importante titluri româneşti, însoţite de un rezumat, pentru ca oricine în lume să poată afla ceva despre ele. Ar fi desigur bine dacă acelaşi lucru l-ar face şi alte literaturi aşa-zis „mici”. Lumea întreagă ar putea avea astfel acces la o prezentare a ceea ce se întâmplă în literaturile respective. Nu există, din păcate, altă modalitate de a afla ce se mai petrece în alte spaţii culturale, nu există deocamdată o bancă de date pentru obţinerea acestor informaţii. Revin la prezenţa românească pe scena literară americană. Nu e foarte intensă, dar nici absentă în totalitate. Desigur, orice american cu o pregătire literară, rugat să numească un autor român, se gândeşte în primul rând la Ionesco. Mult mai recent, un alt român şi-a făcut simţită prezenţa într-un anumit segment al societăţii americane: Andrei Codrescu. Codrescu e cunoscut în principal ca o personalitate a radioului, datorită comentariilor sale de pe postul naţional cu privire la scena americană. Andrei Codrescu face asta cu o mare inteligenţă, privind totul din afară, spunând tuturor că e român; de altfel, accentul îl şi trădează, nu-l poţi confunda cu un american. El îşi transformă alteritatea într-un atu. E foarte deştept. A scris câteva cărţi despre America, despre modul personal în care percepe această ţară, dar publică şi versuri.

Sorin Tomuta: Poet fiind, Andrei Codrescu nu pierde niciun prilej de a-şi afirma fascinaţia pentru câţiva poeţi

români de marcă: Eminescu, Blaga…

Michael Heim: Numai că tot ce scrie, scrie în engleză. Avem de-a face cu un nou curent, postcolonial, extrem de important. Unele din cele mai bune scrieri în engleză (dar şi în germană sau franceză) sunt produse de către persoane care vin din afara Statelor Unite şi a Angliei şi care folosesc engleza ca pe o limbă străină. În cazul românilor sunt câţiva critici importanţi…

Sorin Tomuta: Virgil Nemoianu, Matei Călinescu.

Michael Heim: Exact, dar asta e cu totul altceva. Dacă vorbim despre literatură, se poate spune că Andrei Codrescu şi-a adus contribuţia la literatura americană. Salman Rushdie şi Naipaul sunt cazuri puţin diferite, deoarece ei folosesc engleza ca limbă maternă, nu au învăţat-o ca pe una străină. În Germania, de pildă, minoritatea turcă a dat câţiva autori care scriu în germană şi au un mare succes de public. În Franţa acelaşi lucru e valabil pentru scriitorii de origine arabă. Am citit recent un roman italian scris de un african. Iată că şi românii au reprezentanţi în această nouă tendinţă din literatură. Un prozator român care a fost tradus cel mai mult în ultimul timp este Norman Manea. El are mulţi admiratori printre cunoscătorii literaturii central şi est-europene. N-aş spune că numele lui este familiar în rândul celor care îl cunosc, de exemplu, pe Konrád György, dar e totuşi destul de prezent. Sper că va fi tradus mai mult, la fel cum sper că şi tinerii scriitori români cunoscuţi într-o oarecare măsură în afara graniţelor, cum ar fi Cărtărescu, îşi vor găsi editorul american.

Literatura şi exilul

*

Ioana Copil-Popovici: A câta parte din literatura americană este literatură „exilată” din Europa Centrală?

Michael Heim: America are un mare avantaj prin faptul că a găsit modul de a asimila noi personalităţi, de a le oferi o oportunitate, dar, în acelaşi timp, şi de a-i folosi foarte bine. Procesul nu este deci unidirecţional. Repet mereu că societatea americană nu pune preţ pe cultură şi că sistemul învăţământului american e slab şi aşa mai departe. Unul dintre motivele pentru care mergem totuşi înainte în ciuda acestei situaţii este acela că, spre deosebire de alte ţări, până de curând, noi am asimilat sânge nou, oameni care au venit aici să pună umărul pentru a edifica o nouă societate. Într-o generaţie sau două devin şi ei americani, şi se comportă ca şi ceilalţi americani. Întrucât asimilarea se face aşa de repede, scriitorii, mai ales cei născuţi în Statele Unite, tind să nu mai reprezinte ţara din care provin. Există şi excepţii – îndeosebi acum, în epoca multiculturalismului –, există situaţii în care eşti obligat să te uiţi înapoi. Totul a devenit modă odată cu romanul lui Arthur Haley, *Roots*, adică *Rădăcini*, cronica unei familii negre. Cuvântul „roots” s-a transformat peste noapte în clişeu: toţi au început să-şi caute cu pasiune originile. Acum cele mai multe grupuri care se consideră parte din configuraţia multiculturală îşi au scriitorii care scriu despre rădăcinile lor, despre originea lor etnică. O astfel de tendinţă este cea a autorilor evrei ca Saul Bellow, Bernard Malamud şi Philip Roth.

Ioana Copil-Popovici: Ce se întâmplă cu limba idiş, care este probabil cea mai exilată dintre limbi şi care pare să-şi fi găsit rădăcinile în Statele Unite după cel de-al doilea război mondial?

Michael Heim: Nu şi-a găsit cu adevărat „rădăcinile” în State după cel de-al doilea război mondial, ci la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX. Se poate spune că a primit un impuls după cel de-al doilea război

mondial, dar astăzi e pe cale de dispariţie. După moartea lui Isaac Bashevis Singer, nimeni nu scrie în idiş, însă există o mişcare în universităţile americane de revitalizare a acestei limbi, aşa că se poate studia idişul chiar foarte serios.

Ioana Copil-Popovici: Totuşi idişul devine, ca latina, o limbă moartă?

Michael Heim: Da. În cazul lui Singer era vorba de ceea ce, în termeni medicali, se numeşte „resuscitare artificială”. Fără îndoială, limba asta se va stinge curând.

Ioana Copil-Popovici: Întorcându-ne la intelectualitatea americană, la o parte a ei, preocupată de ceea ce se întâmplă în Europa Centrală, în ce măsură crezi că poate înţelege o persoană crescută în mediul american problemele Europei Centrale?

Michael Heim: În primul rând nu putem spune că americanilor pur şi simplu nu le pasă de Europa Centrală. Americanii sunt şi ei oameni şi, ca atare, sunt curioşi şi interesaţi de alte ţări ca oricine altcineva. Dar cultura americană pare să favorizeze descoperirea culturilor diferite pe căi distincte de cele culturale. Afli despre o altă ţară din ştirile de la televizor, din ziare. Dacă e să citeşti un roman, vei prefera probabil unul scris de un american sau un englez despre acea cultură. Dau întotdeauna două exemple: un best-seller de la începutul anilor ’80 se numea *Gorki Park*, o poveste poliţistă scrisă de un american pe nume Martin Cruise Smith, care a petrecut 10 zile la Moscova şi abia a pus piciorul în parcul Gorki. Dar tocmai prin romanul lui o mulţime de americani au aflat despre Moscova. Existau nenumărate romane ruseşti care ar fi putut oferi o informaţie reală despre ceea ce se petrecea în URSS, numai că acelea nu erau citite. Acelaşi lucru se întâmplă în cazul lui *Shogūn*. Literatura japoneză este

extrem de bogată, dar noi îl citim pe James Clavell. Nu putem afirma aşadar că oamenii ar fi lipsiţi de interes, numai că nu avem încredere în „blestemaţii ăştia de străini”.

Ioana Copil-Popovici: Există totuşi intelectuali care au o altă deschidere culturală. Cât înţeleg ei din ceea ce ştiu despre Europa Centrală?

Michael Heim: E o chestiune individuală. Aş spune că, deşi ar mai fi multe de tradus şi de scris din şi despre Europa Centrală, există destulă informaţie pentru orice persoană inteligentă şi cu bun simţ care doreşte să înţeleagă ce se petrece aici. Ce mă deranjează e că numărul de oameni care profită de această informaţie este mai mic decât mi-ar plăcea mie şi faptul că aceşti oameni au prea puţină influenţă în deciziile care se iau în legătură cu zona în discuţie.

O definiţie a Europei Centrale

Adriana Babeţi: Dacă ar fi să faci un dicţionar al *

romanului central-european, ce literaturi crezi că ar intra în cuprins?

Daciana Branea: … Crezi că balticii ar intra?

Michael Heim: Nu prea le cunosc literatura. Dacă nu i-aş include ar fi poate doar din cauza propriei mele ignoranţe.

Adriana Babeţi: Dar, de exemplu, Miłosz…

Michael Heim: Miłosz da. Pentru mine, Europa Centrală este Austro-Ungaria şi habsburgii. De aceea l-aş include pe Miłosz.

Adriana Babeţi: După părerea lui, şi ţările baltice intră în zona Europei Centrale.

Michael Heim: Am înţeles, dar nu sunt de acord. Atât cât cunosc eu această literatură. După părerea mea, ceea ce face specificul literaturii central-europene este

contactul cu zona austro-ungară. Am vorbit astăzi despre Oltenia care a fost sub dominaţie habsburgică, dar pentru o perioadă prea scurtă. În două sute de ani, însă, ai deja arhitectură, educaţie, mentalităţi.

Mircea Mihăies: Ca aici.

*

Michael Heim: Da, aici te simţi chiar în inima Europei Centrale. Cert este că cele trei ţări baltice, Lituania, Letonia şi Estonia trebuie studiate împreună. Lituania ar aparţine poate Europei Centrale datorită legăturii cu Polonia, Letonia şi Estonia datorită legăturii cu Germania, cu Liga hanseatică.

Adriana Babeţi: Dar o parte a literaturii italiene?

Michael Heim: Bineînţeles.

Adriana Babeţi: La ce autori te gândeşti?

Michael Heim: Toată echipa de scriitori de la Triest. Svevo în primul rând… dar şi un autor contemporan, Tomizza…

Adriana Babeţi: Da, Tomizza este deja tradus în română.

Michael Heim: Cu ce roman? Şi eu lucrez acum la ceva de Tomizza.

Sorin Tomuta: Editura unde lucrez a publicat *Materada*.

Michael Heim: Excelent. Şi la noi o să apară.

Adriana Babeţi: Ar mai fi Giuliana Morandini.

Michael Heim: Nu o cunosc. Dar Magris? *Un altro mare*. Este un roman nemaipomenit. Trebuie să-l traduceţi imediat. E un roman postmodern despre Carlo Michaelstädter, un filosof foarte interesant, care a murit tânăr.

Daciana Branea: Vorbeai despre *Praga Magica*…

Michael Heim: Da, de Ripellino. Se găseşte în

franceză, în germană. În engleză am tradus-o eu.

Dorian Branea: Ceea ce e interesant este că, pentru tine, la baza conceptului de central-europenitate stă în principal moştenirea imperială habsburgică. De ce?

Michael Heim: Nu văd ce alte criterii ar mai putea fi.

Dorian Branea: Deci pentru a defini acest concept trebuie pornit de la Imperiul Austro-ungar.

Michael Heim: De unde altundeva?

Dorian Branea: Da, sunt conştient că trebuie intrat adânc în structura imperială pentru a înţelege conceptul de central-europenitate, pentru a găsi acolo caracteristicile de bază ale central-europenităţii…

Michael Heim: Iată de ce Italia funcţionează foarte bine în această schemă. Până la Veneţia. Veneţia avea legături constante cu Dalmaţia, cu Dubrovnikul.

Adriana Babeţi: Am văzut împreună cu Cornel Ungureanu arsenalul de la Verona care este tipic austriac, epoca Franz Josef.

Cornel Ungureanu: Italienii s-au grăbit să ascundă toate urmele austriece. Şi au reuşit: e foarte greu să le descoperi.

Michael Heim: Dar numai în Nord.

Adriana Babeţi: În Nord, sigur. Însă ele sunt vizibile în Gonţia şi, mai intens, la Triest.

Michael Heim: Tocmai la Gonţia se petrece acţiunea din *Un altro mare* a lui Claudio Magris…

Americanul era Generalul

Dorian Branea: Cum ai descrie relaţia dintre Europa Centrală şi Rusia din punctul de vedere al ideilor, afinităţilor?

Michael Heim: Am un răspuns foarte personal la această întrebare. Am foarte mulţi prieteni şi colegi ruşi şi aproape la toţi, ori de câte ori menţionez un autor central-

european, observ cum se închistează. Ei trăiesc într-o altă lume şi aceste lucruri nu-i interesează absolut deloc. Joseph Brodsky, unul dintre marii poeţi ai secolului XX, nu era absolut deloc interesat de Europa Centrală. Odată am fost prins într-o aglomeraţie grozavă pe autostradă împreună cu el – îl conduceam la o conferinţă – şi am avut o conversaţie de vreo două ore. Am stat de vorbă şi despre Europa Centrală. „Sunt doar nişte mărunte popoare slave care nu ne interesează”, a spus el.

Daciana Branea: Dar nu sunt doar nişte popoare slave!

Michael Heim: Aşa gândesc ei. Schimburile de păreri dintre Brodsky şi Kundera în deceniul al optulea şi dintre el şi Havel în deceniul al nouălea îmi par penibile. Brodsky îi tratează condescendent, cu trufie. E greu să găseşti un rus care să ştie mai multe lucruri despre aceste literaturi, despre această zonă, în general. Îi interesează Rusia, Europa şi atât... Pe de altă parte, cred că toţi central-europenii citesc literatură rusă, aşa cum citesc Goethe, Dante sau Cervantes. Nu ştiu dacă are vreo legătură cu Rusia ca ţară.

Dorian Branea: Să reformulez. A influenţat marea literatură rusă a secolului al XIX-lea romanul central-european?

Michael Heim: Bineînţeles. Am mai fost întrebat ceva asemănător: dacă romanul central-european postbelic a influenţat literatura anglo-americană. Răspunsul este „da”, pentru că toţi au citit aceste romane, nu neapărat pentru că toţi au început imediat să scrie în acest fel. Dacă scriitorii şi-ar schimba total viziunea nu ar mai exista literaturi naţionale sau caracteristici naţionale ale unei literaturi. În acest caz nu am mai putea vorbi nici despre o literatură central-europeană. Dar această influenţă există

într-o formă mai puţin concretă. Sunt şi autori care imită pur şi simplu.

Daciana Branea: Vezi, într-o oarecare măsură, Nicolae Breban.

Michael Heim: Nu-l cunosc încă pe Breban. Am cumpărat câteva romane ale lui. Acum o să le citesc în lumina observaţiei tale. Dar, de pildă, Iris Murdoch: scrie romane ruseşti despre excentrici englezi. Bineînţeles, şi personajele ruseşti sunt excentrice, însă ea scrie romane de idei în care personajele reprezintă aceste idei în stilul romanului rus.

Sorin Tomuta: Uniunea Sovietică nu mai există.

Poţi delimita foarte clar Uniunea Sovietică de Rusia actuală? Crezi că este o mare diferenţă între cele două?

Michael Heim: Da, absolut. Nu aş spune totuşi că ruşii sunt sută la sută occidentalizaţi…

Sorin Tomuta: Cred că ar fi imposibil.

Michael Heim: Sunt ruşi. Bineînţeles că totalitarismul a lăsat o moştenire uriaşă. Pare că un sânge străin s-ar fi infiltrat în organismul rusesc şi – vor, nu vor – a devenit propriul lor sânge. Totuşi Uniunea Sovietică a luat sfârşit. Ruşii cu care stau de vorbă înţeleg ce s-a întâmplat, nu mai vor ca lucrurile să se repete; citesc multă literatură occidentală, pe care încearcă să o imite cât mai bine.

Sorin Tomuta: întreb asta pentru că se pare că există, totuşi, o nostalgie. Vezi mii de oameni ieşind pe străzi.

Michael Heim: Aceasta este o problemă în mare parte politică, nu culturală. Oamenii ies pe străzi pentru că nu au de mâncare. Am simţit şi eu această nostalgie, e adevărat. Într-una din vizitele mele în Rusia am fost invitat la o zi de naştere. Dacă vă amintiţi, la Cehov sau la alţi autori ruşi, apare de obicei un anume personaj – generalul care este invitat la petreceri, persoana importantă. Am fost

invitat la o petrecere – e clar că Americanul era de data asta Generalul. Nu voiam să merg doar ca să fiu privit. Dar m-am hotărât când am aflat că petrecerea era organizată într-un apartament în comun, o komunal kă. Să zicem, un apartament de cinci camere; în fiecare cameră locuia o familie de şase-şapte persoane şi toţi foloseau aceeaşi baie şi bucătărie. Aproape 60 de oameni. Vă puteţi imagina: să trăieşti o viaţă întreagă în asemenea condiţii. Toţi se urau unii pe alţii, pentru că toţi voiau să meargă la baie sau la bucătărie în acelaşi timp, vecinii făceau murdărie, gălăgie etc.

Adriana Babeţi: Brodsky scrie despre aşa ceva într-unul din eseurile lui autobiografice.

Michael Heim: Am hotărât să merg la petrecere pentru că nu văzusem niciodată un apartament în comun. Asta se întâmpla în anii ’80. Atunci nu mai locuiau decât doi oameni în fiecare cameră. I-am întrebat pe locatari – erau mult mai bătrâni decât mine, aveau în jur de 60 de ani – cum se simţeau în apartamentele în comun în anii ’30, când acestea erau aşa de ticsite. Au fost foarte entuziasmaţi: „Era minunat, ne iubeam, ne ajutam reciproc”. Îţi puteai da seama imediat că nu fusese aşa. Ceea ce-i emoţiona pe oamenii aceia era nu amintirea unei convieţuiri fericite – absolut imposibilă în acele condiţii teribile – ci amintirea vârstei lor tinere, şi amintirea aceasta covârşea memoria unei vieţi chinuite.

Această nostalgie nu înseamnă însă nimic pentru viitorul ţării. Iar oamenii tineri nu au niciun fel de nostalgie de acest fel, pentru că nu cunosc decât prezentul în care trăiesc şi îşi doresc un viitor mai bun.

Adriana Babeţi: O întrebare mai comercială:

spune-ne despre prozatorii ruşi contemporani importanţi – în afară de Soljeniţîn –, cum ar fi Axionov, pe

care l-ai cunoscut, Limonov, Erofeev.

Michael Heim: Sunt doi Erofeev, de fapt. Acesta care a murit şi încă unul. Amândoi sunt foarte buni scriitori.

Adriana Babeţi: Autori, mai ales din „valul negru”. Sau să nu-i clasificăm. Au mai mult succes în traducere în Statele Unite decât marii central-europeni?

Michael Heim: Nu. De fapt, se bucură de acelaşi succes ca oricare alt scriitor european. Adică abia dacă sunt citiţi.

Adriana Babeţi: 2000 de exemplare tiraj maxim.

Cornel Ungureanu: În afară de Kundera…

Sorin Tomuta: Cum se scrie astăzi în America roman? Foarte scurt?

Michael Heim: Nu neapărat. Se scriu şi romane lungi, dar de regulă cu cât sunt mai lungi, cu atât sunt mai proaste. Oamenii cumpără romane ca să aibă ce citi în avion, înainte de culcare, aşa că le preferă pe cele lungi. Dacă sunt prea scurte le-ar putea termina înainte de aterizare. Romanele lungi sunt la modă, dar sunt toate pe acelaşi tipar: spionaj, dragoste, *horror*.

De ce nu adolescenta?

Adriana Babeţi: Tema aceasta a adolescenţei, pe care tu vrei s-o dezvolţi într-un curs de literatură comparată la facultate, pe noi ne interesează şi ca o temă obsesivă în romanul central-european, începând cu cel austriac şi terminând chiar cu cel român. Noi nu îi spunem tema adolescentului – chiar Cornel vorbea despre asta –, ci tema ne-formatului, a imaturităţii.

Cornel Ungureanu: Gombrowicz îi zicea imaturitate. Tema circulă în toată Europa Centrală.

Adriana Babeţi: Ar fi o temă de reflecţie fertilă, după părerea ta?

Michael Heim: Eu aş numi-o totuşi adolescenţă. Acea

imaturitate, acea neîmplinire. De ce nu adolescenţă? Un adolescent este neterminat.

Cornel Ungureanu: Primele romane de mare succes din literatura română au fost romanele cu adolescenţi. Există un scriitor mai puţin important, care se numeşte Ionel Teodoreanu şi care a întors pe dos literatura. Mircea Eliade a învăţat destul de mult de la acest scriitor. Discutam ieri despre *Fata căpitanului*. Eliade are tot timpul obsesia copilului sau a adolescentului genial, genialoid, care rupe şi distruge orice limită. Aceasta a învăţat-o de la romancierii mai mici din literatura română…

Adriana Babeţi: Mai comerciali, mai de succes.

Cornel Ungureanu: Ideea de adolescenţă în toate literaturile şi peste tot a fost una care a schimbat structura culturii. *Rătăcirile elevului Törless* ale lui Musil, de pildă, a răsturnat canoane.

Michael Heim: V-aş putea recomanda un alt roman foarte reuşit, pe aceeaşi temă: *Eşti Kornél* al lui Kosztolányi, un mare prozator interbelic. Titlul romanului e dat de numele eroului, un adolescent precoce şi foarte simpatic. Eu caut acum un editor pentru varianta engleză.

Cornel Ungureanu: Este tradus şi în româneşte.

Michael Heim: A, e perfect. Acest Eşti Kornél, când pleacă în Europa – este interesant, pentru că vrea să se integreze în Europa –, ia cu el romanul *Cuore*.

Cornel Ungureanu: Edmondo de Amicis. Şi aceasta este tot povestea unui adolescent.

Michael Heim: Da, toate fac parte din povestea vieţii oricărui adolescent din spaţiul (central) european al anilor ’30—40.

Adriana Babeţi: Noi am dezbătut în seminariile noastre dacă există un repertoriu tematic specific Europei

Centrale. Ai reflectat asupra acestei probleme pentru că eşti foarte apropiat de această literatură?

Michael Heim: O temă ar putea fi adolescenţa, numai că aceasta este o temă universală, nu aparţine doar acestui spaţiu.

Cornel Ungureanu: Aici este vorba despre adolescentul vicios, bolnăvicios.

Michael Heim: Dar cam toţi adolescenţii sunt predispuşi la boală.

Adriana Babeţi: Alte teme?

Michael Heim: După părerea mea, nu este vorba atât de teme, cât de viziune. Am vorbit zilele acestea despre ironie, autoironie. Apoi ar mai fi genurile specifice: romanul filosofic, aforismul.

Adriana Babeţi: Dar nu crezi că există teme specifice, topoi literari?

Michael Heim: Mai degrabă topoi – ceea ce ne apropie din nou de genuri – decât teme.

Adriana Babeţi: Noi ne-am propus un proiect destul de îndrăzneţ pentru a stabili care sunt temele specifice, alcătuind un fel de repertoriu sau „catalog" tematic.

Michael Heim: Am impresia că va fi destul de greu de realizat.

Adriana Babeţi: În *Dicţionarul romanului central-european din secolul XX*, la care lucrăm, există un indice tematic. Am putut observa că un număr de teme sunt reiterate în aproape toate romanele. De la imaturitate la agonic, de pildă. Am publica, în timp, o serie de volume tematice. De exemplu, un volum care s-ar ocupa doar de problema agoniei, altul de metamorfoză – e ideea lui Marius, un altul despre o altă obsesie central-europeană, masochismul. Un altul ar fi pe tema fascinaţiei extremelor, politice şi ideologice.

Michael Heim: Da, acesta ar fi lucrul cel mai eficient. Este o practică destul de frecventă. Şi ar rezulta o serie de cărţi utile unui studiu comparat.

Dorian Branea: Am putea urmări o singură temă în mai multe romane. Asta ne sugerezi? Personal, cred că ar merge. Acum lucrez la ceva ce se bazează pe ideea de subversiune în Europa Centrală. Şi acest tip de abordare funcţionează foarte bine.

Sfaturi pentru o istorie a literaturii central-europene

Adriana Babeţi: Dar ce părere ai despre dicţionarul romanului central-european despre care ţi-am vorbit?

Michael Heim: Asta, da. Pentru că ar putea oferi o idee despre cele mai importante romane de bază ale acestor literaturi, mi-ar arăta ce cărţi trebuie să citesc. Ca istoric, aş putea afla care sunt romanele care se referă la o anumită perioadă.

Dorian Branea: Cum se reflectă istoria în aceste romane…

Michael Heim: Da, i-aş vedea rostul.

Adriana Babeţi: La ce alte instrumente de lucru – *9*

pentru studenţi, pentru specialişti – am mai putea să ne gândim, după părerea ta?

Michael Heim: Foarte greu de realizat, dar foarte utilă ar fi o istorie a literaturii Europei Centrale. Structura de bază ar fi cronologia. Nimeni nu a mai realizat până acum o istorie literară care să depăşească graniţele unei singure ţări. Aţi putea încorpora partea tematică în cadrul acestei lucrări.

Adriana Babeţi: La acest proiect cu istoria, dar nu numai pe roman, ci pe toată literatura, lucrează deja un colectiv internaţional, coordonat, între alţii, de Virgil Nemoianu şi Marcel Cornis-Pope. E un grup foarte mare de comparatişti. Proiectul se numeşte „Istoria literaturii

central-europene”.

Mircea Mihăieş: Nu este o cronologie.

Michael Heim: O istorie care nu este o cronologie?

Adriana Babeţi: Nu, e o „istorie” în ghilimele. Titlul volumului va conţine – cred – termenul de istorie, dar este, de fapt, o nouă abordare, din perspectiva lui Paul de Man şi a teoriei reţelelor. Noi, în cercetarea noastră, am adoptat o variantă mai puţin sofisticată, aceea a centrului, a centrelor (centrele-pivot se modifică) şi a marginilor, studiind relaţia centru-margine. Ne mai propunem să studiem din perspectivă comparatistă avangardele, expresionismul, proletcultismul, diversele curente, în toate aceste ţări.

Cornel Ungureanu: Da, ne-am propus chiar o discuţie amplă despre proletcultism.

Michael Heim: Este un moment important pentru literatura rusă, deşi ceea ce voiau ei să facă s-a dovedit un eşec total.

Adriana Babeţi: Dar, după părerea ta, ar putea fi interesant să studiem comparativ proletcultismul?

Michael Heim: Bineînţeles.

Adriana Babeţi: La noi s-au tradus foarte mulţi *

cehi, maghiari, polonezi ai acestei perioade, romane extrem de proaste.

Cornel Ungureanu: Avem toate cărţile proletcultismului din literaturile Europei de Est.

Adriana Babeţi: Culmea este că această perioadă a produs cărţile cel mai mult traduse, central-europenitatea cea mai tradusă, ca să spunem aşa. Internaţionalismul proletar, lagărul estic şi aşa mai departe.

Cornel Ungureanu: Miłosz a avut şi el o perioadă proletcultistă.

Adriana Babeţi: …Dar a luat premiul Nobel.

Michael Heim: Îi e ruşine de acea perioadă, însă nu refuză să vorbească despre ea. În timp ce Kundera, care a avut şi el o perioadă dubioasă, nu pomeneşte niciodată despre ea. E o mare diferenţă.

Cornel Ungureanu: Există o serie de autori ai acestei perioade laureaţi ai premiului Nobel. Seifert, de pildă.

Michael Heim: Eu cred că Seifert a luat premiul pentru că era singurul reprezentant în viaţă al unui grup căruia i-a rămas fidel, în timp ce Nezval, de pildă, a trădat. Ceilalţi – Hora, Wolker, Biebl – erau morţi. Era, deci, prea târziu. În Cehoslovacia anilor ’20 exista un curent foarte interesant, poetismul. Seifert nu era singurul, dar era poate cel mai interesant dintre aceşti poeţi.

Cornel Ungureanu: Cu cine a rămas Czesław Miłosz prieten în Polonia?

Michael Heim: Cu generaţia tânără mai ales. Herbert, Baranczak.

Adriana Babeţi: …Care acum e în America. Şi

* *9*

Încă cineva – Zagajewski. Crezi că am avea competenţa – pentru că nu există în traducere în română – să extindem cercetarea noastră şi la alte genuri decât romanul? La poezie, de exemplu?

Michael Heim: Aveţi oameni, studenţi care se ocupă de poezie? E dificil, pentru că este cu totul altceva.

Dorian Branea: Am găsi aceleaşi teme şi atitudini în poezie?

Michael Heim: Poezia e mai universală decât proza. Direcţiile de dezvoltare ale, să zicem, poeziei cehe sunt interesante, dar influenţele tind să fie occidentale: simbolismul francez, suprarealismul. Găsesc aici mai puţine influenţe ale gândirii central-europene. Asta nu înseamnă că nu s-ar putea scrie o istorie din această

perspectivă, dar cred că aţi găsi mult mai puţine puncte comune decât în cazul prozei.

Adriana Babeţi: Dar un dicţionar al operelor central-europene cum ţi s-ar părea? Opere însemnând nu doar romane, ci şi volume de versuri, piese de teatru, volume de filosofie. Ca varianta franceză a *Dicţionarului de opere*.

Michael Heim: E un proiect ambiţios şi foarte dificil, ar fi minunat dacă l-aţi putea realiza.

Un CENTRU
PREA ÎNDEPĂRTAT
Imperfectul. Plan de lecţie

Un om care înoată e dezarmat. Se abandonează apei, scăfârlie plutind uşor, într-o derivă pretins controlată. Nici înotătorii buni nu lasă o altă impresie. Din când în când, o mână zvâcnită, un braţ aruncat în apă cu un plescăit menit să disimuleze panica perpetuă şi *congeneră scăldatului. De multe ori, ridicolul pur* şi *simplu*: *mişcări canine, cu palmele pipăind orb sub apă, postură de supleant al unui zeu ironic*.

În apă, omul e azvârlit în sine, nu e decât el însuşi şi *niciun ceremonial al puterii* şi *prestigiului nu-i poate măguli imaginea*.

L-am cunoscut pe Michael Heim în apă.

Un lac de munte, loc de vilegiatură a burgheziei mijlocii din Timişoara. Cabane de tot soiul: *de la minuscule cutii de lemn, aducând a şifoniere Biedermeier, până la vilele arătoase ale plutocraţiei de ultimă oră*.

Mizam să adăugăm utilului plăcutul, să ne facem interviul şi *să îngăduim oaspetelui câteva momente de relaxare*.

Am început conversaţia în maşină. Trecând fără recul de la un idiom la altul, Michael Heim punea seriozitate în subiectele cele mai anodine: *grijă a detaliului, minuţie*

cumpănită, amintind că, tânăr, s-a lăsat ambiţionat de posibilităţile nesfârşite ale ideogramelor chinezeşti; curiozitate, ceremonioasă i-aş spune, de om avansând prudent într-o lume românească nelipsită nici de atracţie, nici de stridenţe.

Ajunşi la lac, am căutat un loc umbros şi *am început discuţia. Ne interesau: specificul mitteleuropean, locurile lui comune, sursele modernităţii, limbajul, cafenelele, evreitatea, totul.*

Pe marginea lacului, rezistând căldurii şi *ambianţei, încrucişam spre stupoarea asistenţei replici savante* şi *poliglote. Femei curioase* îşi *căutau de lucru* şi *foiau aferate pe lângă efebii schimbând cuvinte tainice cu filosoful venit de departe. O străveche comunitate se forma din nou în jurul unui înţelept* şi *aceeaşi febră a voluptăţilor ştiinţei ne cuprindea gradat. Umbra putea fi aceea a unui portic grec,* chaise-longue-urile *noastre – paturi într-un* symposion *închinat lui Apollon, trupurile încinse aminteau de osteneala nobilă a gimnaziului.*

Mirosul de mici însă, ubicuu, mai tempera din ambiţii şi *aşeza dialogul nostru în inconfundabila culoare locală.*

Ştiam, din exemple nenumărate, că binele e discret, că se ascunde, că cere atenţie şi *răbdare. Că se înconjoară adesea de aparenţele precarităţii pentru a testa fidelitatea celui care-l caută. Tradiţia a conservat cu grijă nu doar înţelepciunea lui Socrate, ci şi chipul lui de satir* şi *vorbele la fel de meşteşugite ca ale căruţaşilor. Mai aproape, Havel ne-a arătat cum teama de a fi ridicol poate sluji tiranilor* şi *cum marginalizarea este cel mai adesea preţul vieţii trăite în adevăr.*

Mai ştiam că omul central-european, prins în torentul istoriei necruţătoare, a făcut din propria neputinţă semnul unei tragice elecţiuni. Că bogăţia Europei Centrale este

tocmai memoria vie a imperfecţiunii ei: *să ne gândim doar că morala civică este azi structurată de amintirea dramelor colective ale secolului*.

Încinşi de soare şi *aprinşi de discuţie am hotărât să intrăm în apă. Ne-am pus costumele adecvate, predându-ne cu toţii anonimatului oamenilor dezbrăcaţi. Cel mai mult de pierdut avea el*: *ceea ce vedeam, o siluetă deşirată* şi *fragilă, făcea din profesorul Heim un cu totul alt personaj. Seriozitatea* şi *şarmul consistent al dialogului evoluau vertiginios către o camaraderie francă* şi *deloc sofisticată*.

Am intrat în apă.

Atunci s-a produs metamorfoza. Maestrul de adineaori, cel care ajunsese, plecând de la Mitteleuropa, să ne vorbească despre o ordine a lumii şi *despre responsabilitatea fiecăruia, se bălăcea alături de noi. Avea până* şi *imprudenţa de a-şi mărturisi zgomotos plăcerea*.

A înotat mult, până departe, lăsându-ne să mai distingem. un punct îndepărtat antrenat de o mişcare obscură. Îl căutam din ochi, nu fiindcă ne-am fi temut pentru el, ci pentru că era insuportabil să vezi cum dispare un mare personaj, cum îşi abandonează dezinvolt, ca pe o piele veche, semnele prestigiului lumesc.

Era totuşi prea elocvent şi *am bănuit imediat provocarea. Michael testa pătrunderea spiritului nostru, puterea noastră de a străbate aparenţele* şi *de a alcătui imaginea adecvată. După ce ne-a vorbit despre Klimt, Musil* şi *Loos, după ce am putut aproxima lărgimea ştiinţei sale, după ce ne-am abandonat hipnozei geniului său, Michael Heim ne-a administrat lecţia finală*. (Marius Lazurca)

Mai există Europa Centrală?

Adriana Babeţi: Acum câţiva ani Konrád György se

întreba dacă mai există Europa Centrală despre care noi vorbim atât de mult. Acum te întrebăm noi pe tine: mai există Europa Centrală?

Michael Heim: Cred că da. Şi Konrád crede asta, desigur. Europa Centrală ar putea dispărea dacă întreaga lume s-ar hotărî să devină o a doua Americă. Atunci n-ar mai exista, de fapt, nicio altă cultură europeană. Lucrul ăsta s-ar putea întâmpla. Ar fi parţial vina noastră, a americanilor, dar nu întru totul. Guvernul francez încearcă să interzică vizionarea filmelor americane: francezii oricum merg la filme americane. Aceasta este cu adevărat o problemă.

Mircea Mihăies: Toată lumea vrea să bea *

Coca-Cola.

Michael Heim: E adevărat că publicitatea are un rol important. Reclamele de Coca-Cola sunt peste tot, s-a creat o adevărată presiune asupra opiniei publice. Pe de altă parte, oricine ar putea refuza aceste lucruri.

Adriana Babeţi: Din punctul de vedere al interesului – chiar reciproc – al acestor ţări pentru culturile lor, există riscul unei pierderi de interes?

Michael Heim: Ar exista un risc, dar nu cred că se pot pierde cinci secole de tradiţie în cinci ani. Sunt lucruri care pot fi percepute direct: le vezi când vizitezi un oraş. Sunt lucruri mai greu de simţit, pentru că nu se află la suprafaţă. Dar abia dacă trei sau patru generaţii le-ar refuza complet, ar dispărea în cele din urmă. Acelaşi lucru i s-ar putea întâmpla, însă, şi culturii franceze sau germane.

Ioana Copil-Popovici: Ce crezi că a mai rămas din Mitteleuropa?

Michael Heim: Nu poţi ignora 500 de ani de istorie. Cele mai multe ţări implicate au trăit cel puţin unul sau

două secole sub habsburgi şi Austro-Ungaria. La nivelul aparenţelor e foarte uşor să distingi moştenirile. Chiar într-un oraş cum e Timişoara, de exemplu. ştii că te afli în Europa Centrală, şi nu în Valea Rinului sau în Spania. Ai întâlni aceleaşi blocuri, cafenele, biserici, gări, acelaşi galben mariaterezian în Galiţia sau Bohemia, să zicem. Deci similarităţile sunt uşor de recunoscut la nivel vizual. Dacă începem să discutăm despre mentalităţi, lucrurile devin mai complicate. Clădirile puteau fi construite de arhitecţi veniţi de la Viena şi de aceea seamănă atât de mult una cu cealaltă. Iar oamenii din fiecare din aceste ţări sunt în primul rând indivizi, individualităţi distincte; ei nu sunt pe deplin central-europeni în formaţia lor. Maghiarii sunt diferiţi de cehi, deşi sunt deopotrivă de central-europeni. Cu toţii avem în minte o serie de stereotipuri etnice cu privire la aceşti oameni, bineînţeles caricaturale. Pe de altă parte, însă, există un sâmbure de adevăr în fiecare dintre aceste imagini. Dacă ar fi doar să ne gândim la cum s-au revoltat maghiarii în 1956 şi cum au făcut-o cehii în 1968: foarte diferit. Nu trebuie să intru în detalii, toată lumea ştie despre ce vorbesc. Zece ani mai târziu, când Ungaria se mişca pe propria linie politică, ea dezvolta aşa-numitul „socialism gulaş”, pe când Praga fusese restalinizată. Deci nu putem spune că aceste ţări sunt la fel. Pe de altă parte, sistemul de învăţământ de aici, tributar modelului german, mai păstrează încă respectul pentru cultura vestică în întregime. Încă mai există, în fiecare din aceste ţări, probleme reale în ce priveşte minoritatea romă, de exemplu.

O altă caracteristică importantă a mentalităţii central-europene este autoironia. Această autoironie pe care o putem întâlni peste tot. Polonezii sau românii nu sunt complet central-europeni în acest sens. Probabil că

graniţele fenomenului corespund graniţelor fostului imperiu. Ar fi interesant să facem o cercetare statistică pentru a evalua cantitatea de autoironie existentă în operele scrise în zonele poloneze ce au aparţinut vechiului imperiu şi în cele care nu au aparţinut. Cred în acelaşi timp, ca să folosesc un clişeu, că natura aristocratică poloneză ar fi mai puţin înclinată către autoironie şi mai dispusă să se ia în serios. În cazul României am putea de asemenea observa că operele scriitorilor din Banat, să zicem, sunt mult mai autoironice decât cele din vechiul Regat. Analoagă aristocraţiei poloneze ar fi aici existenţa bisericii ortodoxe. Am putea merge mai departe şi să analizăm diferenţele dintre Croaţia şi Serbia. Lucrurile acestea nu sunt însă previzibile în termenii graniţelor naţionale. Europa Centrală a existat înainte ca, după încheierea celui de-al doilea război mondial, graniţele naţionale să fie stabilite. Europa Centrală nu ţine cont de graniţe.

Temă cu variaţiuni

Marius Lazurca: Ai vorbit despre importanţa acordată limbajului în Europa Centrală. Există, în opinia ta, şi alte tendinţe sau trăsături specifice Europei Centrale identificabile eventual nu doar la Viena, ci şi în celelalte spaţii central-europene: la Budapesta, Praga, în România sau în Polonia? Crezi că s-ar putea formula un fel de „decalog” al culturii central-europene?

Michael Heim: Voi reveni la această întrebare, însă aş dori mai întâi să insist asupra limbii. De ce limba a fost atât de importantă în acest spaţiu? După ce vom fi răspuns la această întrebare, vom putea căuta şi alte specificităţi. Spuneam: poate fiindcă aici există atât de multe limbi. Dar şi pentru faptul că naţiunile imperiului se defineau prin limbă. Se spune „Sunt ceh” şi se subînţelege „fiindcă

vorbesc limba cehă”. Există însă o excepţie: nu se spune „sunt austriac pentru că vorbesc germana”. Pentru austrieci, germana era un fel de lingua franca. Acelaşi fenomen şi aceeaşi excepţie se manifestă şi astăzi: englezii sunt englezi pentru că vorbesc engleza, germanii se definesc prin germană, francezii prin limba franceză. Doar noi, americanii, nu ne definim prin limba pe care o vorbim. Pentru noi, limba este ceva de natură utilitară: vorbim limba engleză pentru a ne transmite ideile sau sentimentele, şi nu pentru că engleza ar face parte organică din fiinţa noastră, nu fiindcă ea ar fi marca vreunei identităţi. În vreme ce în Europa Centrală – în afara cazului limbii germane care avea, în linii mari, acelaşi statut cu al englezei astăzi – lucrurile erau diferite. Ce aveau în comun toate naţiunile din centrul Europei? Din punctul de vedere al literaturii, ele au în comun multe genuri. Nu e vorba despre genuri ignorate în altă parte, ci de genuri care, prin amploare, au devenit tipice pentru acest spaţiu. De exemplu, aforismul. Nu e nimeni care să fi putut să-l depăşească pe Kraus în acest domeniu. În prima librărie în care am intrat, aici în România, am găsit (şi am cumpărat) o colecţie de aforisme comentate: Tudor Vianu, *Dicţionar de maxime comentate*. Abia dacă găseşti o asemenea colecţie în engleză. În urmă cu mai mulţi ani am participat la o conferinţă, în Michigan. Era pentru prima dată când Danilo Ki š citea textul *Variaţiuni pe tema Europei Centrale*, pe care îl ştiţi foarte bine fiindcă l-aţi tradus în antologia dumneavoastră. Era scris în registrul variaţiunilor, ceea ce, din nou, e un gen tipic pentru Europa Centrală. Kundera, de pildă, face mereu variaţiuni, iar acest gen practic nici nu există în altă parte. Ironia e că în *Variaţiuni pe tema Europei Centrale* Kiš aducea argumente împotriva conceptului de Europă Centrală, dar

o făcea într-o formă care demonstra exact contrariul. Un alt exemplu de gen specific literaturii central-europene este romanul filosofic. El există şi în alte literaturi, însă nicăieri nu are poziţia specială pe care o ocupă în lumea Europei Centrale. Să ne gândim la Kundera sau mai cu seamă la Broch. Ideea de a însera eseuri în corpul romanului este acum foarte răspândită în literatura postmodernă; în Europa Centrală ea există de multă vreme şi a constituit un mod cât se poate de firesc de expresie literară. Toate acestea, aforismele, variaţiunile, romanul filosofic, reprezintă un ansamblu coerent, în sensul că literatura central-europeană se deschide înspre abstract, e o literatură care trăieşte din idei, or acest lucru lipseşte din literatura anglo-americană. Literatura anglo-americană trăieşte din istorisire, din epic, în vreme ce în Europa Centrală ponderea cea mai importantă o au ideile.

Švejk şi profeţiile secolului

Marius Lazurca: Aş vrea să te întreb dacă, în opinia ta, între genurile literare specifice Europei Centrale – „genuri literare" într-un sens larg – publicistica literară a jucat un rol important. îmi amintesc, de pildă, că William Johnston în *The Austrian Mind* vorbea despre foileton ca despre un element esenţial al culturii central-europene, iar în această chestiune ne întâlnim din nou cu figura lui Kraus şi cu „instituţia" numită *Die Fackel*.

Michael Heim: Da, într-adevăr, am putea vorbi despre importanţa foiletonului, dar şi despre cea a documentarului. În legătură cu această chestiune îmi vine în minte imediat Karel Čapek. Aceste exemple indică şi ele diferenţele dintre Europa Centrală şi, de exemplu, Statele Unite: nu există, în engleză, un cuvânt pentru foileton. Termenul a fost preluat ca atare în forma sa franceză, *feuilleton*, e utilizat, însă nu foarte multă lume îl înţelege

(şi cu atât mai puţin ştie cum se pronunţă!). Nu există niciun autor care să fi scris foiletoane în literatura americană, cum există, totuşi – deşi cu tilu de excepţie –, autori de aforisme. Foiletonul este un gen foarte apropiat de variaţiune; chiar dacă în foileton există şi un nucleu narativ, el nu este important: importante sunt variaţiunile din jurul acestui nucleu.

Marius Lazurca: în context, cred că putem evoca şi importanţa pe care a avut-o, pentru opera sa literară, faptul că Josef Roth a fost, pe perioada întregii lui vieţi, un foarte activ şi notoriu ziarist. Faptul că a călătorit mult în această calitate, faptul – fundamental pentru anumite romane – de a fi vizitat, de exemplu, Galiţia sau alte provincii imperiale în calitate de corespondent au marcat creaţia sa literară.

Michael Heim: Într-adevăr, iar aceasta îmi sugerează încă o chestiune asociată cu cele pe care tocmai le-ai evocat. Mă refer la importanţa şi rolul politicii. Nu avem de-a face cu un fenomen exclusiv central-european, fiindcă el există şi în alte părţi, însă importanţa acordată nu are aceeaşi pondere. Şi mai e şi o diferenţă de stil, dacă vrei: modul de a trata politica în Europa Centrală este foarte ironic. Motivul e următorul: toate naţiunile mici ale imperiului, altele decât cea austriacă, aveau sentimentul că, din punctul de vedere al politicii, nu li se atribuia decât un rol pasiv. Stăteau întotdeauna deoparte şi priveau cum se acţionează asupra lor, cum evenimentele survin în afara controlului lor. Franz Kafka nota în jurnalul său: „M-am dus la plajă. Era o zi frumoasă. A început războiul”. – adică, nu putem face nimic în legătură cu istoria şi atunci de ce să ne mai batem capul cu ea. Švejk este exemplul perfect pentru privirea din exterior a politicii; această dezangajare, acest dezinteres pentru o istorie

incontrolabilă reprezintă un mod abstract, intelectual de a vedea lucrurile. Poţi întâlni aceeaşi viziune şi la Kundera, în *Gluma*: ce este „gluma”, dacă nu această istorie asupra căreia nu ai niciun control, care se întâmplă în moduri pe care nu le poţi anticipa şi pe care, în consecinţă, nu o poţi respecta, pe care o ironizezi. Secolul al XIX-lea a fost secolul credinţei în istorie, însă trebuie să punctăm faptul că termenul avea un sens diferit în Europa Centrală, faţă de Europa Occidentală. Ideea pozitivă asupra istoriei, istoria asimilată dezvoltării şi progresului nu au fost niciodată acceptate în Europa Centrală. Central-europenii nu fac istoria, după cum, să zicem, britanicii contribuie la mersul ei. Secolul trecut, cum spuneam, a fost şi acela al încrederii în progres şi în puterea ştiinţei de a schimba lucrurile, de a contribui la acest progres. Toate aceste credinţe – în istorie, în progres, în ştiinţă – au început să moară în secolul XX. Ele nu au fost niciodată predominante în Europa Centrală, iar acesta este un alt motiv pentru care Mitteleuropa a devenit un fel de paradigmă a secolului XX.

Marius Lazurca: Din cele pe care le-ai spus, s-ar putea trage oare concluzia că alienarea omului în raport cu istoria şi, mai departe, în raport cu sine însuşi este una dintre temele importante ale literaturii central-europene?

Michael Heim: Nu este vorba doar de o temă importantă: este chiar motivul pentru care noi, occidentalii, am descoperit sau redescoperit această literatură, în timpul anilor ’60—70. Am descoperit că cineva, înaintea noastră, anticipase foarte bine ceea ce avea să se petreacă în secolul XX.

Marius Lazurca: Crezi că acesta e un motiv suficient pentru a susţine că modernitatea sau chiar postmodernitatea literară s-au născut în Mitteleuropa?

Michael Heim: Secolul XX s-a născut odată cu asasinatul lui Ferdinand şi s-a încheiat, aici, în România, cu anul 1989 – sunt tentat să adaug: cu asasinatul lui Ceauşescu. Însă cred că mai importantă decât fixarea unor date – cum este şi cea a asasinatului – este inventarierea unor teme definitorii pentru Europa Centrală, care au ajuns să fie importante şi pentru cultura occidentală. E limpede, de exemplu, că alienarea este una dintre aceste idei. Viena sfârşitului de secol XIX e un fel de glob de cristal în care se pot vedea multe din direcţiile secolului XX. Acest lucru e vizibil în toate operele: la Freud, la Wittgenstein, la Mach, la Schönberg sau Loos, dar şi în politică. Aşadar nu doar evenimentele de care pomeneam – începutul primului război mondial şi căderea comunismului – sunt definitorii pentru secolul XX, ci şi ideile care au stat la baza acestor evenimente şi care constituie cultura central-europeană. Să ne întoarcem puţin la limbaj. Este cunoscută importanţa ideilor lingvistice promovate de Cercul de la Praga: limbajul este o structură, spun membrii acestuia. Este o structură bazată pe diferenţe şi, de asemenea, fundamentată pe o altă logică decât cea – specifică pentru raţionalismul secolului al XIX-lea – a cauzei şi efectului. Nici teoria lui Einstein, despre care nu pot vorbi foarte mult (fiindcă sunt conştient de limitele mele), nu este bazată pe relaţia dintre cauză şi efect. Legătura dintre semnificant şi semnificat e neclară; nu ştim şi nu vom şti niciodată de ce sunt asociaţi, nu vom şti niciodată raţiunea ultimă a acestei asocieri dintre semnificant şi semnificat. Această chestiune a lipsei de siguranţă, a indeterminării, este foarte importantă în cultura secolului XX şi mai cu seamă pentru gânditorii din Europa Centrală.

Marius Lazurca: Aş vrea să-ţi pun o întrebare legată

de această problematică a lipsei de certitudine pe care ai evocat-o cu puţin înainte. Există cercetători care vorbesc despre legătura posibilă dintre această chestiune şi prezenţa, uneori majoritară şi preeminentă, a scriitorilor sau savanţilor de origine evreiască. Crezi că prezenţa şi activitatea evreilor în cultura Europei Centrale este importantă în asemenea măsură?

Michael Heim: Cred că s-a exagerat şi în această privinţă. Majoritatea operelor despre care am vorbit îşi au sursa în faptul că central-europenii se simţeau marginali faţă de presupusa societate „adevărată”, cu alte cuvinte faţă de Europa Occidentală. Iar evreii se simţeau marginali chiar şi faţă de popoarele din Europa Centrală; erau, cu alte cuvinte, de două ori marginali. Dar, în principiu, toată lumea împărtăşea aceeaşi condiţie. Cred însă că evreii erau central-europenii *par excellence*, şi nu atât pentru faptul că trăiau în toate ţările din regiune, ci mai cu seamă datorită acestui sentiment de alienare, acestui dublu sentiment de alienare. Însă acest sentiment le era comun tuturor central-europenilor. Când Kafka a notat în jurnalul său: „M-am dus la plajă. A început războiul.”, cine scria: Kafka evreul sau Kafka central-europeanul? Nu se ştie.

Imperiul contraatacă

Gabriel Kohn: Să luăm în considerare această relaţie dintre centru şi margine, dintre Austria şi celelalte provincii ale fostului Imperiu Austro-ungar. E foarte interesant de remarcat că toate înnoirile secolului al XIX-lea, care au fost privite cu neîncredere de către austrieci, au fost considerate importante de către celelalte naţiuni. Nu vreau să spun că ele ar fi fost primite cu un entuziasm fără margini, dar li s-a acordat atenţia pe care o meritau, fiind simţite ca paşi importanţi pe drumul modernizării. Iar dacă l-am analiza pe bănăţeanul de astăzi, am vedea că el

este mândru de faptul că Austria a tehnologizat, a industrializat regiunea, pentru că aceste elemente sunt imediat legate de bunăstarea Banatului. Faptele sunt încă prezente în memoria comunităţilor noastre.

Radu Păiusan: Toate acestea au fost posibile pentru că Banatul aparţinea în mod nemijlocit Austriei, Banatul fiind o provincie ereditară a Coroanei şi, prin aceasta, un spaţiu în care se puteau experimenta toate noutăţile. Să amintim aici numai căile ferate, canalizarea râului Bega şi mai ales electrificarea, Timişoara fiind primul oraş iluminat electric din Europa.

Gabriel Kohn: Cum vezi această reacţie a marginilor imperiului?

Michael Heim: Sunt de părere că este mai degrabă o încercare de a se deosebi de centru.

Gabriel Kohn: Da, e posibil, deşi mişcarea mimetică faţă de Viena era foarte puternică.

Michael Heim: Desigur, tendinţa de a imita Viena era puternică, dar la un cu totul alt nivel, în modă, bucătărie; politic toate aceste teritorii doreau să fie independente.

Gabriel Kohn: Aş dori să-ţi mai pun o întrebare tot în legătură cu această relaţie centru-margine. Modernismul vienez caracteriza şi celelalte „capitale” ale imperiului, Budapesta, Praga, de exemplu? În ce măsură intelectualitatea din aceste mari oraşe ale Imperiului încerca să se elibereze de sub presiunea Vienei?

Michael Heim: Situaţia era în mod limpede diferită la Budapesta şi, într-o mare măsură, şi la Praga. Nu sunt foarte bine documentat în privinţa altor oraşe, dar probabil că schema se reproducea identic: erau în urmă în raport cu Viena, cu centrul acestei zone, aşa cum Europa Centrală era în urmă în raport cu Europa Occidentală. Şi totuşi, aceste oraşe din provincia imperiului îşi aveau propriile lor

caracteristici. Am menţionat mai devreme cafenelele: dacă citiţi literatură maghiară de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX, puteţi remarca faptul că o bună parte a acţiunii se desfăşoară în cafenele. Cafeneaua era şi la Budapesta o instituţie. Însă la Budapesta avea, într-o oarecare măsură, un aer mai patriarhal: pentru a intra într-o cafenea trebuia să fi aparţinut marii burghezii sau aristocraţiei maghiare, iar aceasta fiindcă Ungaria era o societate mai rurală decât Austria. Exista aşadar un anumit decalaj. Să-l luăm, de exemplu, pe Bartók: a mers în satele maghiare, a cules folclor şi a sintetizat apoi toate caracteristicile acestui folclor pentru a crea o muzică nouă. Dar iniţiativa sa a urmat-o la vreo 10 sau 15 ani pe cea a lui Schönberg, a cărui dodecafonie hipercerebrală este exact antiteza stilului lui Bartók. Sau, de exemplu, revista *Nyugat*, care îşi indica orientarea prin chiar numele său („nyugat” înseamnă „apus”, „occident”) şi care a încercat să-i apropie pe unguri de tot ceea ce se petrecea în Occident, rămânând în acelaşi timp profund maghiară, făcând loc celor mai buni scriitori maghiari ai momentului. Ady Endre, de pildă, care a fost multă vreme redactorul-şef al revistei, a reînnoit limbajul literaturii maghiare în acelaşi fel în care Bartók a contribuit la reînnoirea muzicii, şi anume întorcându-se în timp, purificând limba de germanisme şi de să zicem, „urbanisme”. Cred că s-a întors, de fapt, la limba vorbită de preoţii calvini în secolul al XVII-lea, pentru puritatea limbii, fără să se îndepărteze câtuşi de puţin de mişcarea culturală occidentală.

Cât despre literatura germană, înţeleasă ca model, ea a constituit întotdeauna o problemă în Europa Centrală, fiindcă reprezenta cultura stăpânului, dar şi fiindcă a o imita era mereu prea la îndemână. În toate aceste ţări, limba germană a fost lingua franca până la sfârşitul

secolului al XIX-lea, iar o bună parte din scriitori îşi făceau educaţia în limba germană. Din această cauză, unul dintre mijloacele de a-ţi demonstra cosmopolitismul era acela de a căuta modele şi în alte părţi. La Praga, de exemplu, între anii 1820 şi 1830, când s-a simţit nevoia reînnoirii limbajului literar, Josef Jungmann, cel mai important inovator al limbajului, a tradus câteva opere germane pentru a demonstra că şi limba cehă poate fi o limbă literară asemenea germanei. Însă el nu s-a rezumat doar la a traduce din germană. A tradus proza lui Chateaubriand şi *Paradisul pierdut* al lui Milton. De ce Chateaubriand? Pentru a arăta că limba cehă se poate adecva celui mai nou stil parizian. De ce Milton? Pentru a demonstra că limba cehă era o limbă cu o forţă evocatoare biblică (maiestuoasa traducere cehă a Bibliei, numită *Kralická*, datează de la sfârşitul secolului al XVI-lea, deci cu câteva decenii înainte de la fel de maiestuoasa traducere engleză, cea a regelui James), dar şi ca formă de protest împotriva iezuiţilor, împotriva Bisericii Catolice. Iar dacă Jungmann traducea şi din Goethe, o făcea nu spre a transmite sensul textelor lui, pe care publicul îl putea aprecia în original, ci spre a arăta sau, mai curând, a dovedi că limba cehă era capabilă să exprime la fel de bine tot ce exprima limba germană la cel mai înalt nivel al ei. Aşadar, influenţa germanei era puternică şi organică, însă reprezenta şi un obstacol care trebuia depăşit.

Marius Lazurca: Ai vorbit destul de mult despre naţiunile care compuneau Imperiul Habsburgic. Aş dori să te invit să comentezi una dintre chestiunile care m-au frapat cel mai mult, şi anume faptul că patriotismul imperial îi caracteriza mai degrabă pe slavi, pe unguri sau pe români, decât pe austrieci. Nu e desigur întâmplător faptul că *Radetzkymarsch*, care ar fi un soi de cronică a

creşterii şi descreşterii Imperiului Habsburgic, este istoria unei familii slovene, şi nu a uneia austriece.

Michael Heim: Nu se poate stabili o cauzalitate exactă. Dar se poate stabili o relaţie între acest fapt şi reformele lui Joseph al II-lea. El a fost acela care, de pildă, a cerut prin lege ca toţi funcţionarii imperiali să înveţe limba din aria unde funcţionau. E adevărat că a făcut-o pentru motive foarte practice şi nu din motive de interculturalitate sau dintr-o afecţiune specială pentru naţiunile din imperiu. Şi totuşi, această recunoaştere de sus a celorlalte culturi a fost un pas înainte revoluţionar. Un alt motiv pentru ceea ce spuneai referitor la patriotismul naţiunilor ar putea fi dorinţa lor de a demonstra că unii sunt, cum se spune, „mai catolici decât Papa”: „Putem să facem tot ceea ce faceţi şi voi, ba chiar mai bine”. Această situaţie este una foarte curentă într-un context în care există doi sau mai mulţi actori culturali. Un exemplu foarte la îndemână e chiar situaţia din Statele Unite: deseori emigranţii lucrează mai bine şi mai cu zel decât nativii, fiindcă au o mai mare nevoie de a se proba pe ei înşişi, devenind în felul acesta mai americani decât americanii. Un alt exemplu este acela al literaturii engleze: gândiţi-vă la Salman Rushdie sau la alţi scriitori asemenea lui, care au scris într-o engleză remarcabilă. Din această cauză nu cred că situaţia este specifică pentru Europa Centrală. Ea apare şi în alte culturi, pentru că e un lucru firesc: e vorba de dorinţa unui individ de a demonstra că face parte dintr-o cultură care nu e, a priori, a sa, de a demonstra că persoana sa este importantă pentru societatea respectivă, uneori chiar mai importantă decât contribuţia nativilor.

Un mit întremător

Gabriel Kohn: Deci această dorinţă nu are nimic de a

face cu ideea de loialitate. Am adus acest element în discuţie pentru că el este strâns legat de imaginea imperiului, un imperiu devenit mit. Ceea ce supravieţuieşte este, după cum se ştie, mitul Europei Centrale, iar cercetătorii de astăzi încearcă să construiască structuri coerente pe baza acestui mit. Care ar fi deci şansele lui de supravieţuire, care ar fi avantajele reînvierii sale?

Michael Heim: Mitologia e importantă. Simbolurile, de asemenea. Toate miturile au o parte de adevăr, iar mitul privitor la Imperiu are o mare parte de adevăr. Importanţa acestui mit s-a dovedit în anii ’80, când toate aceste ţări, comuniste la acea dată, au dorit să se demarcheze de Uniunea Sovietică. Ele au descoperit – mai întâi separat, iar apoi împreună –, ca urmare a unor articole-cheie (*Tragedia Europei Centrale* a lui Kundera, de pildă), că acest mit era întremător şi l-au folosit, în sensul bun al cuvântului, pentru a delimita un spaţiu cultural. Acest teritoriu cultural a dispărut în 1989, pentru că, deodată, aceiaşi oameni au început să dorească să facă parte din Europa de Vest, şi nu din Europa Centrală. Brusc nu mai era la modă să faci parte din Europa Centrală. Uneori, aceiaşi oameni au ajuns să pretindă, după 1989, că Europa Centrală nu există. Eu cred că ea există, cred că naţiunile care în anii ’80 îşi reclamau apartenenţa la Europa Centrală fac parte şi astăzi din acest spaţiu. Există feluri multiple de a defini această zonă restrictivă. Am pomenit deja galbenul clădirilor oficiale. Putem adăuga ziarele aşezate pe suporţi de lemn în cafenele. Cafeaua turcească, de asemenea. Acestea sunt semnele superficiale ale spaţiului cultural despre care vorbim, însă ele indică ceva: sunt artefacte culturale pe care oamenii nu le produc doar, ci le şi văd sau le folosesc zilnic. Cred că marele pericol,

astăzi, cu care se confruntă întreaga Europă, nu numai Europa Centrală, este pericolul pierderii sentimentului identităţii, al oricărei identităţi. Motivul e dat de presiunea sistemului pieţei libere propus de către Statele Unite. Mă întreb dacă 10 ani de influenţă americană nu vor şterge cei 400 de ani de cultură central-europeană…

Tot în legătură cu mitul Europei Centrale aş dori să adaug că, după 1989, sau chiar după 1985, traducerea literaturilor central-europene învecinate nu mai era obligatorie din motive ideologice şi că, în consecinţă, activitatea de traducere s-a blocat aproape imediat. Toate traducerile vizau dintr-odată, aproape exclusiv, spaţiul cultural anglo-saxon sau cel vest-european. Acest lucru este explicabil, în parte, ca o reacţie politică, ca un refuz de a traduce din literatura altor ţări comuniste. Dar mai cred că a fost vorba şi de o reacţie de respingere a apartenenţei central-europene în favoarea unei apartenenţe pur şi simplu europene, occidentale. Ideea era de a pătrunde în spaţiul european fără intermedierea culturii central-europene. A fost o greşeală, pentru că există multe opere netraduse în această regiune, cărţi minunate, care au multe de spus oamenilor de aici, pentru că mitul despre care vorbeam e într-un anume sens adevărat: există o anumită comuniune între culturile central-europene. Multe lucruri exprimabile în doar câteva cuvinte într-o literatură pot fi redate cu aceeaşi economie de cuvinte în alta. Altfel spus, literaturile acestor ţări sunt predispuse traducerii reciproce, dar nu au fost traduse tocmai din cauza dispariţiei mitului Europei Centrale.

Gabriel Kohn: Aş vrea să-ţi mai pun o întrebare în legătură cu problematica identitară. Crezi că arta, literatura, marea cultură reflectă o altă Europă Centrală decât economia, politica sau cultura minoră?

Michael Heim: Acesta e un lucru pe care ar fi trebuit să-l amintim mai devreme. Locul privilegiat pe care cultura mare, aşa cum aţi spus cu toţii, l-a avut întotdeauna în acest spaţiu este legat de influenţa educaţiei germane. În România s-a importat sistemul francez, însă şi el este foarte apropiat de modelul educaţiei clasice, care include studiul limbilor latină şi greacă, care include, de asemenea, ca pe un lucru de la sine înţeles, operele clasice ale literaturii occidentale.

Marius Lazurca: Ştiu că şi Kafka, potrivit lui Max Brod, învăţase temeinic limba greacă în liceu.

Gabriel Kohn: Toată funcţionărimea din romanele lui Doderer, de pildă, are o educaţie clasică desăvârşită.

Michael Heim: Şi a cunoaşte istoria veche era, de asemenea, foarte important, pentru că se credea că nu poţi face faţă unei probleme contemporane dacă nu cunoşti soluţiile date în trecut.

Identitate şi memorie

*

Gabriel Kohn: Gândindu-ne la Europa Centrală ca la un text – din nou, ideea a plecat de la colegul nostru Tinu Pârvulescu – crezi oare că am putea descoperi o structură, bazată nu pe fapte, ci pe relaţii, care să formeze un întreg coerent? Dacă realitatea Europei Centrale este astăzi una transmisă, iar transmiterea înseamnă apelul la discurs, am putea studia

Europa Centrală ca pe un text, ca pe o sumă a mai multor discursuri despre o lume apusă. Ar fi foarte important cum am defini conceptul de text şi ce structură am descoperi, care să se bazeze pe relaţiile specifice textului/discursului.

Michael Heim: Iată un proiect foarte promiţător. Cred că acea coerenţă despre care vorbeam este prezentă. Însă

până acum, după câte ştiu, nimeni nu a încercat să analizeze care sunt factorii care conduc spre această omogenitate.

Gabriel Kohn: Crezi că, dacă întreaga cultură este considerată un text, conceptul de intertextualitate mai este plauzibil, funcţional?

Michael Heim: Da, fără îndoială.

Gabriel Kohn: Crezi că s-ar putea găsi, pentru această regiune, o altă identitate, o identitate textuală, o identitate discursivă?

Michael Heim: E întru totul posibil, dar cred că e timpul ca acest proiect să fie realizat, fiindcă s-ar putea ca ceea ce am afirmat să se împlinească. Şi anume, ca această cultură a pieţei libere să anihilize toate diferenţele. Sper că mă înşel – ar fi o pierdere inestimabilă – dar e posibil ca lucrurile să se întâmple aşa.

Marius Lazurca: Referitor tot la acest proiect: nu e exclus ca, dacă se realizează, el să fie primit cu unele rezerve de către mediile academice, româneşti şi nu numai. Motivul e acela că, de câtăva vreme, proiectele referitoare la identitate, mai cu seamă cele care-şi propun resuscitarea unui model identitar, sunt privite cu multă suspiciune. De exemplu, în România acest proiect ar putea fi văzut ca fiind animat de dorinţa de a dovedi că românii transilvăneni sunt diferiţi, într-un sens eminent, în raport cu ceilalţi români. Nu crezi că există o contradicţie de fapt între globalizarea modelului pieţei libere şi proiectele de acest tip, centrate asupra unei identităţi locale?

Michael Heim: E o întrebare foarte potrivită, fiindcă ea pune în cauză ideea de identitate naţională. Identitatea naţională pare să fie uşor de definit, iar acest fapt ne face să uităm că, de fapt, concepţia noastră despre naţiune datează din secolul al XIX-lea. Există însă şi alte concepţii.

Cred că e foarte important să precizăm înţelesul termenului „naţiune”. Definiţia cea mai curentă este cea etnică. A mai existat una, în epoca premodernă, care făcea din religie factorul identitar fundamental. Diferenţierile între comunităţi nu se făceau pe criterii etnice. Cred că cea mai justă concepţie, cu privire la naţiune, este una geografică: eşti maghiar fiindcă te-ai născut în Ungaria, eşti român pentru că te-ai născut în România. Poţi vorbi o altă limbă, însă faptul de a trăi întreaga ta viaţă într-un anumit spaţiu este mai important decât limba maternă. E ideea care a a stat la baza naţiunii mele: eşti american nu pentru că ai „sânge american”. Aşa ceva nu există. Eşti american fiindcă te-ai născut în Statele Unite sau ai dobândit cetăţenia americană; uneori actul naşterii nici nu contează: eşti american pentru că ai decis să mergi şi să rămâi în Statele Unite. Criteriul geografic e totul. Sau ar trebui să fie.

Marius Lazurca: Cred că în Europa Centrală identitatea era fondată, într-un fel, pe ideea de memorie şi pe cea de destin care trebuia asumat. Trebuia să-ţi asumi identitatea şi apartenenţa părinţilor tăi, memoria lor; era ceva asupra căruia nu ai nicio putere şi niciun drept, doar obligaţia de a o transmite generaţiei următoare.

Michael Heim: Da, însă cred că aceasta este şi sursa tuturor problemelor. Nu putem face nimic, în consecinţă trebuie să ne războim cu ceilalţi. Gândiţi-vă la evrei: din pricina diasporei, evreii sunt o naţiune care nu ţine de niciun teritoriu. În vreme ce, ca o consecinţă a concepţiei geografice asupra identităţii, ei ajung să facă parte integrantă din ţara în care se întâmplă să trăiască. Acesta este, după mine, motivul pentru care evreii au progresat atât de mult în Statele Unite în raport cu Europa. îmi amintesc că aveam 11 sau 12 ani şi învăţătoarea ne-a cerut

să ne întrebăm părinţii de unde veneau înaintaşii lor. A doua zi ne-a spus să ne privim şi să spunem dacă vedem vreo diferenţă între noi. Nu am văzut niciuna, aşa că a concluzionat: „Sunteţi cu toţii americani”. Sigur că existau şi diferenţe, pentru că erau, de exemplu, şi negri printre noi, însă aceasta a fost ideologia dominantă în Statele Unite într-o anumită perioadă, ideologia „creuzetului de topire”. Eu unul mă încred încă în ea. Cred neclintit că abia când americanii albi vor putea să se uite la americanii de culoare fără să vadă – literalmente – diferenţa, abia atunci vom avea o adevărată egalitate în ţară. Acum lucrurile s-au schimbat: trebuie să subliniezi diferenţele, să creezi un „bol cu salată” în care fiecare grup să-şi poată menţine identitatea. Ideologia aceasta sună bine, dar după mine e vorba de o simplificare virtual primejdioasă. Ea s-a născut în anii ’60, odată cu chestiunea drepturilor populaţiei de culoare. Cum ştiţi, numai două etnii americane n-au ales să vină în America pentru a-şi îmbunătăţi soarta: pieile roşii sau, conform vocabularului *politically corect*, nativii americani, care erau deja acolo, şi negrii – adică afro-americanii – care au fost aduşi cu forţa, ca sclavi. Această mişcare de emancipare a negrilor a fost prima care a introdus, într-un fel, ideea de discriminare pozitivă, prin sloganuri ca „*Black is beautiful*” („Negrul e frumos”). Scopul sloganului era vrednic de laudă: negrii trebuiau să lupte cu consecinţele mentalităţii de sclavi şi să restituie populaţiei negre sensul propriei demnităţi şi al respectului de sine. Până aici toate bune. Dar au urmat şi revendicările altor etnii sau minorităţi, cum se numeau în epocă. Era o mişcare centrifugă şi deci, până la urmă, dăunătoare. Ideea că fiecare etnie ar trebui să-şi păstreze caracteristicile, rămânând în acelaşi timp împreună cu celelalte naţiuni, era bună. Problema este că fiecare a

încercat să-şi dovedească propria importanţă şi să le ignore pe celelalte. Iar efectul a fost unul negativ. Cred, în consecinţă, că ideea unei identităţi locale, geografice este mult mai sănătoasă şi cred că ar putea funcţiona şi aici. Oamenii între care creşti formează comunitatea ta naturală, organică, pentru că ei sunt cei cu care ai relaţii zilnice. Cu strămoşii poţi avea doar o relaţie abstractă. În plus, trebuie să înveţi să-i iubeşti, şi procesul învăţării e periculos. Tinerilor le pot fi induse tot felul de un, alţii, „ceilalţi”, pot fi uşor învinovăţiţi de propriile păcate. Gândiţi-vă doar că, dacă evreii ar fi fost acceptaţi ca făcând parte din Germania şi dacă germanii ar fi profitat de prezenţa lor, Holocaustul nu s-ar fi putut întâmpla. Exemplul cel mai recent care s-ar mai putea cita e acela al situaţiei din Kosovo. Găsesc că nu este normal ca un lucru petrecut acum câteva sute de ani, bătălia de la Kosovo Polje, să constituie fundamentul identitar al sârbilor, nu doar în relaţie cu albanezii, ci în general. Cred că este doar o scuză pentru altceva. Cred că mai importantă decât sublinierea particularităţilor şi a diferenţelor este constatarea că aceste naţiuni au trăit împreună, s-au aflat împreună în acelaşi teritoriu. Acesta este, cred, singurul argument care ar putea anihila naţionalismul. Trebuie ca oamenii să accepte faptul că a trăi împreună, în acelaşi spaţiu, în acest moment, este mai important decât tot ce s-a întâmplat în trecut. Gândiţi-vă că, dacă acest lucru nu s-ar aplica, nimeni nu i-ar mai putea accepta astăzi pe germani, datorită istoriei recente a Germaniei. Şi totuşi, nici măcar evreii sau ţiganii nu gândesc astfel despre germani. Prietenii mei din fosta Iugoslavie se simţeau în primul rând nu sârbi şi croaţi, ci iugoslavi sau, mai degrabă, belgrădeni şi zagrebeni, deci reprezentanţi ai oraşelor lor, ai culturii acestora. Un prieten de la Cluj, care

e, etnic vorbind, sută la sută român, mi-a spus zilele acestea că se mândreşte cu Matthias Corvinus ca orice ungur, pentru că-l consideră o figură ardeleană, deci „a sa”. Pentru mine acesta e un exemplu elocvent al identităţii locale sau regionale. Ea nu exclude neapărat mândria etnică ori naţională (care în anumite contexte pot fi chiar de folos), dar o pune în perspectivă, o împiedică să devină dominantă.

„Exilul venea din interior”.

Sorin Tomuta: Una din întrebările pe care mi le pregătisem se referă la exil ca experienţă central-europeană. Te-aş ruga să dezvolţi puţin subiectul.

Michael Heim: Gândim de obicei exilul în termeni politici, dar în Europa Centrală lucrurile nu stau întotdeauna aşa. De-a lungul istoriei, cetăţenii Imperiului Habsburgic puteau migra dintr-o parte a ţării în alta, ceea ce însemna o trecere, nu lipsită de traume, dintr-o cultură în alta. Însă ei au învăţat să trăiască în diferite culturi, au învăţat să le asimileze. În secolul XX aceasta a devenit mai degrabă o chestiune politică. Exilul cultural este, şi el, o caracteristică a secolului nostru în general, a celei de-a doua jumătăţi în special. O nouă migraţie de popoare pe care literatura central-europeană pare să o prevadă; totul pare că s-a petrecut mai întâi aici. Am mai vorbit despre cât de straniu prefigurează literatura central-europeană secolul XX în diferite moduri, iar această idee a exilului, a trecerii dintr-o cultură în alta, este exemplară.

Sorin Tomuta: Cu toate că Imperiul Habsburgic propunea o diversitate culturală şi etnică, un supus al lui Franz Josef, de pildă, din Timişoara se simţea într-o anumită măsură acasă şi, să spunem, la Praga, Budapesta sau Viena. Chiar şi astăzi, vorbesc dintr-o experienţă personală, călătorind în capitala Cehiei, un timişorean este

frapat de asemănările arhitecturale; acestea sunt primele care izbesc privirea. Desigur că celelalte s-au nuanţat, unirea Banatului şi Transilvaniei cu România şi-a pus şi ea amprenta, căci a adus, printre altele, şi schimbarea paradigmei culturale, apoi regimul totalitar a desăvârşit despărţirea de valorile Europei Centrale. Fireşte, a spune astăzi că un locuitor al fostului imperiu se simte ca acasă pe întregul teritoriu (fost) al acestuia este o afirmaţie încărcată de nostalgie.

Michael Heim: Şi eu pot să văd, pot să simt acum asemănările de care vorbeai. În fond, ele asigură nu uniformitatea, ci unitatea spaţiului central-european. Pe de altă parte, însă, a existat o mişcare intensă în interiorul său, ca şi o anumită alienare lingvistică. Îmi pot imagina, de asemenea, şi alte feluri de alienare, mult mai prezente aici decât în alte zone ale Europei. Am citit undeva că până la mijlocul, poate chiar sfârşitul secolului al XIX-lea, cea mai mare parte a locuitorilor Angliei nu depăşise, călătorind, distanţa de 50 de kilometri de locul unde se născuseră. Cred, în schimb, că oamenii au circulat mai mult aici, în Europa Centrală, şi datorită faptului că trăiau într-un imperiu, fiind obligaţi să o facă, dar şi pentru că se simţeau, cumva, acasă în celelalte regiuni.

Sorin Tomuta: Românii care s-au născut în ceea ce noi numim Vechiul Regat, adică în zona de dincolo de munţii Carpaţi, au fost întotdeauna copleşiţi de rapiditatea cu care bănăţenii şi transilvănenii ajungeau, pe timpuri, la Budapesta ori Viena. Călătorii munteni au descoperit cu uimire în Timişoara, după 1918, un oraş care li se părea străin din toate punctele de vedere, sentiment ce nu s-a stins de tot nici până azi. Desigur că şi elita bucureşteană a călătorit în

Apus, dar ţinta ei favorită a fost întotdeauna Parisul.

Începând cu 1947 din România s-a plecat foarte greu peste hotare sau cel mai adesea deloc. Această claustrare forţată a accentuat nostalgiile fostelor voiaje occidentale…

Michael Heim: Pe de altă parte, descoperim aici şi motivul pentru care s-a plecat în exil, într-un exil adevărat de data asta: nu o călătorie în interiorul aceluiaşi teritoriu, ci o plecare adevărată, o despărţire definitivă pentru că, până în 1989, dacă reuşeai să pleci, de oriunde din blocul răsăritean, ştiai că nu te vei mai putea întoarce. Au fost totuşi câteva excepţii: Ungaria, de pildă. Cei care părăsiseră ţara în 1956 au început să vină înapoi, constant, după aproximativ zece ani, dar în mod cert niciun român care a procedat la fel nu s-a mai gândit vreodată la posibilitatea reîntoarcerii.

Aş vrea să mă întorc totuşi la exil ca trăsătură fundamentală a secolului nostru şi pe care literatura central-europeană a reuşit, întrucâtva, să o rezume. Să-l luăm drept exemplu pe Ionesco, cel din perioada interbelică, nu de mai târziu. Ionesco a plecat, devenind o forţă extrem de importantă în literatura occidentală.

Sorin Tomuta: Ar mai fi un caz: cel al lui Cioran, care a părăsit România la finele anilor ’30, înainte de instaurarea regimului comunist, cu o evoluţie ulterioară strălucită la Paris.

Michael Heim: Exact. Şi Cioran e o figură remarcabilă, mai puţin cunoscut însă decât Ionesco. Acesta este la fel de celebru în Apus ca, de exemplu, Kafka, în mod special prin dramaturgia sa, fiindcă celelalte opere au o circulaţie mai restrânsă.

Sorin Tomuta: într-adevăr, literatura absurdului pare să fie oglinda fidelă a secolului XX.

Michael Heim: Un exemplu foarte nimerit aici este Beckett. Din nou, un exil voluntar într-o nouă ţară, într-o

nouă limbă, deci într-o nouă cultură. Ca şi Ionesco, Beckett a ales Franţa, ambii construindu-şi operele pe un anume tip de alienare a cărei percepţie e favorizată de experienţa exilului. Europa, la rândul ei, avea s-o resimtă în termeni existenţialişti câteva decenii mai târziu. În cazul celor doi scriitori, alienarea pare să derive din efortul de integrare într-o altă cultură, dar ea a fost cu mult mai mult, o experienţă metafizică, prefigurând – mă întorc mereu la acest cuvânt – experienţa unei întregi generaţii pentru care exilul n-a fost ceva de natură fizică; exilul venea de undeva din interior, din fosta ta existenţă, din siguranţa oferită de aceasta, adică dintr-un un mod de viaţă dispărut. Beckett şi Ionesco – întotdeauna îi văd împreună – au simţit asta înaintea celorlalţi. Istoria se repetă mereu şi mereu cu alţi scriitori central-europeni de după război, din timpul regimului comunist. Cele două exemple care cred că validează continuitatea, dar care, în acelaşi timp, ne arată cât de diferite pot fi aceste concepte, sunt Mrozek şi Havel. Amândoi se afirmă în teatrul absurdului, dar scriindu-şi piesele din interiorul societăţii pe care o cunosc. Într-o societate totalitară absurdul este de natură politică. Nu îi aşez pe aceeaşi treaptă, însă ambii împărtăşesc acelaşi fel de absurd; pe de altă parte, trebuie spus că niciunul nu ar fi putut scrie dacă nu exista Ionesco. Şi e semnificativ că Mrozek a sfârşit prin a se exila, în timp ce Havel, neputând să părăsească ţara după invazie, a trăit „underground”, deci în exil intern.

La un pahar de Coca-Cola

Sorin Tomuta: Fiindcă de câtva timp vorbim despre Eugène Ionesco, e foarte interesant, trebuie să o spunem, un amănunt care îl apropie de Europa Centrală: într-un eseu foarte vehement din 1985 el se declara net în favoarea reconstituirii unei confederaţii central-europene,

singura alternativă cu adevărat viabilă la haosul generat astăzi de izbucnirile naţionaliste.

Michael Heim: N-am ştiut de aceste preocupări ale lui Ionesco…

Sorin Tomuta: Este probabil vorba, din nou, de o anumită nostalgie, de o utopie, fiindcă e greu de crezut că astăzi aşa ceva ar mai fi cu putinţă. Totuşi, asemenea viziuni există şi ele trebuie considerate ca atare.

Michael Heim: Cred că fiecare ţară est-europeană are o personalitate de acest gen, un scriitor important, un critic, care simte că, prin distrugerea coeziunii de altă dată, statele lor au pierdut ceva. O asemenea perspectivă, foarte nuanţată, am întâlnit la Konrád György. Şi el a scris câteva eseuri pe tema asta, fără să idealizeze însă trecutul. Konrád ştie că şi în trecut au existat probleme, dar el se referă la acel mod comun de a privi lucrurile, la acele mentalităţi comune care i-au ajutat pe oamenii din această regiune să se înţeleagă mai bine unul pe celălalt.

Sunt lucruri pe care toţi le consideră viabile şi ar fi păcat să se piardă. Sunt de acord cu asta, deoarece mă simt puţin vinovat, ca american, pentru că aparţin unei culturi care omogenizează lumea. Oare îi putem forţa pe ceilalţi să asculte muzică rock şi să urmărească doar filmele noastre.

Sorin Tomuta: „la un pahar de Coca-Cola.

Michael Heim: Exact, la un pahar de Coca-Cola. Noi am experimentat globalizarea înainte ca globalizarea să fi început; asta se întâmpla în secolul trecut, când un mare număr de oameni se îndreptau către Statele Unite şi noi trebuia să-i asimilăm, deci să-i nivelăm într-un fel. Aceasta este ideologia „creuzetului de topire” la care m-am referit. Am învăţat, deci, cum s-o facem. Am învăţat, de pildă, să ne situăm standardele la nivelul unui numitor comun

inferior celui spre care tindea Europa. Am făcut asta în educaţie, în cultură în general, totul în numele unei cauze juste, cred, în numele democraţiei. Ideea era că nu avem nevoie de o societate elitară, pentru că aceasta exclude prea mulţi oameni, în timp ce o democraţie presupune implicarea activă a tuturor. Pe de altă parte, există şi un alt mod de a te raporta la democraţie, şi anume că *fiecare* – cuvântul e esenţial – este încurajat să-şi cultive calităţile de care dispune. Cultura pe care am dezvoltat-o noi nu a funcţionat în această direcţie. De ce numesc această cultură o pregătire pentru globalizare? Pentru că noi ştim foarte bine cum să atragem oameni cât se poate de diferiţi, cum să-i facem pe toţi să se simtă ca acasă. Noi am experimentat acum o sută de ani asimilarea unui mare număr de imigranţi, proces pe care restul lumii îl experimentează abia astăzi, odată cu noua *Völkerwanderung*, deci cu actuala migraţie a populaţiei mondiale. Şi *globul*, cu alte cuvinte obiectul atacului cultural, este foarte dornic să accepte metodele pe care le-am dezvoltat noi. A fost foarte dificil în Franţa, spre exemplu, unde guvernul a aplicat o politică oficială a înlocuirii culturii americane cu o cultură autohtonă şi unde, până la urmă, s-a descoperit că populaţia, trăind într-un regim democratic, îşi dorea de fapt această cultură.

Sorin Tomuta: îmi amintesc de un eseu al lui

Tony Judt pe care l-am tradus în limba română, intitulat *Redescoperirea Europei Centrale*, unde se vorbeşte despre pericolul americanizării, sesizat de către francezi, şi despre tonul foarte dur, justificat probabil de orgoliul unei culturi venerabile, folosit la Paris pentru descrierea acelei „pop culture” aterizate, la propriu, de peste ocean, o cultură minoră ce avea să cucerească lumea dacă nu se luau câteva măsuri pe cât de drastice, pe atât

de urgente.

Michael Heim: Avem de-a face cu un pericol real, însă ar trebui să spun acum că această cultură nu este unica în Statele Unite, însă e comercială, se vinde foarte bine. Există totuşi şi o cultură înaltă, foarte aproape de cultura majoră europeană, există, de asemenea, o altă cultură care foloseşte cu succes, creativ, elemente non-europene. Dar cultura omogenizată care s-a dezvoltat în ultima sută de ani pentru a servi la uniformizarea imigranţilor, la americanizarea lor, are acum priză la mase. De aceea cred că Europa Centrală trebuie să se recunoască pe sine ca o unitate culturală şi să profite de ceea ce are, mai degrabă decât să cedeze în faţa culturii americane. Pericolul e foarte mare acum, deoarece situaţia aduce mult cu aceea de la sfârşitul celui de-al doilea război mondial, când exista tentaţia, printre oamenii cei mai plini de bune intenţii, de a favoriza răspândirea comunismului ca antidot al fascismului... Asta îmi aminteşte de un intelectual iugoslav care îşi păstra dacă nu simpatiile comuniste, atunci pe cele de stânga. Când l-am întrebat cum poate să facă asta ştiind tot ce s-a întâmplat, mi-a răspuns că, în timpul războiului, fusese copil şi văzuse atrocităţile naziştilor, văzuse cum partizanii comunişti se opuneau cotropitorilor şi nu putea uita asta niciodată. Probabil că el avea o memorie mai bună ca a multor altora, dar oricum, după 1945, era cert pentru majoritatea oamenilor că forţa care înfruntase fascismul se plasa, ideologic, la o distanţă apreciabilă de extrema dreaptă.

Sorin Tomuta: Exact. S-a întâmplat ca promisiunile stângii să fie percepute ca singurele capabile de a arunca un văl al uitării peste ororile extremei drepte.

Michael Heim: O percepţie greşită, din păcate.

Cum să rezişti fără duşmani

* * *

Sorin Tomuta: Astăzi ştim că nu există deosebiri *»
de esenţă, diferenţe substanţiale între cele două extreme.

Michael Heim: Chiar asta voiam să spun. Ceea ce oamenii nu au realizat atunci, nu toţi, ci marea lor majoritate, şi mă văd nevoit să o repet: vorbesc despre persoane animate de cele mai bune intenţii…

Sorin Tomuta: Cei care au crezut sincer în idealurile comuniste.

Michael Heim: Nu mă refer deci la aceia care îşi urmăreau propriile interese, ci la cei care au suferit realmente în timpul războiului şi îşi doreau un altfel de viitor. Aşadar, ceea ce n-au realizat ei atunci a fost, după cum spuneai, că era vorba, de fapt, de un cerc în care extrema dreaptă o atingea pe cea stângă. Iar punctul atingerii se găsea, desigur, în guvernarea totalitară. De ce afirm acum că perioada respectivă, imediat postbelică, este similară cu aceasta, de după 1989? Motivul e acela că, mai nou, inamicul e comunismul, nu fascismul. De unde va apărea acum salvarea divină? Salvarea divină este piaţa liberă şi e suficient de periculos să presupunem că ea va rezolva toate problemele. Din fericire, capitalismul nu este totalitar, deci de o grijă am scăpat, nu ne mai preocupă nici războiul rece, însă, repet, piaţa liberă nu este panaceul universal. Ea e asociată, aproape în totalitate, cu America, deoarece de-a lungul războiului rece era emblema Statelor Unite. Interesant e că aici, cel puţin în rândul câtorva cercuri de intelectuali, piaţa liberă este supusă unei dezbateri, într-un mod diferit de cel din timpul războiului rece. Atunci lucrurile erau limpezi: sovieticii erau inamicii, iar noi, cavalerii care trebuia să-i învingem pe duşmani. Astăzi ne amintim cu toţii ce spunea Reagan

despre „imperiul răului”. Noi eram aşadar cavalerii în armuri strălucitoare, călare pe cai albi, aducând dreptatea în lume. Acum ne-am pierdut această certitudine.

Sorin Tomuta: A dispărut termenul de comparaţie.

Michael Heim: Da, câteodată suntem cu adevărat în încurcătură, şi asta se observă uşor în societatea noastră. Cred, de aceea, că ideea de Europa Centrală poate fi de un real folos ţărilor din regiune pentru a evita aceste probleme, de fapt nu pentru a le evita, ci pentru a le îmblânzi cumva. Important este să permitem ca tradiţiile sănătoase, care există în aceste ţări, să se combine cu idealul democratic pentru a vedea ce rezultă. Nu are niciun sens ca un stat să accepte în proporţie covârşitoare ideologia altuia. Am văzut ce s-a întâmplat când Europa Centrală a fost silită să accepte o ideologie străină, nu voi spune marxistă, ci marxist-leninist-stalinistă, pentru a accentua componenta sovietică, foarte puternică. Ar fi, deci, păcat ca Europa Centrală, şi Rusia de asemenea, să adopte modelul american într-un procent de sută la sută, ignorându-şi propriile tradiţii. O privire spre ceea ce înseamnă valorile central-europene ar fi de mare ajutor.

Dar vreau să vorbesc acum despre un alt termen pe care l-ai pomenit într-un mod cam anacronic atunci când te-ai referit la relaţiile interculturale din Imperiul Habsburgic. „Multiculturalismul” a devenit, cel puţin în Statele Unite, un concept extrem de politizat. Iată cum, de atunci, în societăţile noastre, diferenţa a devenit mai importantă decât asemănarea. Mă gândesc aici şi la acea *différance* (cu „a”) din deconstructivism; toate acestea sunt ingrediente ale unui mod de a gândi postmodern. Cred că s-a mers prea departe, cred că a venit vremea să ne reîntoarcem la asemănare, pentru a vedea ce ne apropie. Termenul „multiculturalism” a ajuns astăzi să

reprezinte ceva cu totul diferit de sensul său iniţial. Prin anii ’60—70 el însemna dreptul fiecărui grup de a-şi păstra identitatea proprie, concomitent cu faptul de a deveni sau de a fi american. Astăzi, din nefericire, el a ajuns să reprezinte o forţă care dezbină grupurile, îngreunându-le convieţuirea.

Să vă povestesc ceva din experienţa mea de profesor din ultimii zece ani. În 1985 am început să predau un curs despre Uniunea Sovietică, o introducere în Uniunea Sovietică prin intermediul literaturii – parţial prin istorie, parţial prin literatură. La începutul cursului am avut 150 de studenţi. Vorbeam despre perestroika şi studenţii erau interesaţi. Apoi numărul lor a scăzut şi a continuat să scadă simţitor. Grăitor nu e atât faptul că oamenii sunt mai puţin interesaţi, cât alcătuirea clasei. Când am început să predau acest curs, erau doar vreo doi-trei studenţi de origine rusă. Acum, într-o clasă de 50, 15 – 20 sunt de origine rusă, deci aproape jumătate. Asta înseamnă că procentul de 2 – 3% care frecventa cursul din motive etnice a crescut la 50%. Ceilalţi frecventează cursuri care se ocupă de naţionalităţile lor. Li se spune: „Eşti vietnamez, eşti thailandez etc., nu trebuie să studiezi despre ruşi, du-te la cursuri despre propria ta ţară”. E trist, pentru că asta înseamnă că oamenii sunt învăţaţi să nu mai fie interesaţi de ceilalţi sau că oamenii nu mai sunt suficient de deschişi pentru a învăţa lucruri noi, că se mulţumesc cu ceea ce ştiu deja, că se limitează la propria lor lume. E o viziune cât se poate de nesănătoasă.

N-aş vrea ca scenariul să se repete în Europa Centrală. Acum aveţi nevoie de contrariu. Probabil că un alt termen ar fi mai potrivit: „intercultural” sau „transcultural”, ceva care depăşeşte o cultură sau alta, ceva care ne permite să acceptăm cultura altor semeni de-

ai noştri, care apreciază diferenţa, dar care sesizează, în acelaşi timp, şi ceea ce e comun. îmi pare rău să aud că grupul vostru întâmpină unele rezerve sau chiar adversităţi în România, datorită proiectului propus. Regret că există suspiciuni în legătură cu presupusul său substrat politic şi spun asta tocmai fiindcă situaţia e aproape identică cu cea din Statele Unite. Cred, dimpotrivă, că un asemenea proiect vine în sprijinul oamenilor, ajutându-i să înţeleagă că sunt lucruri pe care le împărtăşim cu toţii.

Sorin Tomuta: Aici ar fi câteva chestiuni de lămurit. Mai întâi că discursul despre Europa Centrală a avut în Cehia, Ungaria, Polonia, de pildă, o pronunţată tentă anticomunistă şi, în special, antisovietică (mă gândesc fireşte la faimosul eseu al lui Kundera *Tragedia Europei Centrale*). Asta în vreme ce la noi, în România, acest tip de discurs ar fi fost taxat mereu ca de două ori subversiv, pentru că, potrivit propagandei oficiale, el atenta la forma de guvernare comunistă şi, în egală măsură, la idealul unităţii naţionale, o problemă extrem de delicată şi astăzi. După cum se ştie, Banatul şi Transilvania erau, înainte de 1918, parte integrantă a Imperiului Austro-ungar, aşa încât a vorbi despre Europa Centrală nu însemna doar a vehicula atitudini anticomuniste, condamnate de fostul Cod Penal, ci şi antinaţionale, ceea ce stârnea, dintr-odată, mânia întregii populaţii.

Michael Heim: Toată chestiunea constă, cred, aici ca şi în America, în cuvântul „politic”. Mişcările interculturale, ca să le numesc aşa, şi nu multiculturale (operez distincţia nu neapărat în virtutea unei diferenţe esenţiale, ci fiindcă multiculturalismul a fost, am senzaţia, discreditat, însemnând ceva foarte specific, care nu ar fi dezirabil să se transforme într-un scop), însăşi ideea de interculturalism propun exact ceea ce exprimă: cultură, iar

nu politică. Ele sunt politizate în Statele Unite; acelaşi lucru constat că se întâmplă şi aici. E, probabil, o utopie să crezi că te poţi despărţi în totalitate de politică, dar, oricum, mişcările interculturale nu ar trebui judecate prin grila politicului. Tocmai de aceea proiectul vostru mi se pare atât de important, de vreme ce pune accentul pe dimensiunea culturală, şi nu pe cea politică.

Sorin Tomuta: Există, totuşi, opinia că nimic nu mai poate fi separat, astăzi, de politic.

Michael Heim: Se prea poate ca părerea respectivă să fie adevărată, dar asta nu înseamnă că trebuie să politizăm totul, ci, dimpotrivă, să fim conştienţi că, deşi politica este o componentă importantă, există anumite domenii pe care se cuvine să le separăm deliberat de scopuri ce le sunt străine. Ţelul acestui proiect este unul de natură culturală, de auto-identificare, un ţel ce nu încearcă să reînvie orice formă de organizare politică existentă cândva.

Sorin Tomuta: Grupul nostru a afirmat întotdeauna aceste lucruri.

Michael Heim: Să ne întoarcem la cazul Statelor Unite. Mişcările interculturale au fost politizate, deoarece astfel s-au putut bucura de sprijin financiar. Posibilitatea de a obţine avantaje pecuniare favorizează apariţia focarelor de conflict, fiindcă un grup se confruntă cu altul pentru a obţine nişte subvenţii. Astfel de situaţii conduc inevitabil înspre politică. Poate fi, prin urmare, o utopie separarea totală a culturii de politică, dar nu e deloc o utopie să ne amintim mereu că grupul vostru nu este o acţiune politică. Raţiunea culturii e aceea de a le oferi oamenilor un spaţiu necesar pentru aprecierea acelor lucruri care nu aparţin cotidianului; imediatul este teritoriul politicului: e OK, avem nevoie de el, ştim cu toţii

că nu se poate fără el, dar asta nu înseamnă că politica trebuie să devină un ideal, că trebuie să devină o prioritate absolută. Sfera culturii este extrem de importantă, deoarece ne arată că viaţa e cu mult mai complexă decât evenimentul cotidian, că sunt idei, opere de artă, moduri de a gândi care există de secole, iar acest fapt are o explicaţie. E unul din motivele pentru care predau literatură şi pentru care le-o recomand şi studenţilor mei. Desigur, acelaşi raţionament poate fi invocat şi în ceea ce priveşte frecventarea teatrelor, a cinematografelor, a muzeelor de artă, a oricărei activităţi creative, în general. Activitatea creativă provine dintr-o tradiţie culturală, iar a o nega sau a o politiza în întregime înseamnă a o condamna la pieire. Ar fi un final în egală măsură dramatic şi nefericit.

Mitteleuropa, între ideal şi catastrofă

Sorin Tomuta: Întorcându-ne puţin la discursul despre Europa Centrală, mi se pare demnă de semnalat o dualitate a percepţiei: Mitteleuropa privită ca spaţiu paradiziac, ca un ideal spre care ar trebui să tindem, dar şi Mitteleuropa ca „laborator” al catastrofelor istorice ale secolului. Cum înţelegi această dualitate?

Michael Heim: Cum se întâmplă de obicei în asemenea cazuri, ambele direcţii sunt exagerate. Am mai vorbit despre importanţa Europei Centrale în istoria secolului XX. Eu însă m-aş feri s-o idealizez. Oricine o face cade în capcana în care au căzut întotdeauna cei ce idealizează: refuzul de a mai privi realitatea în faţă. Nu are niciun rost să spunem că totul a fost bine, când ştim că au existat persecuţii, sărăcie. Însă, desigur, situaţia a fost, oriunde, cam aceeaşi. Ceea ce trebuie să facem când privim retrospectiv propriile tradiţii este să descoperim lucrurile viabile pe care acestea le conţin. Nu ajută la

nimic să adoptăm o atitudine maniheistă, judecând doar în alb şi negru. Unul din elementele pozitive ale acestui spaţiu, asupra căruia nu pluteşte niciun dubiu, este cultura, iar proiectul vostru se concentrează asupra ei. Înţeleg, totuşi, problemele delicate din România, fiindcă există, la nivel cultural, o diferenţă clară între regiunea vestică şi cea estică, însă cred că într-o nouă Europă – iar această arie geografică devine pe zi ce trece o parte a Europei de mâine, chiar dacă procesul de integrare va mai dura puţin –, sunt deci de părere că, într-o nouă Europă, graniţele îşi vor pierde însemnătatea pe care au avut-o până acum, căci graniţele sunt rezultatul ideii de stat-naţiune, apărută după primul război mondial. Şi cum generaţiile noastre au crescut cu imaginea hotarelor actuale în minte, le acceptăm ca fiind absolut naturale. Dar poate că nu sunt chiar aşa. Poate că există anumite soluţii de a le elasticiza, în primul rând prin crearea unei mari comunităţi europene, care există deja, apoi a unor micro-comunităţi. Această procedură de limitare a importanţei graniţelor stabilite la 1918 este, cred, esenţială, fiindcă reduce foarte mult posibilitatea unor conflicte ulterioare. Hotarele sunt acelea care au produs războaie, iar un nou mod de a ne raporta la chestiunea de faţă ar fi de mare ajutor astăzi: de fapt e vorba de o dublă raportare, una paneuropeană şi alta regională.

Sorin Tomuta: Ceea ce ar însemna totodată o despărţire de viziunea tipic romantică a idealului naţional…

Michael Heim: Aşa e. Această viziune datează din romantism şi este intens politizată de-a lungul secolului al XIX-lea, până spre sfârşitul primului război mondial, când devine pură politică odată cu Tratatul de la Versailles, unde preşedintele Wilson a jucat un rol important, ca

susţinător al noii imagini a Europei. Ce s-a întâmplat atunci a fost de fapt împlinirea secolului trecut şi totodată o sursă a numeroaselor probleme ulterioare.

Sorin Tomuta: Vorbeai ceva mai înainte de o apropiere între statele central-europene după prăbuşirea sistemului comunist. Sunt câţiva intelectuali români, printre care şi Virgil Nemoianu, care sugerează astăzi, în cazul României, o strategie de integrare europeană desfăşurată în mai multe trepte. Cel dintâi pas ar fi acordarea unui interes sporit vecinătăţii noastre, cu alte cuvinte punerea la punct a unei comunităţi danubiene, care ar avea şanse sporite de aderare la organismele europene deja existente.

Michael Heim: Fiecare cultură central-europeană s-a raportat la „integrarea europeană”, a folosit sintagma asta, însă unii au vorbit de „intrare”, alţii de „reîntoarcere”. Ar fi interesant, probabil, de făcut un studiu cu privire la distribuţia celor doi termeni şi la motivaţia folosirii lor. Cred că aceasta este o idee esenţială: a-ţi depăşi propriile graniţe pentru a vedea cine îţi sunt vecinii şi ce valori împărtăşeşti cu ei. Sunt sigur că grupul vostru va descoperi că aveţi multe afinităţi, cultural vorbind, cu cei din jur. Din acest motiv sunt dezamăgit că există atât de puţine traduceri între aceste literaturi. Fiecare urmăreşte să intre din punct de vedere literar în Europa şi, paradoxal, tocmai de aceea traducerile se concentrează în special pe best-sellerurile englezeşti şi americane.

Există în primul rând o problemă de natură tehnică: sunt atât de multe ţări, atât de multe limbi în Europa Centrală, încât trebuie să existe un efort conştient în sensul ăsta. Nu putem lăsa totul la voia întâmplării. O persoană care se formează ca traducător trebuie să cunoască limba perfect şi aceasta nu se întâmplă peste

noapte; prin urmare este nevoie de o preocupare comună din partea tuturor statelor implicate. Ar fi excelent dacă s-ar organiza un seminar în care literaţii din ţările central-europene să se întâlnească pentru a discuta, aşa cum am făcut noi în America atunci când ne-am decis cam ce ar trebui tradus în engleză. Ar fi foarte interesant dacă scriitorii de primă mărime din fiecare ţară central-europeană s-ar întâlni pentru un schimb de experienţă cu privire la operele care ar trebui să intre în conştiinţa publicului din zonă. Apoi traducătorii ar putea face stagii de pregătire în străinătate pentru a deprinde mai bine limba din care traduc. Seminarul de care vorbesc nu ar dura mai mult de câteva zile: o mulţime de lucruri pot fi făcute în acest răstimp. Desigur că vor trece ani buni până la culesul roadelor, însă dacă un asemenea eveniment nu va avea loc nu ne putem aştepta la nimic spectaculos în viitor.

Sorin Tomuta: O iniţiativă la care ar fi bine să ne *

alăturăm şi noi. Oricum, unul din scopurile declarate ale grupului nostru este acela de a apropia din punct de vedere cultural ceea ce, paradoxal, ne este proxim, de a face cunoscut publicului român faptul că în vecinătatea noastră s-a scris o literatură foarte bună, că aici există autori absolut remarcabili care au influenţat la modul cel mai profund literatura secolului XX

Michael Heim: Şi că, de asemenea, cei din apropierea voastră împărtăşesc aceleaşi valori şi experienţe, deci că operele lor vă sunt mult mai accesibile şi cu siguranţă mai semnificative decât acelea care provin din culturi diferite. Cred însă că efortul vostru trebuie să fie multilateral. Spuneai că aţi vrea să-i oferiţi publicului român o introducere în literatura central-europeană. Dar pentru asta trebuie să ştiţi care sunt operele importante, iar apoi

trebuie să aveţi capacitatea de a le traduce. E nevoie, aşadar, de un plan, de o organizare. Nu mă gândesc la ceva pe termen foarte lung, cinci ani de pildă, nu mă gândesc la ceva hipercentralizat, însă o anumită perspectivă e necesară, pentru ca, prin intermediul ei, oamenii care lucrează în domeniu să ştie unul de celălalt. Un alt aspect esenţial este acela al difuzării cărţii. Poate că aici Internetul ar fi de folos. În orice caz, trebuie să existe un loc unde cei interesaţi, din străinătate mai cu seamă, să poată găsi cărţile respective.

Iată şi un alt subiect de meditaţie. Numărul de cărţi interesante tipărite în România a crescut substanţial în ultimii ani. Dar ele sunt, din păcate, foarte prost distribuite în străinătate sau nu sunt distribuite deloc. Unele biblioteci universitare din America şi Europa de Vest ar dori să comande în mod regulat cărţi din România, însă nu au cui să se adreseze. Deocamdată ele au încetat să mai comande publicaţii româneşti sau o fac prin nişte librării germane care încasează comisioane de peste 30%. Deci cu acelaşi buget universitar, oricum foarte restrâns, se cumpără cu o treime mai puţine cărţi. Ar fi foarte util ca o librărie să alcătuiască – eventual pe Internet – o listă de publicaţii româneşti descrise pe scurt, în română şi în engleză. Nemaivorbind de situaţia ideală în care librăria respectivă ar servi şi ca intermediar între edituri şi bibliotecile străine, aşa încât cărţile să poată fi comandate şi plătite cât mai uşor.

Political correetness şi rescrierea

*

canonului cultural american

Ioana Copil-Popovici: Sar la un subiect care ştiu că este foarte dezbătut la ora aceasta în Statele Unite. Ce este *political coreciness* şi cum acţionează conceptul în

contact cu comunităţile provenite din Europa Centrală care trăiesc acum în State?

Michael Heim: Nu cred că *political coreciness* este o problemă reală când discutăm despre Europa Centrală. Însă îmi aminteşte de ceva ce n-am menţionat încă şi mi se pare foarte important. Nu are a face doar cu Europa Centrală, ci cu întregul continent european. Ca rezultat al conştientizării despre care vorbeam şi al ideii de *political coreciness*, imaginea Europei în America s-a schimbat drastic în ultimii ani. „Europa" a devenit un concept negativ. Termenul corect din punct de vedere politic prin care se exprimă aceeaşi concept negativ este „eurocentrismul". Dacă eşti descris ca fiind eurocentric înseamnă că nu eşti tolerant cu oamenii cei având alte ascendenţe decât cea europeană. Aceasta este, în SUA, o acuză foarte puternică: înseamnă că nu eşti sensibil la nevoile indienilor sau ale negrilor. Euro centric poate de asemenea să însemne că nu te interesează soarta celor din America Latină sau din Asia. De fapt, întregul canon al culturii americane a fost rescris. Cărţile de istorie se refac complet şi tot ce este european, nu doar central-european, este dat la o parte pentru a lăsa loc celorlalte segmente ale populaţiei americane.

Ioana Copil-Popovici: Devin europenii o minoritate care îşi va revendica în curând drepturile?

Michael Heim: Europenii au devenit o minoritate, într-adevăr, iar Europa începe să fie un cuvânt vulgar. Într-o oarecare măsură aceasta explică interesul scăzut vizavi de Europa Centrală după 1989. Atitudinea standard *politically corect* cu privire la cercetare, cu toată ironia pe care o implică, este următoarea: „Nu vrem să studiem despre bărbaţii albi, morţi. Ei nu au nimic să ne spună". Este o exagerare, dar puteţi auzi asta peste tot. Adică

„bărbaţii albi, morţi” nu sunt contemporani cu noi şi, deci, nu au nimic important de comunicat. „Albi” înseamnă europeni, „bărbaţi” – că avem de a face cu un punct de vedere feminist. Dar nu femeile sunt neapărat cele care promovează acest mod de a gândi. E o exagerare a ideologiei lui *politically corect*. În universitatea la care lucrez am avut timp de mai mulţi ani ceea ce se cheamă „Centre de cercetare teritorială”, adică nişte centre concepute să studieze diferite părţi ale lumii. Avem câte unul pentru America Latină, Africa, Asia, Orientul Apropiat şi am avut până de curând un Centru de Studii Slave şi Est-europene, care era menit să studieze ţările comuniste. După schimbările din ’89 l-am restructurat şi el a devenit Centrul de Studii Europene şi Ruseşti. De ce? Pentru că înainte nu existase niciun astfel de centru şi ne-am dat seama că, până atunci, ne asumasem ideea că orice studiu era un studiu european. Noi învăţam despre moştenirea noastră, care era europeană. Acum nu mai poţi să propui aşa ceva. Şi dacă vrei să studiezi Europa, e mai bine să ai un centru care să se ocupe cu studiile europene.

Ultimele trupe rock sau câteva secole de tradiţie

Ioana Copil-Popovici: Cum percepi noile generaţii de intelectuali din Europa Centrală? Cei care au crescut în ultimii zece ani în condiţii complet diferite de cei dinaintea lor?

Michael Heim: Această întrebare e strâns legată de o problemă despre care am mai discutat, imperialismul culturii americane în procesul de globalizare. Un lucru pe care toţi aceşti noi intelectuali îl au în comun este limba engleză. Iar limba străină pe care o vorbeşti cel mai bine determină în mare măsură tot ce faci în afara propriei tale culturi. Engleza este obligatorie pentru oricine vrea trăiască în această lume. Această stare de fapt face cultura

americană, anglo-americană, extrem de atractivă. Şi cred că ar fi păcat de aceşti tineri foarte inteligenţi pe care îi are azi Europa Centrală să piardă legăturile pe care culturile lor le-au avut cu alte culturi. Suntem obişnuiţi ca în turismul internaţional să vorbim engleza unii cu ceilalţi. Chiar dacă ai studiat germana, atunci când întâlneşti un neamţ comunici cu el în engleză. Şi dacă generalizăm situaţia la întreaga cultură, din nefericire se poate întâmpla acelaşi lucru. Pentru că eşti vorbitor de limba engleză, vorbeşti această limbă mai bine decât pe altele, te îndrepţi în mod normal înspre cultura anglo-americană. Mi s-a părut că 80 sau 90% din programele televiziunii române sunt în limba engleză. Mă întreb ce efect are această situaţie asupra culturii locale.

La un simpozion recent pentru traducători s-a nimerit să stau lângă directorul Asociaţiei norvegiene a traducătorilor. Între altele, l-am întrebat dacă e necesar să fie traduse cărţi din engleză în norvegiană, dat fiind că toată lumea în Norvegia pare atât de avansată în cunoaşterea limbii engleze. Răspunsul lui m-a uimit. Mi-a spus că, în primul rând, supraapreciez capacitatea conaţionalilor lui de a citi în engleză, căci aceasta nu e totuna cu abilitatea lor de a folosi limba la un nivel cotidian. Dar nu asta m-a mirat. Mi-a spus că se fac traduceri în norvegiană şi pentru binele limbii literare norvegiene, pentru a o conserva. Norvegienii citesc puţină literatură scrisă de autori locali. Cu alte cuvinte, dacă nu citesc beletristică în traducere, nu citesc beletristică aproape deloc, iar limba literară riscă să decadă. Şi când se ajunge la o asemenea situaţie, care mi se pare similară cu cea din televiziunea română de acum, deci atunci când engleza acaparează în asemenea măsură, problema nu este doar de natură lingvistică. Te privezi de dreptul tău

natural, de propria ta cultură. Sper ca noua generaţie de intelectuali central-europeni să înţeleagă că are de pierdut dacă renunţă la tot pentru aceeaşi unic, minunat, de altfel, mijloc de a comunica cu ceilalţi oameni. Trebuie să comunici într-un fel, dar omogenizarea la care s-ar putea ajunge trebuie evitată. Metodologia de predare a limbii trece prin cicluri ca toate celelalte teorii, şi ultimul dintre aceste cicluri a fost abordarea comunicativă. Ceea ce înseamnă că încerci să-i pui pe cei care învaţă în situaţii în care sunt obligaţi să comunice. Poţi observa că dialogurile din manuale, indiferent de materie, se ocupă îndeosebi de probleme generale. Toţi vorbesc despre ultimele trupe rock şi alte lucruri de acest fel. Mi se pare foarte periculos, pentru că riscăm să pierdem cinci-şase sute de ani de tradiţie.

Ioana Copil-Popovici: În cazul de faţă poate fi vorba şi de fuga de o anumită identitate, de o moştenire nedorită…

Michael Heim: Ar putea fi şi asta. De acea încerc să vă previn. Cred că în cazul pe care tu îl aduci în discuţie e vorba doar despre o evadare şi soluţiile nu vor veni de aici. Cred că poţi să te confrunţi cu o problemă doar în contextul în care ea apare şi doar în termenii specifici ei. A te retrage într-o lume a iluziei nu-i de niciun folos.

Cornel Ungureanu: întrebarea e alta. Crezi că omul de cultură (în general) îşi va pierde tot mai mult din importanţă?

Michael Heim: S-ar putea. Este din nou vorba de modelul „democratic” american, care favorizează media. Mai există un alt model democratic care îşi propune să obţină un nivel general mai ridicat, dar acesta nu este modelul american şi desigur nu este modelul care prinde rădăcini în Europa acum. Jiří Dienstbier, primul ministru de externe ceh de după revoluţie, a spus un lucru foarte

interesant la un colocviu la care am participat cu câteva săptămâni în urmă. A spus că revoluţia cu adevărat importantă nu a avut loc în 1989, ci ea constă în faptul că, în orice colţ de lume, în fiecare sătuc din Africa, oamenii se pot uita la *Beverly Hills*. Oameni care nu au plecat niciodată din locul lor de baştină au acces la aceste programe şi toţi privesc lucrul ăsta ca pe un ideal. Iată adevărata revoluţie. O ştiu sau nu, asta li se spune oamenilor. Au fost convinşi că a bea Coca-Cola este unul din lucrurile cele mai rafinate. Asta e revoluţia. E un fenomen fără precedent şi ar trebui contrabalansat de ceva. Şi această contrapondere mi-ar plăcea să cred că este ceea ce facem noi la universitate.

Daciana Branea: Dar, dacă nu citesc, cum i-ar putea afecta ceea ce scrieţi?

Michael Heim: Nu-i va afecta pe ei direct. Însă îşi vor trimite copiii la şcoală, pentru că educaţia va deveni un factor social din ce în ce mai important. Noi nu ne confruntăm direct cu oamenii, nu-i influenţăm nemijlocit. Dar este tot ce putem face. Noi împiedicăm accesul acestor oameni la marea cultură pentru că ne e teamă să-i împingem în această direcţie şi ne e teamă deoarece este *politically incorect* să le impunem o cultură elitistă.

„Nu sunt un american tipic”.

Adriana Babeţi: Pentru că peste câteva ore vei pleca… să te întrebăm ce părere ţi-ai făcut despre noi…

Michael Heim: Să ştiţi că sunteţi foarte norocoşi că vă aveţi unul pe altul. Nu prea există aşa ceva în Statele Unite. Eu pot să spun că sunt norocos pentru că am un grup de absolvenţi – cam ca voi, masteranzi sau doctoranzi. Mă bucur să-i aud discutând despre literatură, nu despre programele de la televizor sau despre fotbal. Asta nu se întâmplă prea des la noi. Nu vorbeşti cu colegul

despre munca ta, pentru că te temi că acesta îţi va fura ideile sau va lua de la bibliotecă exact cartea de care ai tu nevoie. Grupul meu nu este aşa, dar nici nu lucrează la un proiect comun, ca voi. Fiecare îşi are propriul proiect şi lucrează individual. Deci mi se pare minunat faptul că lucraţi împreună. Nu ştiu dacă aceasta se datorează unei anumite organizări sau faptului că a apărut o atmosferă propice. Dar ştiu precis că prezenţa iradiantă a Adrianei şi a lui Cornel joacă un rol decisiv. Pe de altă parte, se creează legături durabile. Eu mă simt încă foarte apropiat de foştii mei colegi de facultate. Mai puţin de cei pe care i-am cunoscut la 18 – 20 de ani; cu aceştia nu mă întâlnesc prea des, dar cei cu care am fost prieten între 21 şi 28 de ani îmi sunt încă foarte apropiaţi. Pentru că aceştia sunt anii cei mai importanţi, anii de formare, ce îţi vor influenţa în mare măsură viitorul. Cred că e minunat că aţi ajuns la această armonie.

Cornel Ungureanu: Ce ai ţinut minte din Timişoara: clădiri, străzi, pieţe?

Michael Heim: Timişoara este o paradigmă a oraşului central-european, chiar mai mult decât

Clujul. Am văzut elemente ale Europei Centrale în Cluj, dar aici o văd în formă pură, ca să spun aşa; mă face să mă simt acasă.

Cornel Ungureanu: Te simţi acasă în Europa?

Michael Heim: Da. Am petrecut atât de mult timp ocupându-mă de literatura europeană, de gândirea europeană. Nu cred că se îndoieşte cineva de asta. Nu sunt un american tipic.

Daciana Branea: Este evident.

Michael Heim: Dar nu sunt tipic nici unei naţiuni.

Daciana Branea: Eşti un Heim tipic.

Cornel Ungureanu: Te-am întrebat dacă te simţi

acasă în Europa pentru că ai o percepţie a culturii europene absolut extraordinară, o percepţie prin sensibilitate. Şi întrebarea ar putea să sune aşa: prin afinităţi elective eşti legat de scriitorii europeni?

Michael Heim: N-aş spune că sunt mai apropiat de scriitorii europeni decât de cei americani. (Doar mă simt acasă şi în America!) Sunt legat de literatură, în general. Acum trei-patru ani Salman Rushdie a publicat un roman minunat pentru copii, care s-ar numi în româneşte *Haroun şi marea poveştilor*. Personajul negativ principal e un tiran care urăşte poveştile. Acesta vrea să stăpânească lumea, dar ficţiunea creează mereu alte lumi, lumi alternative, rivali pe care el nu-i poate domina. Tocmai din cauza acestor lumi alternative avem nevoie de literatură. Şi eu cred în puterea ei de a ne îmbogăţi vieţile (oricât de clişeizat ar suna), în puterea ei de a ne da nu răspunsurile la întrebările care ne chinuie, ci resurse pentru a le face faţă. Nu literatura europeană sau americană, ci literatura pur şi simplu. Nu cred că literatura este omnipotentă, dar cred că ar trebui să le dăm oamenilor posibilitatea de a profita de tot ceea ce literatura le poate oferi.

Graalul ideii central-europene

Iată trama laconică a celor cinci zile petrecute cu profesorul Heim: *un influent universitar american, specializat în literaturile fostului bloc răsăritean* (*rusă, cehă, maghiară, sârbă* şi *croată*) *acceptă invitaţia unui obscur grup de cercetare de la marginea barierei Huntington, specializat în excentricităţi academice de soiul comparatisticii central-europene, studiilor culturale* şi *istoriei orale. Profesorul urmează a ţine la Timişoara un ciclu de conferinţe informale cu circuit închis, aparent inspirate de tradiţia dialogurilor filosofice, în fapt provocate de precipitarea celor din grup de a afla ultimul*

cuvânt asupra temei central-europene şi, mai ales, de talentul lor de a vampiriza intelectual personalităţi internaţionale.

Michael Heim e pretins ca maestru, oracol şi *protector academic. În aşteptarea lui, cei din grup evită cu efort catalepsii mistice, f*iindcă *invitatul, în calitate de purtător al ideii central-eurpene, e investit pe nesimţite cu o aură mesianică. Poliglot aproape neverosimil, profesorul Heim comite o curtoazie profesională şi, înainte de a veni la Timişoara, învaţă limba amfitrionilor săi. Ultimele articole de corespondenţă înaintea sosirii sale sunt redactate în română. Deja copleşiţi, cei şapte îl primesc în smirna respectului nemărginit*.

Sunt aproape 40 de grade când Michael Heim coboară în gara din Timişoara, după ce călătorise mai bine de cincisprezece ore cu trenul prin câmpia arsă a Transilvaniei. Cei care îl aşteaptă întind emoţionaţi mâinile transpirate unui hobo *de doi metri, cu barba* à la *Lincoln zbârlita, îmbrăcat într-un tricou larg, bermude din pânză militară* şi *sandale. Virtualii discipoli smulg bagajele minimale ale invitatului* şi *caută, evaluându-le greutatea, să simtă în ele costumele scrobite, poza catedratică, majestatea profesorului. În fapt, sacul marinăresc nu conţine decât cosmeticale de strictă necesitate şi, desigur, celelalte tricouri largi, bermuda de schimb* şi *un rând de haine mai groase, de acelaşi ton lejer ca* şi *restul ţinutei. Profesorul reconstituie parţial admiraţia grupului, rostind aproape fără* accent *câteva cuvinte româneşti*.

Are, dezorientat şi *familiar cum e, un aspect de Christ abia răstignit. Perversiunea în materie de comunicare* şi *relaţii publice a căilor ferate române îl împinsese spre un tren de navetişti, în care a putut înţelege olfactiv specificitatea poporului român. Drumul de*

la Cluj la Timişoara s-a transformat astfel într-o addenda la cursul de limbă şi *civilizaţie române pe care îl urmase la Universitatea Babeş-Bolyai. Deşi ucigătoare* şi *infinită, călătoria aceasta îi făcuse plăcere,* şi *violenţa impresiilor noi pe care avusese răstimpul să le culeagă a dictat cele dintâi teme ale conversaţiei.*

Cei din grup, rutinaţi în ipocrizia academică, deveniseră suspicioşi şi *se lăsau greu extrasi din partiturile formaliste pe care le interpretau în astfel de ocazii. Derutaţi de înfăţişarea* şi *familiaritatea aşteptatului guru, atât de diferit de baronii universitari ai locului, priveau miraţi la colosul uscăţiv din faţa lor. Acesta, neavând poftă de prolegomene moroase, revărsa în cinci limbi asupra lor adaosul recent al vieţii lui interioare. Pe jumătate descumpănit, grupul asculta povestirea profesorului în tăcere, încercând fără şansă a prinde un fir prin care să îl întoarcă pe invitat înspre conversaţii mai subţiri.*

Abia la sfârşit, când oaspetele şi-a epuizat energia narativă, au reuşit coordonatorii să treacă la ritualul obişnuit al grupului: prezentarea componenţei, obiectul de activitate, realizări şi *idealuri şi, la urmă, programul întâlnirilor* şi *temele discuţiei. Michael Heim s-a supus necondiţionat maratonului ale cărui repere îi fuseseră prezentate la nivel de amănunt.*

Astfel, echipe de limbuţi megadocumentaţi urmau să îl cerceteze timp de mai multe zile, aţintind asupra lui, de dimineaţa până noaptea târziu, în cele mai felurite locuri din oraş şi *nu numai, întrebări ticluite cu multe săptămâni înainte. Din lipsă de timp, mesele* şi *binecuvântata siestă au fost incluse în programul de convorbiri, pentru a dilata la maximum interogatoriul. Conversaţia urma să se poarte în engleză, franceză* şi *germană, limbi pe care*

interlocutorul le putea fraza într-o cadenţă mai rapidă. Celor mai puţini abili în afara limbii materne li s-a permis să pună întrebările în limba română. Au fost stabilite norme severe, calculate în metri de bandă audio, precum şi *momentul şi locaţia dialogului, pe fiecare echipă în parte.*

Profesorul a receptat stipulările tehnice la fel de docil, intrând în rolul de victimă fără crâcnire. Grupul, încă neîncrezător, l-a depus câteva minute mai târziu la hotel, derulând nu fără plăcere în minte scenele programatului asasinat prin epuizare intelectuală şi *fizică.*

Şi totuşi, reveriile grupului, odată cu neîncrederea sa, s-au risipit încă din prima zi. De la început, profesorul a vorbit fără încetare, mistuind casete întregi, aşa încât am clacat noi, sub povara informaţiilor, dar şi *a debitului său verbal. La un moment dat, lăsând pe plaja Surducului doi convivi epuizaţi, a apucat-o pe dealuri, făcând clarificări absolut necesare în reportofon, singurul interlocutor apt să îl mai urmărească.*

În consecinţă, am înţeles că sub aspectul hippy *al vorbitorului se ascundea un tip enciclopedic, care putea dizerta substanţial asupra oricărei teme ce privea Europa Centrală. Dexteritatea cu care aborda diferite teme, precum* şi *consistenţa răspunsurilor ne-au clarificat sursa reputaţiei sale între cercetătorii Europei Centrale* şi *în mediile comparatiste din Statele Unite. Şi, pentru a mări sentimentul nostru de culpabilitate pentru gândurile vinovate de la început, omul ni s-a înfăţişat ca o fiinţă de o mare modestie. Delicateţea* şi *sinceritatea lui au topit încă din prima clipă afectarea sub care încercasem să ne ascundem vaga noastră competenţă în subiectul Europei Centrale. Imaginea de ins dezordonat* şi *incredibil a primei impresii a pierit foarte repede, lăsând loc prezenţei sale învăluitoare* şi *bune. Puteai doar să îl asculţi* şi *să îl admiri.*

A plecat intempestiv, alegând pentru drumul de întoarcere cel mai fantezist traseu cu putinţă. Deşi era la curent cu intenţia grupului de a publica o carte de interviuri al cărui protagonist urma să fie, a preferat să nu accentueze acest subiect în mesajele pe care ni le trimitea din când în când. În schimb, relata pe larg binecunoscutele sale iniţiative civice, şi *aici vorbea cu plăcere mai ales de una, constând în colectarea* şi *depozitarea sticlelor de plastic aruncate te miri unde de neglijenţii locuitori ai Los Angeles-ului.*

În ceea ce mă priveşte, îi scriu din când în când în română, privilegiu de care uzez nerecunoscător, folosind o limbă cvasiarhaică pentru a-i testa competenţa în acest marginal idiom neoromanic. Îmi răspunde întotdeauna prompt şi *la subiect.* (Dorian Branea)

v

În loc

DE POSTFAŢĂ

O voce din off sau

Ce ni s-a întâmplat în ultimii 56 de ani

În 1992, proaspăt întors din Statele Unite, Mircea Mihăieş îmi povestea, şi el parcă uimit de neobişnuita aventură, cum cucerea Adriana America. Din vorbă-n vorbă, puteam să înţeleg că America Adrianei se întruchipa în câţiva bravi bărbaţi, dintre care unul îi întrecea, ca Făt Frumos, pe toţi. Eu – îmi spune – s-ar putea să nu-i fi reţinut bine numele, dar acolo, în State, e considerat teribil, fără egal, atins de aripa genialităţii. Îl cheamă Michael Heim, i-a tradus în engleză pe Kundera şi pe Konrád, pe Kiš şi pe atâţia alţii! Mare mirare ar fi dacă, pe urmele Adrianei, n-o să ajungă şi prin Timişoara.

America cea iute de picior se întruchipa, în cele din urmă, într-unul singur care putea umili orice carte a

recordurilor intelectuale: Ştia chinezeşte, ruseşte – exclama Mircea – şi, pe deasupra, şi cele şapte limbi ale Europei Centrale! şi va învăţa şi româneşte!

Am trecut pe seama exaltării şirul de superlative care se adunau în jurul insului (mai erau, mai erau!) – Domnul Director tocmai se întorsese de la New York, venise de la aeroport direct la tipografie –, pe seama unei explicabile surescitări. Un lucru însă era limpede: Michael Heim exista, va apărea la Timişoara aşa cum mai apăruseră şi alţii, inşi teribili, performeri ai elitei, bărbaţi demni de orice carte a recordurilor intelectuale.

Peste două (trei?) săptămâni s-a întors şi Adriana. Aşa era, Mircea avea dreptate, exista un Michael Heim care ar putea ilustra un Guiness Book al intelectualilor. Care ştia tot ce mişcă în literaturile Europei Centrale. Care va învăţa româneşte din motive pe care ea, Adriana, din modestie, nu ni le divulgă. Dar – ţinea să sublinieze doamna Babeţi – nu Michael era *movie star-ul*, vipul, excelenţa, ea îi văzuse, îi intervievase pe Czesław Miłosz, pe Susan Sontag, pe Enzensberger. Şi pe şi pe Ce era sigur era că Michael vrea să înveţe româneşte. Şi că va veni în România.

Dacă Mister Heim va veni în România, dacă s-ar apuca să traducă literatură română, n-ar fi bine să-l întâmpinăm cu o carte a lui, tradusă în româneşte? Ca să fim nişte gazde bune? După investigaţii multilateral diversificate la care au participat eminente personalităţi din State, s-a ajuns la concluzia că traducătorii mai pot să aştepte.

*

Aş scrie, fără urmă de răutate, ba dimpotrivă, că obiceiul de a publica, de a tipări cărţi după cărţi, aparţine persoanelor care trăiesc voinţa afirmării; bucuria de a-şi

pune în scenă spectacolul personalităţii. Michael Heim, cu bunici în Europa, cu stră-străbunici risipiţi pe toate continentele (să lipsească unul două), cu o familie (cu copii, cu nepoţi) în care respiră obiceiuri de pretutindeni, este imun la ideea posesiunii. „Al meu” nu e o sintagmă care să-l ilustreze.

Când a ajuns în gara Timişoara (n-am fost; transcriu uimirea prietenilor mei), a reuşit să-şi deruteze admiratorii – fanii din grupul numit „A Treia Europă”. Ei aşteptau o eminenţă-spectacol, un cetăţean împovărat de bagaje, un Profesor urmat de un hamal. Sau de doi.

Michael cobora din tren liber ca pasărea cerului, şi de nu era Adriana, ar fi fost greu de recunoscut de tinerii care trăiau o anumită Imagine a cărturarului. Nici urmă de morgă, de savantlâc, de aere universitar-academice. De altfel, sosea cu un tren (acceleratul Iaşi-Timişoara) care avusese grijă să-i asigure un regim special: o penitenţă răsăriteană sută la sută.

Dar supliciile ceferiste nu-l afectaseră: s-a supus şi lor, fără aerele, fără indignările cetăţeanului care ar fi avut, nu-i aşa, drepturile unei călătorii… normale.

*

Aşa că Michael a fost incitat (dus! purtat!) la Surduc să facă plajă, baie şi să dea interviuri. Să înveţe româneşte discutând pe plaja satului. Casetele au reţinut parţial „discursul de la Surduc”: Şi e regretabil că înregistrările nu pot reda fidel conversaţiile în română, germană, maghiară, rusă cu convorbitorii. Am fi putut avea pe bandă unele din fazele incipiente ale învăţării limbii române de către fenomenalul personaj. Şi am fi putut studia, în zilele următoare, evoluţia. Succesul.

Cred că nu s-a înţeles bine că tot ceea ce face Michael face din/cu iubire. Pentru el nu există situaţii

incomode şi nici întrebări incomode. El nu se diferenţiază, nu se detaşează, nu exprimă o alternativă fericită. El te regăseşte într-o istorie personală: o istorie de iubire.

Ca să cucerească Europa Centrală, a trebuit mai întâi să devină studentul frumoasei doamne Jakobson. Pe urmă să viziteze Praga (unde sunt/trăiesc cele mai frumoase femei din lume). Iubirea se revanşează, acolo a consumat întâmplările extraordinare ale unei vârste: a fost de faţă la cel mai important eveniment al oraşului, i-a cunoscut pe cei mai de seamă.

Dinamismul cultural al lui Michael e alimentat de bucuria de a fi împreună. De a trăi (de a putea trăi) fascinaţia celuilalt. America lui Michael Heim este şi America lui Superman. Tatăl lui Superman (al lui Christopher Reeve) l-a apropiat de limbile slave. Era un profesor fascinant. Aşa cum, pentru ceilalţi americani, povestea lui Superman se va desfăşura după alte legi, ale existenţelor de excepţie.

Superman-tatăl şi Superman-fiul pot reprezenta visul american. Pot recupera imaginile unei performanţe. Pot declanşa eforturile cuceririi acestei lumi.

Michael Heim cucereşte, deci, această lume, venind dinspre Răsărit. Ajunge în Europa Centrală după ce este educat de Dostoievski şi amintirea lui. Ceilalţi au ajuns după ce trăiseră miturile (cărţile) apocalipsei vesele în universul imperial al Vienei agonice. Ceilalţi exegeţi, studioşi, maeştri, eruditi ai Europei Centrale aveau un aer îngrijorat, chinuit de presimţiri rele. Nu era uşor să investighezi dimensiunile unui dezastru.

M. H. ajungea „în Europa Centrală” după ce devenise familiarul altor culturi. După lecţia de agonie a lui Cehov, după dezastrele presimţite de Dostoievski, călătoriile în culturile cehă, poloneză, sârbă sunt adevărate excursii de

plăcere. Reconfortează. Te aşază lângă oamenii fericiţi ai planetei.

*

A trăi, liber şi nesilit de nimeni, în intimitatea culturilor, a operelor, a lumii scriitoriceşti. A fi împreună cu ei, cu marii scriitori ai acestui spaţiu, în limba lor, dar şi în limba engleză. E greu de mărturisit felul în care se realizează perfecta înţelegere a Celuilalt. E greu, dar nu imposibil, atunci când absenţa egoismului, a orgolioasei voinţe de afirmare personală propune un anumit tip de relaţii cu faptul cultural. Cu eroii culturii contemporane. Cu personalităţile care dau sarea şi piperul unui moment intelectual.

Întrebările care structurează această carte sunt legate, întâi, de o existenţă neobişnuită. Sunt întrebări care iluminează o biografie ieşită din comun: o biografie a unui om care surmontează, fericit, turnul Babel.

A fi în Europa Centrală înseamnă a regăsi arhitecturile pierdute ale acestui monument.

Babel marca momentul tragic al unui timp al culturii.

M.H. regăseşte în acest mit fertil o epocă paradiziacă. Sau poate noi o regăsim, alături de acest mare personaj.

Al doilea set de întrebări ar fi legat de tiparele acestui spaţiu.

Aici răspunsurile nu sunt decât inaugurale. Încep un discurs ce urmează a fi continuat cu altă ocazie. Ele, sperăm, se vor împlini în măsura în care dialogurile (deocamdată încă evazive) vor fi reluate. Fiindcă, dacă M.H. poate fi considerat un specialist într-o seamă de chestiuni privitoare la Hrabal, Kundera, Kiš (etc.), nu trebuie să ne aşteptăm din partea lui la un răspuns de profesor: la un răspuns care vine după un exerciţiu

didactic prelung. El nu e un profesor de „Europa Centrală”. El şi-a asumat aceşti scriitori, aceste cărţi ca pe o realitate interioară. Cum să dezvălui aşa, într-o şuetă duminicală, experienţele tale cele mai intime?

Iată de ce ne place să credem că această carte a lui Michael Heim (ne place, totuşi, să scriem, prima lui carte) inaugurează o experienţă de lectură, de înţelegere şi de mărturisire. Evocă o asumare a acestui spaţiu paradiziac.

*

M.H. Şi cu mine suntem născuţi în acelaşi an: 1943. Ai lui sunt împrăştiaţi pe zeci de mii de kilometri, ai mei sunt dintr-un sat bănăţean. Au ieşit de acolo rar şi puţină vreme. Mike a trebuit să înveţe câteva limbi pentru a-i regăsi. A fi „în altă limbă” nu însemna altceva decât „a rămâne tu însuţi”. A te regăsi pe tine însuţi, în universul edenic al înaintaşilor tăi.

Bunicii, străbunicii, părinţii mei, care vorbeau maghiară, germană sau sârbă, au trăit asediul în aceste limbi. Acestea, le spunea experienţa lor (care fusese una dură), sunt limbi duşmane. Eu, fiul, nepotul, trebuia să fiu ferit de ele. Am regăsit adevărul acestor limbi (statutul lor paradiziac) la începutul anilor ’60, când i-am cunoscut pe câţiva mari scriitori care trăiau chiar lângă… noi: Franyó, Liebhardt, Vasko Popa, Anavi Adám, Andrei A. Lillin şi alţii.

Recitesc confesiunile lui M.H., uimit de întâmplările lui extraordinare la Budapesta, Praga, Leningrad. Toate întâmplările îl slujesc cu credinţă. „I se potrivesc”. I se potrivesc fiindcă ştie să ia întâmpine. Le cunoaşte „limba”. Fac parte din biografia lui. posibilă. La Praga, în august 1968, cunoaşte şi limba agresorului, şi pe cea a victimei. La Paris, locuieşte lângă Kundera. Pe care putea să-l traducă americanilor după succesul celebrului său eseu privind „tragedia Europei Centrale”. El este acasă în acest

spaţiu în care toate întâmplările sale se slujesc, cu fidelitate, una pe cealaltă. Niciun efort, nicio stare „de excepţie” nu-l marchează atunci când pătrunde „într-o limbă străină”. El se întoarce acasă. îşi regăseşte paradisul pierdut.

Iar cei din grupul „A Treia Europă” vor trebui să-l urmeze în State (unde sunt cei mai mulţi specialişti ai acestui spaţiu) ca să scrie şi Cartea următoare, acum necesară.

Cornel Ungureanu

În colecţia A TREIA EUROPĂ au apărut:

Adriana Babeţi, Cornel Ungureanu (coord.) – *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii* Jacques Le Ridier – *Mitteleuropa* Carl E. Schorske – *Viena, sfârşit de secol* Michael Pollak – *Viena 1900. O identitate rănită* Andrei Corbea – *Paul Celan* şi *„meridianul” său* Adriana Babeţi, Cornel Ungureanu (coord.) – *Europa Centrală. Memorie, paradis, apocalipsă* Vladimir Tismăneanu, Mircea Mihăieş – *Vecinii lui Franz Kafka*

— *Caiete*: *Sacher – Masoch Revista* A Treia Europă, nr. 1, 2 Michael Heim – *Un Babel fericit* în pregătire:

William Johnston – *Spiritul vienez. O istorie socială şi intelectuală, 1848 – 1938*

— *Dicţionarul romanului central-european din secolul XX*

— *Seminar*: *Vladimir Tismăneanu*

— *Seminar*: *Tony Judt*

— *Caiete*: *Otto Weininger*

Gabriela Colţescu, Cornel Ungureanu (coord.) – *Rasă* şi *clasă. Europa Centrală* şi *extremele politice* Valeriu Leu, Nicolae Bocşan (coord.) – *Cronologia Europei Centrale (1848 – 1989)*

Bun de tipar: decembrie 1999. Apărut: 1999 Editura

Polirom, B-dul Copou nr. 4 P.O. Box 266, 6600, Iaşi Tel. & Fax (032) 214100; (032) 214111; (032) 217440 (difuzare); E-mail: polirommail. dntis.ro Bucureşti, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, el. 7;

Tel.: (01) 3138978 E-mail: poliromdnt.ro

Tiparul executat la S.C. Polirom Co S.A.

6600 Iaşi, Calea Chişinăului nr. 32 Tel.: (032) 230323; Fax: (032) 230485